

7

VIGILIA

RESUMÉ
EN LANGUE
FRANÇAISE
DANS
LES DERNIÈRES
PAGES

Ára : 6,- Ft

Az eredeti bűn:
kísérlet a
megoldásra

A célszerűség
és a
természettudomány

Kell-e hinni
a jelenésekben?

1967 JÚLIUS

T A R T A L O M

	Oldal
<i>Maurizio Flick</i> : Az eredeti bűn és a fejlődéslmélet	433
<i>Tamás György</i> : A célszerűség gondolata a modern természettudományban	441
<i>Ősz Iván</i> : Jézusom, ne hagyj el! (vers)	446
<i>Jajczay János</i> : Giotto úttörő művészete	447
<i>Toldalagi Pál</i> : Galambnak, A dolgok szívéig (versek)	454
<i>Vasádi Péter</i> : A csend gödrében, Őnarckép (versek)	454
<i>Bozókya Mária</i> : Nancy halála (elbeszélés)	455
<i>Jean de Beer</i> : Magdolna, vagy a föltámadás (<i>Szegedi Gergely</i> fordítása)	459
<i>Keresztury Dezső</i> : Emberek (vers)	462
<i>Rónay György</i> : Szürke élet (kisregény 9. rész)	464
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A marianské-laznéi párbeszéd, II.)	471
<i>Borbély Kamill</i> : A kis út (Közömbösség és szeretet)	477

NAPLÓ

Az új bíborosi kinevezések visszhangja (<i>M. V.</i>) 479; A katolikus ökumenizmus hivatalos irányelvei (<i>Medvigy Mihály</i>) 483; Az olvasó naplója — Bánya Kornél válogatott versei, Zelk Zoltán: Fölforr az ég (<i>Rónay György</i>) 485; Színházi krónika — A. P. Csehov: Cseresznyés kert (<i>Dorombay Károly</i>) 489; Képzőművészet — Ferenczy Béni halálára, Művészeti lexikon L—Q., Kiállítások (<i>D. I.</i>) 491; Zenei jegyzetek — Egyházzenei hangversenyekről (<i>Rónay László</i>) 492; Filmek világából — Harlekin és szerelmese, Irma, te édes, Fény a sötétben (<i>Ungváry Rudolf</i>) 494; Kell-e hinni a jelenésekben? (<i>Sinkó Ferenc</i>) 496; Befolyásolhatjuk-e gyógyszerekkel a lelki jelenségeket? (<i>Szigeti Endre</i>) 497	479
Francia nyelvű kivonatok	501

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Felelős kiadó: *Saad Béla*

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024/2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 6,— Ft

AZ EREDETI BŰN ÉS A FEJLŐDÉSELMÉLET

A tanulmány első részét folyóiratunk ezévi áprilisi számában közzétük. Szerzője tudvalevően a római Gregoriana egyetem tanára.

2. KÍSÉRLET A MEGOLDÁSRA

Korunk teológiai irodalmában egyre több tanulmány jelenik meg, amelyek arra törekszenek, hogy az eredeti bűn dogmáját az evolúcionizmus távlatában gondolják át. Ezek a tanulmányok gyakran bizalmatlan fogadtatásban részesülnek, mégpedig különböző okokból.

Sokak gondolkodását a modern kultúra alakította ki, amelyet áthat a természettudomány és a technika. Ezek még ha hívők is, többnyire úgy vélik, hogy az egyháznak tartozkodnia kellene minden, a kísérleti tudományok területét érintő megállapítástól. Olybá veszik tehát az említett tanulmányokat, mint visszaterést a hitelét veszített „konkordizmushoz”. Mas oldalról viszont azok a keresztények, akiknek számára kényelmes a hit hagyományos előadása, szintén bizalmatlanok, csak egészen más okból. Ezek azt hangsúlyozzák, hogy sok szaktudományos feltevés törékeny természetű és azért azt kérdezik, miért kell a hittudományoknak az evolúcionizmussal foglalkoznia, amelyet ők csupán egy manapság divatos elméletnek tartanak. Vajon nem a felületes „irenizmusnak” tett engedményről van-e itt szó, amelyet már a *Humani generis* enciklika sajnálattal említ?

Nos, mindkét fentebb körvonalazott állásfoglalás félreértésen alapszik.

Mindenekelőtt nem kell félnünk attól, hogy a jelenlegi teológia azt a világfelfogást akarja a Bibliában megtalálni, amely a modern természettudományi vizsgálatok eredményeként alakult ki. De a tudomány autonómiáját jog szerint megillető tisztelet, amelyet a II. vatikáni zsinat említ (*Az egyház a modern világban* pasztorális konstitúció 36. §), még nem jelenti azt, hogy nem lehet, sőt nem kell megvizsgálnunk a teológia és a tudomány állításainak egymáshoz való viszonyát, ha azok összeütközésbe kerülnek. A teológusok nem maradhatnak közömbösek azoknak a hívő tudósoknak szorongó érzésével szemben, akik, midőn el akarják kerülni a kettős igazság elfogadhatatlan tételét, szenvednek tudományos meggyőződésük és az egyháznak az emberiség eredetére vonatkozó hagyományos tanítása között levő feszültség miatt. A tudomány által igazolt tények valóban azt sugallják, hogy az első emberek nagyon hasonlítottak az értelemmel nem bíró állatokhoz és csak fokozatosan fejlődött ki értelmük és képességük az erkölcsileg beszámítható szabad döntésre. Miként egyeztethető össze a primitív embernek ez a tudomány által megrajzolt képe a paradicsomi Ádámnak azzal a képével, amelyet még a legmodernebb katekizmusokban is megtalálunk és amely szerint Ádám egyéni cselekedetével az egész emberiség sorsáról dönthetett? Ezenfelül a fejlődéstannak az élőlények eredetére vonatkozó felfogása jobban kedvez a poligenizmusnak, a több törzsből való származásnak, mint a monogenizmusnak, vagyis az egy emberpártól való származásnak. E felfogás szerint az emberre-válást úgy kell elképzelnünk, hogy az első, alacsonyabb szervezetből kialakult, egyeden ment végbe. Ezért azok, akik a tudománytól megállapított tények egyetlen lehetséges magyarázatát az evolúcionizmusban látják, nehezen tudják elhinni, hogy a bűn állapota, amelyben minden ember születik, egyetlen közös őstől elkövetett bűn következménye.

De azoknak sincs igazuk, akik a hagyományos tanítás iránti szeretetüktől indítva nyugtalanok az „evolúcionista” teológusok kísérletei miatt. Azután, hogy a *Humani generis* enciklika szabadságot adott az emberi nem evolúciós eredetének elfogadására, alaposan átvizsgálták a fejlődésméletnek ellentmondó teológiai érveket. Már most, ha ezek az érvek nem győzték meg a teológusok többségét, akkor ésszerűen nem lehet többé arra számítani, hogy a jövőben kibékíthetetlen ellentét mutatkozzék a fejlődésmélet és a hit között. Ilyen körülmények között a teológusok nem mondhatnak le arról, hogy megvizsgálják azokat a kihatásokat, amelyeket az emberiség származásának evolúcionista felfogása von magával az eredeti bűnről szóló hittétel értelmezésében. Valójában, midőn kísérlet történik arra nézve, hogy különbséget tegyünk a kinyilatkoztatás hiteles tartalma és annak egy meghatározott történelmi kor kultúrájától függő megfogalmazása között, nem akarjuk a keresztény tanítás egy részét feláldozni, hanem inkább arra igyekszünk, hogy ezt a tanítást a maga eredeti tisztaságában újra felfedezzük. Amint XXIII. János mondotta a II. vatikáni zsinat megnyitásakor: „más a *depositum fidei* régi tanításának a lényege és más a megfogalmazás, amelyben az új öltözetet kap: és ez az a dolog, amire — szükség esetén türelemmel — nagy figyelmet kell fordítani.” De még ha a tudomány egy napon feladná is az evolúcionizmust, mint az élő fajok eredetének magyarázatát, még mindig nyereség maradna a hit megértése szempontjából, ha tudnók, hogy a dogma nem zár ki egy ilyen elméletet, bármi legyen is annak belső értéke.

Előző cikkünkben összefoglaltuk ezeket a kutatásokat, kimutatva, hogy az eredeti bűn hittételének a kinyilatkoztatás előterébe helyezett legfontosabb elemei: a Krisztusban való újjászületés szükségessége, hogy eljuthassunk az üdvösségre, és az, hogy az ember boldogtalan állapota a bűnből ered. Ez a két elem nem függ össze az evolúcionizmussal. Összeütközés a hit és a tudomány között csak azzal a tanítással kapcsolatban támad, amely szerint az ember boldogtalan állapota abból a bűnből ered, amelyet minden ember közös ősatyja követett el a történelem kezdetén. Azt is kimutattuk, hogy ha egy teológus el is fogadja az emberiség eredetének evolúcionista magyarázatát, nem értelmezheti a paradicsomi történetet úgy, mintha az csupán mítosz volna. Másrészt a teológia nem tekintí ezt az elbeszélést az emberi faj eredetéről és kezdeti fejlődéséről szóló hiteles beszámolóknak sem. Napjaink teológusai, elkerülve ezt a két végletet, azt igyekeznek meghatározni, hogy mik a hit követelményei az eredeti bűn dogmájának ez utóbbi elemét illetőleg.

* * *

Az Ádám történetének és az evolúcionizmusnak kapcsolatára vonatkozó teológiai kutatások körében két áramlatot különböztethetünk meg.

Az első döntően az 50-es években fejlődött ki. Ennek képviselői azt hangsúlyozták, hogy az az ellentmondás, amely az ember kezdeti állapotának a tudomány által megrajzolt képe és az Édenben lejátszódott dráma között fennáll, nem olyan éles, mint ahogyan az első pillanatban látszik. A földi paradicsomnak általunk jól ismert leírását nem kell a hit tanításával azonosítani: ennek a leírásnak kidolgozására hatással volt az az akkoriban általánosan elfogadott történet-szemlélet, amely szerint a dolgok annál tökéletesebbek, minél közelebb vannak eredetükhöz. Elejtve ezt a posztulátumot, amelyből az arany-korról szóló mítosz alakult ki, de amely nincs benne a kinyilatkoztatásban, az említett teológiai iskola kiküszöböli a bibliai történet némely, a tudományos gondolkodás számára

elfogadhatatlan elemét, így Ádám testi szépségét és egyetemes tudását stb. Ezek a teológusok elfogadják, hogy Ádám nemcsak a kegyelmet birtokolta, hanem azon felül még „praeternaturalis” adományokkal is rendelkezett (halhatatlanság és testi tökéletesség). Mindazonáltal megjegyzik, hogy a paradicsomi állapotnak vallási szempontból felemelt volta az evlágiak tekintetében nem követeli meg ugyanazt a tökéletességet. A paradicsomi állapotban a vallási eszmék is nagyon tiszták lehettek, de nem a reflexió révén, hanem intuitív, konkrét módon, ahogy az gyakran előfordul primitív népeknél és gyermekeknél. Végül kitanácsolnak amellett, hogy az emberben és életkörülményeiben változás következett be az első bűn után. Az ember paradicsomi állapota nem kulturális ciklus volt, amely tudományosan kimutatható nyomokat hagyhatott volna hátra. Rendkívül rövid időszak volt, amelyet tudományos kutatással sem igazolni, sem cáfolni nem lehet. Az eredeti bűnt — mondják — az ember testi és lelki lehangolása követte. A történelem-előtti kor kutatói tehát, amikor megkövült maradványokat fedeztek föl, az állati állapot felé visszaesett emberekkel ismertetnek meg bennünket, anélkül, hogy biztosíthatnának minket afelől, hogy az így megismert lények előtt az emberiség nem ismert-e egy magasabb rendű állapotot. Ennek az iskolának a teológusai elfogadják, hogy a saját törvényeire hagyatott fejlődés esetleg több egyedben létre hozhatta az emberé-válást és az emberi faj kifejlődése történhetett volna egyenes vonalban is kezdeti felemelkedés és bukás nélkül. De hozzáteszik: érthető, hogy Isten, mikor az embert a természetfeletti rendbe emelte fel, egyben a fejlődés törvényeit is módosította.

Az első áramlattal párhuzamosan egy másik is kialakult, amely a probléma gyökeresebb megoldására törekszik. Ennek az irányzatnak első jeleit már közvetlenül a háború befejezése után észre lehetett venni, de csak a 60-as évektől kezdve hódít mindinkább tért.

Ez az irányzat úgy véli, az első iskola teológusainak megoldási kísérletei értékesek ugyan, de némileg mesterkéltnek tűnnek, mert túl gyakran hivatkoznak az isteni mindenhatóságra és nem elégíthetik ki teljesen azokat, akik az evolúcionizmust nem csupán egy valamely tudományos elméletnek tekintik, amely az élőlények eredetére vonatkozik, hanem olyan általános törvénynek, amely minden anyagi létező kialakulását irányítja, és olyannyira általános, mint az egész látható világot teremtő és fenntartó isteni működés: „az időhöz és a jelenségekhez kötött látomása egy, a jelenségek felett álló működésnek, vagyis az isteni teremtettségnek” (Teilhard de Chardin). A világ, amelynek története szemünk láttára bontakozik ki, az így vélekedő evolúcionisták számára a megvalósuló teremtettség, amely akkor jut el teljes tökéletességére, a maga Omega pontjára, amikor az emberiség eléri végső kifejlődését. Katolikus evolúcionisták szerint a fejlődésnek ez az Omega pontja Krisztus misztikus testének teljességével esik egybe, amikor Isten népe eljut a teljes megdicsőülésre, ami az egész anyagi világ megújulását is magában foglalja.

Ebbe a képbe nehezen illeszthető bele az Isten csodatevő beavatkozására való hivatkozás. Az a látszat ugyanis, hogy a Teremtő önmagával kerül ellentétbe, ha miután előbb az evolúciót választotta eszközül arra, hogy fokozatosan létre hozza a teljes Krisztust, később mégis beavatkozik, hogy kijavítsa a törvényeket, hozzá még a fejlődés kezdetén.

Éppen ezért újabban egyes teológusok más magatartást vettek fel. Most már nem azt keresik, hogyan lehet elkerülni a tudomány és a teológia egyes állításai között esetleg mutatkozó ellentmondásokat, hanem inkább azt próbálják vizsgálni, vajon összhangba hozható-e Ádám „törté-

nete" a világ evolúcionista szemléletével, amely jelenlegi kultúránk közös vonása lett. Tény és való, hasonló „transzpozíció" már történt a teremtés hittételére vonatkozólag. Ez ugyanis az ókori sémita népek sajátos világ-szemléletének megfelelően került kinyilatkoztatásra, ma viszont azok a hívők, akik a dogmát vallják, ezt a szent szerzőkétől gyökeresen eltérő világképhez alkalmazzák. Teljes joggal kérdezhetjük tehát, nem lehetne-e a paradicsomi bűnről szóló elbeszélést is abból a felfogásból, amely a történetet mereven rögzítettnek tekinti, a történet evolucionista felfogásába áttenni.

Az eredeti bűn tanának a fejlődéstudomány fogalmaira való lehetséges áttétele volna, ha azt mondanák, hogy az a rossz, amely miatt a Megváltóra van szükségünk, nem egy, a múltban már birtokolt tökéletesség elvesztésében, hanem inkább abban a távolságban áll, amely elválaszt bennünket a tökéletességtől, ahová a fejlődés még nem érkezett el. Az emberiség jelen nyomorúságát az embernek nem a múlthoz, hanem a jövőhöz való viszonya alapján lehetne így megérteni. Az eredeti bűnnek ilyen értelmezése *Teilhard de Chardin* gondolatvilágának némely kifejtésében bukkant fel és sok komoly ellenvetést váltott ki. Tény az, hogy a „fejlődési rossz", azaz a teljes befejezettségét még el nem ért létező tökéletlensége, elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy ez a rossz a kibontakozás követelménye és ennél fogva a fejlődő rendszer alkotójának akaratából szükségképpen folyik, s így csakis neki tulajdonítható. Az eredeti bűn így annak az embernek elkerülhetetlen teremtesbéli állapotává csökkenne, aki lényegében útban van a tökéletesség felé. Ez azonban ellentmondana a teremtéstörténet „teodiceájának", amely éppen azt tanítja, hogy az ember nyomorúságát magának az embernek, nem pedig Istennek kell tulajdonítani. Ezek az ellenvetések nem zárkoznak el attól, hogy az eredeti bűnt úgy fogjuk fel, mint a fejlődés ama fokához mért hiányt, amelyre az embernek el kellett volna jutnia, — de követelményként állítják föl, hogy ezt a hiányt mindenképpen az ember bűnös visszautasításának rovására írjuk, amellyel megállította vagy eltérítette irányától a fejlődést.

Ezért egyes teológusok megkísérelték, hogy a fejlődést akadályozó bűnt ne mint az emberek közös ősatyja által elkövetett bűnt határozzák meg, hanem mint az emberiség valamennyi bűnének összességét, amely minden embert terhel, mihelyt a világba lép és együttesen alkotja a „világ bűnét". Tény, hogy az emberek történetük kezdetétől fogva elutasították, hogy Isten akaratát tegyék meg életük szabályává és így lépésről-lépésre vezették be a „bűn uralmát", amely egyre nagyobb és áthatóbb lett abban az arányban, ahogy a természetes fejlődés és a magasabb kultúra megnövelte az emberek személyes és közösségi felelősségét. Az ember, alig hogy belép a világba, már rossz irányban tájékozódik, nem a saját hibájából, hanem annak a környezetnek hibájából, amelybe belekerül. Az ember képtelensége arra, hogy Isten felé tájékozódjék, nem olyan lelki állapot, ami csak akkor áll elő, amikor az ember a rossz példa és a téves tanítás befolyása alá kerül: ebben az esetben ugyanis a „bűne" személyes életének tartozéka lenne. A gyermek, fogamzásának pillanatától kezdve, egy deformált társadalom tagja, ez pedig nem a megfelelő környezet ahhoz, hogy az ember a kegyelem és a megdicsőülés irányában bontakozzék ki. Az ember tehát pusztán annak a ténynek révén, hogy ilyen körülmények között fogantatott, már arra van ítélve, hogy érzéketlen legyen a szeretet hívásával szemben, hogy ellenálljon az Isten üdvözítő szándékának, szembe szegüljön a fejlődés nagy áramának, amely a világmindenséget élteti. Nem állítják, hogy a gyermeket személyes bűn terhelné a vi-

lág bűnének következtében. De mégis igaz, hogy az a közösség, amely lehetetlenné teszi a gyermek kibontakozását, az ő közössége és így a gyermek bár nem terheli bűn, valójában mégis olyan közösség tagja, amely (oly sok tagjának bűnös cselekedetei révén) Isten ellenségévé tette magát.

Semmi kétség, hogy a „világ bűnének” ilyen leírása fontos igazságot tartalmaz, amely már a múltban sem volt egészen ismeretlen, de korunk mély-pszichológiájának a fényében még világosabban előtűnik. Mindazonáltal, más nehézségekről nem is beszélve, a „világ bűnét” nem szabad úgy feltüntetni, mintha az önmagában megmagyarázná az eredeti bűnt, elejtve ezzel azt, amit a kinyilatkoztatás az emberi történet kezdetén elkövetett bűn páratlan hatásáról mond.

Hogy az eredeti bűn megfogalmazható-e evolúcionista távlatban, az annak lehetőségétől függ, hogy a fejlődés folyamatának megghiúsításában vagy annak lelassításában döntő fontosságot tulajdoníthatunk-e „egyetlen ember engedetlenségének” (Róm. 5, 10).

* * *

Valóban kidolgozható olyan föltevés, amely eleget látszik tenni ennek a követelménynek.

Tételezzük fel, hogy az Isten kezdettől fogva úgy irányítja az általa teremtettt anyagot, hogy az egyre bonyolultabb szerkezetű lesz. Az ember, noha különböző elágazásokon keresztül, az alacsonyabb rendű szervezetekből emelkedik ki. Tételezzük fel azt is, hogy az emberi nem fejlődése hasonló az egyén fejlődéséhez, amely a gyermekségből vezet át a felnőtt állapotba. Ilyenformán lehettek igazában embereknek is olyan különböző nemzedékei, akiknél az értelem használata nem volt nagyobb mérvű, mint a kis gyermekeknél, akik még képtelenek az értelmes gondolkodásra és a szabad akarátú cselekvésre.

Egy bizonyos pillanatban azonban az emberiség elérkezik oda, amikor már választani tud a jó és a rossz között a szabadság légkörében. Mikor az ember elérte ezt az állapotot, az evolúciónak újabb küszöböt kellett átlépnie. Isten valójában kezdettől fogva úgy teremtetett meg világunkat, hogy az ne csak értelmes állatokat, hanem a kegyelem által éltetett embereket is létrehozzon. Ebben az utóbbi folyamatban azonban olyan „ugrásnak” kellett történnie, amely sajátosan különbözik minden más ugrástól, amely a fejlődés során előzőleg előfordult. Már a hominizáció is meghaladta az alacsonyabb fokozatok lehetőségeit és igényeit, de ez homogén módon illeszkedett be a teremtetett világ struktúrájába; az a tökéletesség viszont, amely megisteníti az embert, az egész teremtetett rendet meghaladja. Ezenkívül ez az átmenet nem valósul meg csupán a fejlődés kényszerítő ösztönzése folytán, hanem megköveteli annak az ember részéről történő szabad elfogadását is. Az embernek ugyanis a természetéhez illő módon kell a létezés magasabb fokára emelkednie, azaz személyes döntés révén.

Éppen ennek az átmenetnek különleges jellege teszi érthetővé, hogy a világ történetében először, megtorpanás következik be a fejlődésben. Az emberiség szembehelyezkedik az Isten teremttő akarátával és a bűn elborítja a világot.

Tételezzük fel, hogy az emberiségnek ez a visszautasítása, amellyel megtagadta a fejlődés folytatását, semmiben sem változtatja meg sem általában a kozmosz, sem pedig az emberiség látható arculatát. A külső események megfigyelője semmiféle törést, semmiféle katasztrófát sem ve-

hetne észre. Az emberiség tovább fejlődik, megjelennek a különböző kultúr-körök, az egyre jobban megszervezett emberiség a technika segítségével birtokába veszi a világot.

Valójában mégis óriási változás történt. Ha az emberiség eredeti formájában fogadta volna el a felkínált természetfeletti életet, egészen másfajta tökéletességre juthatott volna: születésüktől kezdve a kegyelmi élet birtokában, az emberek személyiségük tökéletes kibontakoztatása révén a természet egész dinamizmusát uralmuk alá hajtották volna, kiküszöbölték volna a szenvedést, és életük földi állapotából úgy jutottak volna létezésük végleges állapotába, hogy nem kellett volna megtapasztalniuk azt a „törést”, ami nem más, mint az általunk ismert halál.

A fejlődés azonban nem állt meg, csak azóta más utat követ és más törvények kormányozzák. Az ember rosszasága nem hiúsította meg az isteni tervet, hogy az embert a Szentháromság életében való részvételre emelje föl. Az Isten megvalósítja ezt a tervet, de alkalmazva ahhoz az új helyzethez, amelybe az emberiség került. Ettől fogva a fejlődés a húsvéti misztérium jelében valósul meg: az ember a megtestesült Ige érdemei alapján és a megtestesült Igében való részesedés által jut el a természetfelettihez. Minden ember hivatva van arra, hogy résztvegyen a feltámadt Krisztus dicsőségében, de csak a megfeszített Krisztus halálában való részesedés által.

Az ember ebben az új rendben is eljuthat a teljes szentségre, a személy tökéletes uralmára a természet felett, diadalmaskodhat a szenvedésen és halálán, de ez teljes és tökéletes módon csak az eszkatológikus rendben lehetséges. A földön minden ember olyan állapotban születik, amely más, mint amilyennek eredetileg az Isten akarta fejlődés szerint lennie kellene. Még ha elnyeri is valaki a kegyelmet, megmarad a természet spontánsága, amelyen a személy nem tud uralkodni (a „konkupiszcencia”, amely az embert könnyen a bűnbe viszi). Hasonlóképpen megmarad a szenvedés és a halál katasztrofális megtapasztalása. Mindazonáltal ezek a bajok, amelyeket az ember a visszautasítással zúdított magára, jóra fordulnak, mert az Isten nemcsak képessé tesz arra, hogy legyőzzük őket, hanem föl is használja őket, hogy a természetfölötti életnek egy még tökéletesebb formáját alakítsa ki, amely azóta egy, a kegyelem segítségével megvívott, dicsőséges küzdelem gyümölcse lett.

Az üdvtörténet kezdetének ilyen leírása minden erőltetés nélkül beilleszthető az evolúcionizmus világszemléletébe: a fentebb vázolt föltevés ugyanis semmiben sem módosítja a világmindenség fejlődésének fenomenológiai képét.

Ez az elmélet, amely különböző szerzők műveiben elszórtan található elemeket egyesít, megérdemli, hogy figyelembe vegyük. Úgy tűnik, a dogma szempontjából sem lehet ellene döntő kifogásokat emelni. Az a tény, hogy ebben a föltevésben a boldog állapot, mint az eredeti igazságosság egyik alkotó része, csak az embernek nyújtott lehetőségként szerepel, amelyet a valóságban az ember nem birtokolt, nem jelent leküzdhetetlen nehézséget, mivel ehhez hasonló véleményeket már a régi skolasztikusoknál is találunk és ezeket mindig megengedett vélekedésnek tekintették.

De vajon, ha elfogadjuk ezt a hipotézist, nem volna-e lehetséges az eredeti bűn hittételét és a poligenizmust is összebékíteni?

* * *

Ez az összebékítés nem lehetséges akkor, ha úgy képzeljük el, hogy a történet kezdetén a Földünkön élő valamennyi ember egy közös bűnt követett el. Amint az a „konkordizmusok” esetében gyakran előfordul, ez a magyarázat nem felel meg sem a kinyilatkoztatásnak, sem annak a képnek, amelyet az antropológia nyújt az emberiség kezdeti korszakáról. Tény és való, Szent Pál egyetlen bűnről beszél és ennek megfelelően egyetlen Megváltóról (Róm 5, 19); egyébként is nehezen lehetne elképzelni, hogy az első emberek, akik talán a Föld különböző pontjain jelentek meg, össze tudtak volna esküdni egy közös bűn elkövetésére.

De az is elképzelhetetlen, hogy az Isten megfosztott volna embereket a kegyelmi élettől, amely már személyes birtokukban volt, csak azért, mert egy másik ember, akivel nekik semmi kapcsolatuk sem volt, bűnt követett el.

Ennek alapján megérthetjük, hogy ilyen kísérletek láttára a *Humani generis* enciklika úgy nyilatkozott, hogy az eredeti bűn dogmájának és a poligenizmusnak összebékítése nem látszik lehetségesnek. Napjaink teológiája mégis felvet néhány olyan megfontolást, amelyek jelentős mértékben csökkentik a nehézséget, hogy elképzeljük: az emberiség által elkövetett első bűn következtében a nem közös őstől származó emberek is elveszíthetik a kegyelmet.

Az első ilyen megfontolás az „eredeti fejlődési igazságosság” fogalmán alapszik. E föltevés szerint különböző emberi egyedek léteztek volna, akik még nem érték el erkölcsi személyiségük teljes kibontakozását. Az, aki elsőnek érte el a teljes pszichikai érettséget, bűnt követ el. A többi számára, akik még a tudat előtti állapotban élnek, ez nem semmisíti meg az életnek azt a formáját, amely már birtokukban van, csak lezárja (blokkírozza) a belső ösztönös törekvést egy későbbi természetfölötti fejlődés felé. Ez nem jelenti azt, hogy az emberiség többi ágai az üdvrend minden segítségére nélkül jutnának el az értelem használatára. Számukra is fel van ajánlva a kegyelem, de Krisztus kegyelme, amely a természetfölötti életre irányul, amely azonban tökéletességét nem a paradicsomi boldogságon át, hanem a keresztrévén és a halálon keresztül éri el.

Másrészt az embereket, mégha nem is származnak egy közös atyától, az evolúcionista szemlélet szerint nem lehet egymástól teljesen függetleneknek, „autochtonoknak” tekinteni. Az evolúcionizmus, ha el is fogadja a poligenizmust, nem tagadja a közös eredet egységét, sőt inkább kiterjeszti azt, amennyiben ezt az egységet a hominizáció előttről származtatja. Minden ember egynemű, még ha különböző genetikusan is. Minden ember keresztül lépte is át az emberi léthez a küszöböt, ugyanabból a közös ősből származik, melyet Isten azért teremtett, hogy a hominizáció alaprétege legyen. Valamennyien ugyanannak a teremtető lendületnek hatása alatt emelkedtek fel az élet alacsonyabb formáiból, valamennyiüknek az volt a rendeltetése, hogy együttesen alakítsák ki Isten egyetlen népét.

Végül a testületi személyiség biblikus fogalma is segít abban, hogy megérthessük egy embernek az összes többire kifejtett hatását, még akkor is, ha az nem atyjuk fizikai értelemben.

Újabb tanulmányok szerint ugyanis a Szentírás leír eseteit, amelyekben egy fizikai személynek egyetlen cselekedete egyben közösségi döntés is, amelynek révén az egész közösség határozza meg helyzetét az Istennel szemben. Itt nem arról van szó, hogy egyes embereknek jogilag olyan cselekvést tulajdonítunk, amelyet nem követtek el, hanem inkább arról, hogy a közösség mintegy „megtestesül” abban a személyben. Ha ez

lehetséges a patriarchák és a királyok esetében Izrael népére vonatkozólag, amelynek nem minden tagja volt a fizikai származás szempontjából „Izrael fiai közül való”, még nagyobb joggal lehetséges az első bűn elkövetőjének az esetében az emberi faj minden tagjára vonatkozólag, ha ezek nem is mindnyájan az ő természetes leszármazottjai. Testületi személyiségről annyiban beszélhetünk, amennyiben egy közösségnek, mint közösségnek van sajátos hivatása. Márpedig az emberiségnek, mint olyan-nak, az a hivatása, hogy valósággá tegye az Isten népét, s ez a hivatás nem csupán az egyéni hivatások mennyiségi összege, hanem a maga nemében minőségileg is más dolog. Ha feltételezzük, hogy van ilyen közös hivatás és emlékezetünkbe idézzük azt a föltevést, hogy a bűn elkövetője az az egyetlen személy, aki a döntés pillanatában elfogadhatta vagy visszautasíthatta az isteni meghívást, még könnyebben megérthetjük, hogy a meghívásra adott válasz ténylegesen az egész emberiség válasza, amely-lyel nemcsak a bűnt elkövető fizikai személy, hanem az emberiség, mint közösségi személy határozta meg helyzetét az Istennel szemben.

Az előző megfontolásból joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az eredeti bűn hittételének és az emberi faj poligenetikus származásának összebékíthetetlensége ma már nem olyan nyilvánvaló, mint ahogy az tizenöt évvel ezelőtt látszott.

* * *

Mindazok nyomán, amiket előadtunk, oda kell következtetnünk, hogy az emberiség származására vonatkozó tudományos felfedezések nem rontják az eredeti bűn dogmájának hitelét. Ezek a felfedezések nem érintik, de nem is érinthetik a dogma lényegi magját, amelynek alapján hisszük, hogy minden embernek szüksége van Krisztus megváltására és hogy a megváltás szükségessége abból a bűnből ered, amely a rosszat vezette be az Isten által jónak teremtett világba. De még az sem látszik lehetetlen-nek, hogy a dogma másodlagos elemét, a paradicsomi bűnt is megfogalmazhatjuk a világ evolúcionista szemléletének kategóriáiban.

Magától értetődik, hogy az ilyen transzpozíciót ma még csak mint hipotézist lehet felvetni. A teológiában, mint minden tudományban, hosszú ideig tartó kutatásra van szükség ahhoz, hogy egy föltevésből tétel váliék. Mint XII. Pius pápa mondotta az ember eredetére vonatkozó problémákra utalva: „Számunkra nem marad más hátra, mint hogy az ezekre a kérdésekre adandó választ a jövőre bízzuk addig a napig, amikor a kinvitatkoztatás által megvilágosított és vezetett tudomány biztos és végérvényes eredményeket tud felmutatni.” Természetesen bármilyen lesz is a tudomány és a teológia haladása, ez nem szünteti meg soha az eredeti bűn dogmájának hit-titok jellegét, mint ahogy másrésről annak a módnak bizonytalansága, miként értelmezzük az Éden drámaiát, sem zavarhatja meg hitünket a dogma lényegét illetőleg. Jelen problémánkra is alkalmazhatjuk azt, amit Szent Ágoston mondott azokra a különböző elméletekre vonatkozólag, amelyeket az ő idejében az emberi lélek eredetéről állítottak fel: „Ami engem illet, nem tudom, hogyan lehet a javasolt föltevések bármelyikét is védelmezni vagy bizonyítani; mégis minden kételkedés nélkül hiszem, hogy ha az ebben mutatkozó tudatlanság veszélyeztetné az ember számára megígért üdvösséget, akkor Isten ebben a tárgyban is a legvilágosabban szólt volna.”

A boldogságra vivő út csendes, nem halad zajos kiáltozás közepette, hanem belülről, a szívből...
Paracelsus

Tamás György

A CÉLSZERŰSÉG GONDOLATA A MAI TERMÉSZETTUDOMÁNYBAN

Az ember legősibb vallási törekvései közé tartozik, hogy az Isten létét a természet műveiből felismerje. Az ószövegségi szentírás számos helyen gazdagon szemlélteti, hogy Isten a természetet csodálatosan célszerű rendben alkotta és ugyanilyen bölcs akarattal fogja megvalósítani hatalmát a választott nép és az egész emberiség történetében. Erről énekelnek a zsol-tárok, erről beszél Jób könyve, a Bölcsesség könyve.

„Az igaz Isten a természetes ész világánál megismerhető műveiből” — tanítja az I. vatikáni zsinat. A természetes ész ugyanis a világban észlelt rendezettséghez és törvényszerűséghez, mint okozathoz, keresi az értelmes, akaraterős célokat. Ez a keresés elvezet Istenhez, ahogy *Aquinói Szent Tamás* kifejti: „Az ötödik utat a világ kormányzásából vesszük. Azt látjuk ugyanis, hogy mindazok a teremtmények is, amelyeknek nincs értelmük, célszerűen tevékenykednek... Mivel pedig maguk nem rendelkeznek értelemmel, csak egy más megismerő és értelmes lény irányíthatja őket a célra... Ezt az értelmes lényt, aki minden természeti (nem értelmes) létezőt a célra irányít, mi Istennek mondjuk.” Ennek az útnak az alapján került be a keresztény tanításba a *teleológiai*, vagyis a célszerűségi istenbizonyítás.

Mint ismeretes, a 17. században *Francis Bacon* lépett elő azzal, hogy a tudományos gondolkodásban csak olyan természetmagyarázatnak lehet helye, amely a tapasztalati tényekre támaszkodik. Ő alkotta meg a természettudományos vizsgálódások induktív módszerét. Utána *Descartes* már a mechanikus természetszemlélet mellett szállt síkra, amely szélső el-entéte a teleologikus látásnak. Ez a szemlélet, amely uralkodó lett a természettudósok körében, az okok zárt sorát tételezi fel a természeti folyamatokban. A világ szerinte olyan „gépezet”, amelyben az ok-láncolat megismerése nyomán a legkisebb részecske mozgása is előre pontosan kiszámítható.

Az egyetemes determinizmusnak ezt a tanát rendítették meg az atomfizikai kutatások eredményei. Heisenberg „bizonytalansági elve” értelmében a természettörvények nem abszolút módon érvényesek és nem határozzák meg döntően a jelenségeket. A természettörvény statisztikus valószínűséggel lép fel igen nagy számú esetben, de mindig helyet ad a törvény megváltozhatóságának és irányíthatóságának.

Az új fizikai világképben a modern biológiai szemlélet is átalakul. Mindinkább felismerik a nagyszámú jelenségek törvényszerűségeit, amelyek bizonyos, jól látható irányítottság felé rendeződnek. Így eljutnak egy törvényhez, amely nem más, mint az új úton felfedezett, új néven nevezett régi célszerűségi elv.

Mindenkit meglep a növények és állatok sokfélesége és formagazdagsága.

Jelenleg 70 ezer gerinces faj ismeretes. Legkevésbé a rovarok életét ismerjük és mégis már 750 ezer fajt írtak le. A növények világában csak a zárvatermők fajszáma negyedmillióra becsülhető, a többi növényosztályok változatossága meg egyszerűen megszámlálhatatlan. A rendkívüli változatosság megmutatkozik a paleontológusok leírásaiban, akik a ma élő fajok fosszilis elődeit kövületekből, lenyomatokból állapítják meg. Az

élő világ formagazdasága nemcsak a „normál”-méretűekre vonatkozik, hanem az őskori óriásokra éppúgy, mint a mikroszkópi élőlényekre.

A kutatók a szervezetek változatosságát ma két tényező szerint vizsgálják: a környezethez való alkalmazkodás és az örökletes adottságok továbbadási képessége alapján. A kettő azonban összeolvad, mert az alkalmazkodóképesség is visszavezethető az örökítő állomány minőségére.

Az öröklődés és a mai gén-fogalom

Az elmúlt évtizedekben az örökléstudomány egy időre háttérbe került, visszahatásaként annak, hogy egyes művelői elhagyták a szakterületet és a fajelmélet ideológiájának szolgálatába léptek. Az átöröklés azonban tapasztalati tény, köznapilag felismerhető jelenség, hiszen az élő szervezetek és utódaik között hasonlóság van, azaz az utódok ugyanazt a külsőleg megállapítható jelleget hordozzák. Az örökléstani megfigyeléseknek *Mendel Gergely* kutatásai adtak először törvényszerű jelleget. Kereszte a szervezetben lévő anyagi alapot, amely az utódok felé az örökletes formát közvetíti. A modern genetikusok ezt az alapot az ivarsejt szerkezetében látják. *Boveri* már a múlt század végén észrevette, hogy sejtosztódáskor a sejtmagban festődő részek átrendeződnek. Ezek a kromoszómák. A továbbiakban megállapította, hogy az egyszerű öröklési törvények és a kromoszómák átalakulása között összefüggések vannak. *Morgan* és munkatársai a *Drosophila* (bormuslica) légyfajtaival végeztek kísérleteket. Ezek igen gyorsan szaporodnak és sok öröklési változatot mutatnak. A mikroszkópi felvételek alapján feltételezték, hogy kereszteződéskor az egyes kromoszómarészek kicserélődnek és átviszik az örökletes tényezőket. Ezeket az így lokalizálható részeket nevezték el gén-eknek. A gén szerepét azonban úgy fogalmazták meg, mintha független lenne a többi sejtrészekről, a nem ivari sejtek működésétől és a többi környezeti hatástól, vagyis valami benső meghatározottsággal megváltozhatatlan automatizmussal működnek.

Ma már viszont tudjuk, hogy a gén nem a kromoszómák egy bizonyos elszigetelt része, hanem az egész sejt, sőt az egész szervezet szoros együttműködésének eredménye. A gén-kutatás eljutott a sejtmag anyagának: a sejtmag-fehérje és a nukleinsav szerkezetének teljesebb felismeréséhez is. *Watson* és *Crick* (1956) kidolgozták a nukleinsav kémiai szerkezetének elméletét. A sejtmag-fehérje molekuláját az ún. dezoxiribóz vegyület láncai építik fel, melyek párhuzamosan kettős csigavonalú elrendeződést mutatnak. Így egy kötélfágcsó hosszanti kötegeihez hasonlíthatnak, cukor- és foszfor vegyületekből állanak, míg a fágcsó összekötő fokait két-két különböző bázispár alkotja. Ha egy láncban csak tízezer ilyen elemi részecske van, — ami egy fehérje molekulában nem sok —, a részecskék kombinációs lehetősége a sejtmag molekuláiban máris tízmillió lehet. Az anyagi részeknek ez a kombinálhatósága lenne az öröklődési változatoknak végső anyagi oka, mikor is a számtalan lehetőség között eldől az egyedek egyénisége, külső formája, színe és benső sajátossága. De fennáll még a további kérdés, hogyan bontakozik ki mindebből a mérhetetlen lehetőségből éppen ez az új egyed?

Mérhetetlen tömeg vagy rendezett sokaság

A természetben megfigyelt tulajdonságok és formák kialakulásának és változásának forrása tehát a szaporítósejt fehérjeanyagának különleges működésében rejlik. Az itt történő változások okozzák az egyes külső és

belső tulajdonságok, azaz örökletes jegyek eltűnését vagy keletkezését, innen erednek tehát a mutációk. Ahogy közelebb jutunk az élőek szubmikroszkópikus titkaihoz, mind világosabban tárul elénk egy benső rend képe. „Az állat- és növényfajok teljessége nem jelent formazűrzavart, hanem világos és rendezett sokféleséget; összességükben hierarchikus felépítettséget és az élőeknek egy felépítendő menet szerinti evolúcióját mutatja, igen sok területen egy kifejezett „biológiai felemelkedés” szerint.. Röviden egy bámulatos rend jellemző, ahogy ez a növények és állatok természetes rendszeréből kitűnik. Annak ellenére fennáll ez a rend, hogy fokozati felépítésüknek a mutáció az alapja, amelyet eddig, mint „irányításmenest”, „vak véletlent” vagy, mint „reprodukciós hibát” tartottak számon” — írja *Overhage* 1963-ban *Die Evolution des Lebendigen* (Az élő fejlődése) címmel megjelent művében.

A mutációra alkalmazott „véletlen” kifejezést sokan félreértik. A mutációt csak annyiban lehet véletlennek mondani, hogy ha a gén mutált, azaz ha a gén hirtelenül megváltozott, az nem mindig az élőlény előnyére vagy kárára történt, hanem valamilyen más, számunkra váratlan jegyet okozott. Így magyarázza *Dobzhansky*, hogy a tudományos használatból a közismert „fatális véletlen” fogalmát kiküszöbölje. A mutáció már csak azért sem véletlen, mert bár sokszor minden külső indok nélkül hirtelenül lép fel, maga az előkészítés nem pillanatnyi, hanem időben nagyon is elhúzódó folyamat, amely határozott irányba indul el és így nem akármilyen változást hoz létre.

Számos útja van a mutációs formaátalakulásnak és változásnak, de az nem lehet mérhetetlenül sokféle. *Simpson* magasfokú összerendezettségéről, azaz integrációról beszél, és ezzel az öröklődési rendszer rugalmas állandóságát emeli ki. *Kossvig* arra figyelmezteti a kutatókat, hogy a géneket és azok változásait ne önmagukban vizsgálják, hiszen minden egyes gén összefonódik az egész genetikus háttérrel, úgyis mondhatnók, minden egyed öröklődési múltjával. Ez a múlt pedig bizonyos fejlődési irányba szövedik, és a mutációs folyamatok ebbe a mindinkább emelkedő fejlődési lehetőségbe vannak beágyazva.

A tudósok a mutáció benső rendezettségének a tényét még csak sejtik, ez is oka a kifejezések képletességének és változatosságának. Ezek a sokoldalú megközelítések azonban az utóbbi évek során egyre pontosabb meghatározásba sűrűsödnek össze. *Dobzhansky* képletesen „bekerített földről” beszél, amelyen az örökletes folyamatok lejátszódnak. Ez a „bekerítettség” azt jelenti, hogy vannak az anyagi alapon feltételezhető mutációs lehetőségek, amelyek azonban sohasem valósulnak meg. Az egérnek például sohasem lesz zöldszínű bőre vagy a *Drosophilának* kék szeme. Utóbbinál a szemszín mutációját igen nagy számú népesedésben vizsgálták, és pedig azzal az eredménnyel, hogy a szín mindig a piros határán belül változik. Így szinte bizonyos, hogy más színmutáció ennél a rovarnál nem lehetséges, míg más rovaroknál a zöld és a kék szemszín is előjön. Ugyanezt bizonyítják *Stubbe* kísérletei az árpa vad és nemesített formáinál. Mondhatjuk tehát, hogy a mutációs változások sokfélék, de nem végtelenek. Ezért ma „korlátozott mutációs sorozatról” beszélnek, mint ami bőséggel indokolja a lehető élő formák fellelését, a rendezett sokaság kialakulását.

Hasonló rendezettséget találunk, ha a természetben az élőlény és környezete kapcsolatát vizsgáljuk. A különféle alakváltozásokat nem lehet csupán a megváltozott életkörülményeknek tulajdonítani. Előfordul ugyanis, hogy hasonló feltételek ellenére az alkalmazkodás különböző

formái jönnek létre. Ilyen összehasonlításra a kihalt fajok maradványai a legalkalmasabbak, mert magunk előtt látjuk az évmilliók átalakulási formáikat. Az Ichtyosaurus, a Plesiosaurus és a Mososaurus nevű óshüllők hasonló mozgásszervekkel és kültakaróval voltak ellátva és tengeri környezetben éltek. A vízi életmódhoz az idők során a három típus mégis másként alkalmazkodott. Az Ichtyosaurus nyaka erősen megrövidül, kicsiny úszószárnyakat fejleszt és hosszú évezredek múltán torpedóformát nyer. A Plesiosaurus nyaka meghosszabbodik, az uszonyok hosszú „felsőkarként” működnek és az állat így csónakformát ölt. A két alaki szélsőség között a Mososaurus elérte az alkalmazkodás legmegfelelőbb formáját, amely a kettő között átmenetet képez. Ilyen példákon épül a fejlődésben fennálló sokoldalú képesség — pluripotencia — fogalma, amelyen azt értjük, hogy az örökletes jegyek átalakulása vagy újraképződése olyan rendező elv szerint történik, amely már benne van a szervezetben és bensőleg irányítja az örökítő állományt.

Már *Darwin* észrevette ezt az összefüggést: „A variáció fajtája mindig magasabb fokon függ a faji természet lényegétől, az alkattól, valamint a megváltozott feltételek természetétől.” A szerveződési alap fejlődési változásaival foglalkozott *Boch* is, mikor a madarak alsó és felső állkapcsának különböző átalakulásait vizsgálta. Megfigyelései alapján helytelenít a biológiában minden olyan kifejezést, amit eddig „irányításmertességnek” vagy „véletlennek” mondtak. Szerinte a szervezetek nagy változékonysággal ugyan, de lényegileg benső irányítás mellett alakulnak. Az élő sejtek szerveződésében van egy „keret”, amelyből a mutációs változás nem törhet ki korlátlanul, hanem következetesen megmarad egy irányban és így hat a további átalakulásra. A szervezet természeti változékonysága körülhatárolt. Az evolúciónak számos útja van, de nem léphet elő akármilyen sokaság.

A korrelációs törvény

A szervezetfejlődés őslénytani vizsgálatai alapján odakövetkeztetnek, hogy soha sem egyetlen jegy vagy tulajdonság evolúciójáról van szó, hanem a jegyek összessége alakul vagy képződik tovább.

Rensch a gerinces rendbe tartozó különböző futóállatokról megállapítja: „Nemcsak a láb hosszabbodott meg, a mozgatóizmok erősödtek meg, hanem a lábujjak száma csökken és a láb, valamint a medence alátámasztó mechanizmusa megerősödik, a talp egyre kinárnázottabb és szilárdabb lesz. A szív és a tüdő a nagyobb igénybevétel miatt átáll, a szemek viszonylagosan megnagyobbodnak, az ösztönök az ellenséggel szemben, valamint a fajtársakhoz való viszonyban tökéletesednek.” Sok fejlődési jegy úgy alakul a közöttük lévő működési kapcsolat miatt, hogy közösen lépnek fel vagy változtatnak meg valamit.

Ez a korrelációs — kölcsönhatási — elv, amelyet *Cuvier* óta, a múlt század közepétől ismernek. *Darwin* úgy vélekedett, hogy „minden olyan törvény között, amely a változékonyságot irányítja, a korreláció a legfontosabb”.

Ezt az először szabadszemmel megfigyelt korrelációs törvényt később örökléstani szempontból kezdték vizsgálni és a sejtek benső működésére alkalmazták. A kísérletek úgy mutatták, hogy egy sajátos jegyet soha sem egy gén változása okoz, hanem több oldalról, több gén határoz meg. Így kezdtek a sok gén közreműködéséről az ún. poliéniáról beszélni. A kukorica csírasejtjében például 50 génikus helyet fedeztek fel, amelyek mind

a levélzöld előállításában működnek közre. A bormuslica szemszínére 40 génikus hely van hatással. A szárny és a szárnyerezet képzésében több mint 100 hely működik közre. Kuhn 1961-ben már a nagyszámú megfigyelést így általánosította: „Minden gén a csíraszerkezet elhelyezkedési sajátosságával és kötővonalatkozásával minden szerv sajátosságára kiterjed.”

A gének és az egyedi jegyek megjelenése között kölcsönös összefonódás van, és ezek a kölcsönhatások úgy működnek, hogy létrehozzák a különféle jegyek megváltozását is. A bormuslica génei például a következő változásokat hozzák létre: a „white-gen”, amely a fehér szemszínt okozza, egyben megváltoztatja a heretartó színét, az állat élettartamát; a „vestigial-gen” nemcsak a szárnyat kicsinyíti, de hatására a szőrzet felálló lesz, megváltoztatja a szárnyizmokot, a test növekedési arányát és vitalitását; a „stubloid-gen” a szőrzetet változtatja meg, de egyúttal a váz szerkezetére, a tapogatók felépítésére és az állat életképességére is kihat.

A tudományos kutatásban mindinkább gyarapodó bizonyítékok megsejtik azokat a mérhetetlen kihatású és összefüggésű történeteket, amelyek a múlt és jelen szervezetekben az evolúció során lejátszódnak. A korreláció nemcsak kívülről nyilvánul meg — ahogyan Darwin és munkatársai észlelték —, hanem benső változás eredménye: a poligénekben a fehérje-reakciók összefonódnak s ennek nyomán összetett kovariációban — együttváltozásban — mennek végbe a folyamatok. A nagy változások mélyén ott húzódik meg egy benső irányítottság, másként mondva, egy „szervezeti törvényszerűség”. Miként Rytz írja, az élő szervezet ropant sokoldalúsága és alakítókézsége a létbiztonság és a szervképzés jól beállított útján halad előre, az evolúció szoros útján, amelyben „fennáll ugyan a fejlődési alakzatok szabadsága, ez azonban nem teljesen törvényszerűtlen és véletlen”.

Ez a „behatárolt szabadság”, „kötött sokféleség”, amelyet az organizmusban lévő rendező elv tart fenn, az élők lényeges alapsajátságaihoz tartozik. Az élők evolúciója abban áll — fogalmazta meg legutóbb Günther —, hogy az egyik egyed valami kiemelt lehetőséget ad a másíknak és ez a lehetőség az előttelelvők sajátosságaitól függ.

A növények és állatok természetes rendszere ennek a törvényszerűségnek szemléltető tanulmányát adja.

Integrációs rendszer

A gének és kromoszómák hatását tehát nem szabad immár pusztán mennyiségi összegeződésnek felfogni, vagy részeit mozaikként tekinteni. Működési rendszert alkotnak, amely mindig a kész szervezet egészét tárja elénk. Ezt a szervezeti egészt még teljes mivoltában nem tudták meghatározni. Ezért mindenki másnak nevezi ugyanazt, amit más és más kísérleti irányban, más gondolatsorban ismertek fel.

Goldschmidt „benső hatásrendszeréről, a gének és kromoszómák hierarchikus rendjéről” beszél, Waddington „lényegi egyesültségről”. Bodmer és Pearsons szerint „összekapcsolt, kiegyensúlyozó poligén komplex rendszerről” van szó, amely egy sokoldalú egésznek harmonikus kihatását jelenti. A köztudatba Dobzhansky megfogalmazása került: „Az élő szervezetek egész örökítő állománya egy integrációs (egységesítő) rendszer, amely benső tartalmi egésszel rendelkezik, és ez olyan finoman és állandóan kiegyensúlyozó szerkezetet képez, hogy mindig a legalkalmasabb, az optimális életfeltételhez igazítja magát.” Emerson a szervezetnek erről a mindig „visszakapcsoló mechanizmusáról” egyenesen úgy véleke-

dik, hogy „teleonomikus”, vagyis „céltörvényű” sajátosságokkal rendelkezik. Az élők minden szerveződési fokán létezik — úgymond — egy olyan integráció, amely a célszerűség törvényének van alávetve.

A kísérletileg széles körben megfigyelt korrelációs viszony és az integrációs rendszer felfedezése és ezeknek a fogalmaknak tudományos bevezetése túlmegy a filozófiai szinten megfogalmazott régi célokságon. Itt már tudományosan igazolható tényekről van szó, amelyekbe a tudósok lépten-nyomon beleütköznek, de amit óvatosságuk mértéke szerint különféle szakkifejezésekbe burkolnak. Így keletkeztek a „konstruktív, harmonikus, kiegészítő, teleonomikus célrairányítás benső tartalmi egységgel, integráló rendszer, kovariáns vagy együttváltozó, összekapcsoló vagy visszakapcsoló rendszer, önszabályozás” — és egyéb kifejezések, amelyekkel a tudományos közhasználatban találkozunk. Mindezek a szakkifejezések azt jelentik, hogy a tudósok új „modelleket”, azaz olyan gondolkodási szerkezeteket alkalmaznak, amelyekkel szemléltetni kívánják a gének működését az evolúciós folyamatban.

„Ez az összképben való szemlélet azonban nem tesz vakká minket azokkal a pontos részletekkel szemben, amelyek segítségével megfigyelhetjük a fejlődés során mutakozó önszabályozást” — jelentette ki Mayr 1963-ban. A természettudomány tehát igyekszik ma a kísérletek tapasztalati részadataival együtt az induktív úton megközelített egész rendszert kifejezni.

Így jutottunk el az evolúciós felfogás mai, de egyben legnehezebb fokára, az integrációs szemlélethez. Újabb távlat nyílik ezzel a megnyilvánuló első okot kereső kutatás előtt. A szervezeten belüli összerendezettség ugyanis már nem csupán filozófiai előfeltételezés vagy levezetés, hanem olyan jelenség, amely induktív módon, természettudományos módszerekkel elemezhető. Ezzel pedig újra megjelent a teleológia — a célszerűség kérdése — a biológiában, mint szaktudományos jellegű „teleonomikus”, vagyis céltörvényű szemlélet.

Amikor Simpson a megelőző kutatások nyomán a teleológia fogalmát 1963-ban ekként jellemezte, arra is rámutatott, hogy a teleológiának a biológiában újra „szalonképesé” kell válnia.

JÉZUSOM, NE HAGYJ EL!

*Jézusom, nem panaszként mondom!
Háborgó tenger volt a sorsom.
Már régen elmerültem volna
A pusztító, szilaj habokba,
De előttem mindig Te jártál,
Láttalak nappal s holdvilágnál.
Haladtál előttem nyugodtan,
Én meg ruhád szegélyét fogtam.
Fönn maradtam, mint mentőövben.
Eddig tán még meg sem köszöntem.
De holtomig el sem felejttem.
Csak Te se hagyj el, Jézus, engem!*

Ösz Iván

GIOTTO ÚTTÖRŐ MŰVÉSZETE

Tavaly volt hétszáz éve annak, hogy 1266-ban megszületett Vespignanóban a festő, építész, szobrász *Giotto di Bondone*. *Antonio Pucci* verseszkrónikájában olvassuk róla, hogy 70 éves korában, 1336-ban hunyt el. Négy fia és három vagy négy lánya volt. *Lorenzo Ghiberti* (1378—1450) szobrász írja le a *Commentarii*-ban azt a legendát, amely szerint *Cimabue* egy firenze melletti faluban csodálatos képességű pásztorgyereket figyelt meg, amint egy köre juhokat rajzolt. Elkerte nagyon szegény apjától a fiúcskát, magával vitte és tanítványává fogadta. Ghiberti szerint *Cimabue* „görög módon dolgozott és Etruriában nagy hírre emelkedett”. Giotto állítólagos mesterének e szerepe a legújabb időkig elfogadott volt, a történeti kritika azonban a legendát kérdésessé tette. A két mester viszonyát a régi írók, nyilván *Dante* alapján (*Purgatórium*, XI. 95—96.) fogalmazták meg. A stíluskritika, különösen amióta *Pietro Cavallininek* (1250—1330?) a római Santa Maria del Trastevereben levő freskóit felfedezték, nyilvánvalóvá teszi, hogy Giotto Rómában tanult. Ott bontogatta szárnyait.

Giottóról az emberről, ha nem is tudunk sokat, de képet alakíthatunk magunkban. Ismerjük arcmasát. Az assisi San Francesco alsótemploma „Suessai csodá”-ján az egyik szemlélőről, a balszáron álló sovány, borotvált képű, ráncos arcú, sasorrú, erős állú, ujját szájára téve gondolkozó, nemes, komoly tartású férfiúról régtől fogva azt híresztelik, hogy Giottót ábrázolja. Kortársa *Sacchetti* azt mondja róla, hogy „előkelő, jómodorú, tudást és jámborságot eláruló”. Giotto olyan művész, aki csakugyan elmondotta, amit *Dante*, hogy: „lelkét villámként isteni kegyelem érte és ez felnyitotta szemét”.

Nehéz arra felelni, mi tette ezt az embert naggyá, titánná. De talán közel járunk, ha röviden azt mondjuk: az evangéliumot hozta közel az emberekhez. Nem másodrendű és nem mellékes, hogy eredetisége, mérséksége révén a festészetben új és korszakot jellemző stílust teremtett. Életleti feltaláló, aki saját életét, érzéseit, indulatait fogalmazta meg. Kora szavát megértette, százada célját tiszteletben tartotta. Az emberek belső gondolatait, érzéseit fejezte ki és így kollektív elképzelések szószólója. A benne élő ferences hittel szellemíti át minden művét. Művészetében központi helyet foglal el lelki élete, aminek magja, hogy hisz a szentségben és a szentekben.

Ma már világosan látjuk nagy művészettörténeti jelentőségét. Századokon át azonban alig méltatták és csak a XIX. század fedezte fel újra Giottót, aki a „*maniera-greca*” fölé kerekedett. Milyen művészet volt az a régi? A *Commentarii*-ban olvassuk, „a Firenzei legyőzte a görög művészet (a bizánci) nyersségét, amely szinte durva és otromba”. *Cennino Cennini* már a XIV. században szellemesen állítja: „Giotto a görög művészetet latinra fordítva alakította modernné.” Még jóval *Vasari* (1511—1574) előtt, aki ugyancsak leszólja a bizánci befolyás alatt álló olasz művészetet és — nem is rosszul figyelve meg — azt állítja, hogy „valamennyi szentjük lábujjhegyen áll”, *Giovanni Battista Gellei* azt mondja: „A görög-bizánci művészet valamennyi terméke egy eredeti kép másolata. Az alakok hosszúra nyújtott lábaikkal azt a látszatot keltik, mintha falra akasztották volna őket. A karok is nyújtottak, az arcok nyúzottak, szemük a megszállottakéra emlékeztet.” Ez a „*maniera bizantina*” a XIII. században már való-

ban nem tudott tartalmat adni a művészetnek. Alakjai súlytalanok. A figurák élettelen ornamentumokká váltak. A bizánci művészet nagy és nyomasztó örökség volt.

Ma már enyhébben ítéljük meg a maniera-bizantinát. A kortársakban azonban a friss levegő, a felszabadulás érzését keltette Giotto művészetének természetessége, szűztisztasága, az emóció diktálta közvetlenség, ami a Szent Ferenc-i gondolat — itt poézisére gondolunk — kivetítésének eredménye.

Szakítás a bizánci merevséggel

A bizánci merevséggel szemben megjelenik a — ha nem is mai értelemben vett — *realizmus*. Arra törekszik, hogy a cselekményt világossá tegye. Ez haladás a múlttal szemben, mert a bizánci művészetből éppen az akció hiányzik. Giotto inkább az értelembre, mint az érzelmre akar hatni. Festészete nem csupán a beavatottak művészeté. Az eddig tér nélkül és időtlen szférában letező szentek most az „új festési mód” által levegőhöz, földi világba jutottak. Nem merevednek meg: mozognak, a statika törvényei szerint állnak; saját akaratok szerint tevékenykednek. Súlyuk van. Elnek. Giotto képein olyan emberekkel kerülünk kapcsolatba, amilyenek mi magunk vagyunk. Közös levegőt szívunk. Egymással szembenézünk. Egymással vonatkozásban vagyunk. A festmény szemlélője egyúttal szereplője mindannak, ami a képen történik. Giotto alkalmazza azt a fogást, hogy egyik alakja a képből ránk tekint és ezzel az ott történetekbe mintegy bekapcsol bennünket. Például a firenzei Ognissanti-beli Madonnán maga az Istenanya tesz ily módon bennünket az esemény szereplőjévé. Képeről az arany alap, sőt még a földfeletti jelkép, a nimbusz is gyakran elmarad. Giotto felfedezi az anyagi világot. Valószínűvé teszi az emberi gondolatot. Testi megjelenítésre vállalkozik. Az Isten is emberi alakban jelenik meg előttünk. Az ókeresztény művészet óta most újra találkozik a testi valóság a lelkiel. Meggyőző tényné válik, amit értésünkre ad, amiben nem kételkedünk. *Boccacio* szerint Giotto, a lángész, mindent természetűen festett le, „de nem csupán úgy, hogy hasonlított, hanem magának a tárgynak tünt”. (Ezt a valóságot akarta festeni például *Cézanne* is.)

Persze, ha a későbbi korok valóság-felfogására gondolunk művei előtt, nem tudjuk őt igazán megközelíteni. Giotto nem öncélúan realista. Az új irányzat nem jelenti a szemléletes valóság istenítését. Giotto tudta, hogy a meg nem fogható, az érzékfeletti csak a lélek számára hozzáférhető. Aki művészetében csupán a látható valóságot keresi, csalódik.

Giotto fellépésekor még sok helyt, de főleg Rómában mozaik is készül. Ő maga is készített a San Pietro részére. Úgy lehet, éppen a mozaikfestés nehézsége vezette rá, hogy technikailag is szakítson a bizánci művészettel. Az érzések közvetlen kifejezésére keresett alkalmasabb módot. A szorosan vett festés terén új gyakorlati módszert alkalmazott. Erre azért volt szüksége, mert tárgya új művészi eljárást kívánt. Gondolatai, érzései kifejezésére könnyebb, közvetlenebb, folyékonyabb előadási módot talált. Művészetének nem mellékes része az a technika, amelyet bevezetett. Cennino Cennini *Trattato della pittura* című könyvében, amelyet Isten, a Madonna s a szentek dicsőségére írt és vele Giotto iránti tisztelőtének háláját róttá le, figyelmezteti a piktúrával foglalkozni akarókat: helyesen teszik, ha a filozófiai és teológiai tudományokba behatolnak és ha egy nagy mestert követnek, mint például Giottót. Többek között leírja a

nagy művész kánonját, amely szerint a férfialak fejét három részre kell osztani. Az egész nyolc 2/3 fejhosszból áll. De mert „a nők és állatok nem bírnak szabályos számokban kifejezhető aránnyal”, ezekkel nem foglalkozik. „Őket természet utáni rajz alapján kell festeni.” A valóság utáni festést különösen ajánlja: „Vedd tudomásul, hogy a legtökéletesebb vezető, diadalived a természet után való rajzolás.” Ahhoz, hogy Giotto művészetét magunkévá tegyük, figyelembe kell vennünk azt, amit a tónusról közöl. Abból ismerjük meg Giotto rajzolási és festék-előállítási módját. Leírja a freskó- és táblakép-festés eljárásait.

Az újabb kutatás Giotto festészetében több művészeti fogást fedezett fel. Így *Burckhardt* az „*aequivalentia*” szabályát, amelyet tudatosan Giotto alkalmazott először. Jóllehet a képsorozat egy összefüggő ciklus, de a felosztott kereten belül önálló képet fest. Hogy az egyes képek képszerű önállósága mennyire tudatos piktúrájában, azt elárulja az is, hogy a ciklusok egy-egy jelenete mintegy fordulatot képez. Az egyes részek tónusa is — anélkül, hogy az egész ciklus egységét megbontaná — szinte képenként változó s a dinamika is más a sorozat egyes részein. Giottónak ez a felfogása szolgált a nyugati táblakép-festészet alapjául. *Massaccio*, *Michelangelo*, *Raffaello*, *Leonardo*, *Tizian*, *Giorgone*, *Tintoretto*, *Greco*, *Pablo Veronese* éppúgy, mint *Nicolas Poussin*, vagy *Rubens*, *Rembrandt*, *Tiepolo* és *Delacroix* a giottói „egyenértékűség” alapján festettek, amelyet Giotto a padovai Scrovegni kápolnában valósított meg. Ezzel a gigantikus művével vált az első reneszansz-művésszé. Itt figyelhetjük meg különösen jól, hogy az „*aequivalentia*” nem kiszakadást jelent és nem megy a ciklus egyöntetűségének rovására.

Az „*aequivalentia*” mellett mutassunk rá Giottóval kapcsolatban egy másik törvényszerűsége is, amelyet nem emelnek ki eléggé, pedig nem kevésbé jelentőségteljes: különös törekvését a részarányosságra, a „*symmetria externa*”-ra és a „*symmetria interna*”-ra. A „*symmetria externa*” formái: a tömegek elosztása, vagy az ellentétes mozgások kiegyenlítése alapján teremtett részarányosság. A tömegekkel, épületekkel, embercsoportokkal stb. alakított részarányosság majd minden padovai képen megfigyelhető. Az ellentétes mozgások kiegyenlítése, az ún. „*contrapost*” már az ókorban is egyes szobrokon megfigyelhető, de különösen Giotto idejében, majd a késő gótikában nyer fontosságot. Giotto felismeri a jelentőségét annak, hogy festményein a dinamikus csoportokat ellentétes mozgású erőkkel kell egyensúlyban tartania. Figyeljük meg, milyen jól érvényesül a „*Lázár feltámasztása*” jelenetén Padovában: a két szélső, viszonylag nyugodt csoport között a kibukkanó csodálkozók sokadalma. Az „*Angyali üdvözlés*”-én a dinamikus mozgású Angyalt és a megtestesült nyugalmat, Máriát látjuk egymással szemben. A „*Jézus születése*” című képen a mozdulatlan József és az élénk Mária illusztrálja jól a mozdulatlansággal és dinamikával kifejezhető feszültséget. A „*symmetria interna*”, azaz a belső, lényegi, tartalom szerinti részarányosság, azonos érzelmek, gondolatok párhuzamosságából és ellentétéből fakadhat. Így Padovában „*A három királyok imádása*”-n a bölcsek meleg, odaadó érzésű hódolatával szemben a lovászok közömbös magatartása, akiket nem a szent királyok alázatának tárgya, a Kisdéd, hanem a rájuk bízott állatok érdekelnének. Vagy „*A gyermek Jézus bemutatása*”-n az örvendetes jelenet és ettől jobbra a kezében írástekerccset tartó félelmetes, misztikus nő (Hanna) mély benyomást keltő figurája képezi a döbbenetes ellentétet..

A bizánci művész a teret megsemmisíti. Giotto teret teremt, mivel az érzékiek észrevevését a valóságban is csak ez a lehető formája, hiszen

valamely esemény csak térben történhet. A térbe helyezett tömegek, az egyes alakok, a táj, az épület, művein egymástól nem választhatók el. Giotto nem használ abszolút, azaz állandóan egyforma teret: ugyanazok az alakok más térben, mint amelyben komponálta, elképzelhetetlenek. Nála a környezet, esemény egymásra utal. A csoportképzés egységét a tárgy határozza meg. Így még a kompozíció is fokozza a tartalmi vonatkozásokat. Képei elrendezésére kényes. A csoportok nem csupán a tárgyat magyarázzák, értelmezik; velük festői teret szerkeszt. Fontos szerepet játszanak a tér mélysége, a harmadik dimenzió éreztetésénél. A teret és tömeget egységbe olvasztja. Ez a téri rend nála nem tudományos megfigyelés eredménye, hanem élettelen szemlélet, amely legtöbbször éppen csak elfogadható. Terei képzésekor festői elképzelései szerint lépcsőket, hidakat, boltozatokat stb. szerkeszt. Aktiválja a rendelkezésre álló falat vagy fatáblát. Az alakok mozgásával, a színek változatosságával, a formák, vonalak, kontraposztjával (mondjuk így: tudat alatti) kompozíciós elemek, például átlók, diagonálisok, vízszintesek stb. csak képzeletünkben való továbbfuttatásával absztrakt élményfolyamatot teremt. A láthatatlan diagonális, horizontális és vertikális szerkezetekkel egy a képhez idomuló rendet hoz létre. Ez szembetűnő a „Júdás csókja”-n a lándzsák, a szövétnekek képzeletünkben tovább szerkesztett vonalainál. Ugyanazt a szerkesztési módot alkalmazza, mint amelyet Pompei-ben a Casa del Fauno mozaikján, vagy *Velasquez* „Breda átadása” című képen látunk. Egy másik fogása, hogy a keret gyakran elvág egy-egy figurát, amivel szubjektív lelki tevékenységre kényszeríti a nézőt, aki így mintegy a mű alkotójává válik. Ennek az eljárásnak modern példája *Degas*, aki amint mondani szoktuk: „megvágja pasztelljeit”.

Művei elárulják, hogy noha festményei sohasem színpadszerűek, ismeri az elő-, közép- és háttérteret. A színpadra a színész csak bizonyos helyen léphet be s pontosan meghatározott helyen léphet csak ki. Giotto alakjainak ilyen kötöttségük nincs, nem kordinák között mozognak. Kompozíciója nem túlszűfolt. Bár nem egyszer, mert tömöríteni akar (például a padovai „Lázár feltámasztása”-n), az alakok a látható téren, ha valóság lenne, nem férnének el. Képeit egy hangsúlyos tengelyre építi, minden képen találunk középponti teret.

Egyéni táj, lélekábrázolás

Giottónál a kompozícióval szorosan összefügg a sajátos, egyéni táj. A tájképeknek, mégha csak jelzi is, szerepe van. Nem ember, Isten alkotta tájak. Észre sem vesszük, hogy esetleg nem helyesen festette. Például Assisiben, ahol Ferenc a madarakhoz beszél, ki törődik a tájjal, mikor olyan varázslatos a Szent alakja; olyan hangulatos a kép, hogy minden egyebektől elvonja a nézőt. (Pedig a táj nélkül el sem tudjuk képzelni a prédikációt.) A képen a két fa esetlen; nem tudjuk itt sem, hogy milyen fát akart festeni. Giottót nem érdekli az erdő, a patak, a távoli völgy. Művein „monumentális”, de sivár a vidék. Mindenütt mezítelen szikla (olyan, amilyenből — úgy képzeljük — Mózes egykor vizet fakasztott). A fa, a bokor, a bozót, a virág néha úgy tűnik, csak ide illő arabeszk. És ebben a rideg tájban az ember, állat és architektúra egyévé válik. Az élettelen szikla vonala kíséri a jelenetet, az élő, tevékenykedő embert. A sziklás táj alakja, vonala olyanszerű, mint a fuga, máskor mint valami kontrapunkt. Ez is a szerepe. A tájat, a természetet, amely hozzátartozik a tárgyhoz, leredukálja úgy, hogy legtöbbször elementá-

ris erővel hat. Az ember, a történés, a táj egymással mindig összefügg. A hegyek, a sziklák olykor absztraktnak tűnnek: festményein a szereplők — úgy érezzük — megszentelt talajon állnak, mozognak. A tér törvényeit nála (nem mint majd a késői reneszanszban a távlat) az alakok határozzák meg. Az egyes figurák önmagukban is kompozícióvá válnak. A táj, az architektúra nem öncélú: szükségesekek. S így minden „kulissza” szigorúan csak az adott jelenethez illeszkedik, kellékké válik. Mesterünk azonban mindig ügyel arra, hogy a „kellékek” hangulatkeltők legyenek. A sommásan összegezett táj inkább szimbólikus, mint természetű. Nem azért rideg, mintha nem tudott volna mást festeni. Tudatosan absztrakt és azért mossa el a környezetet, hogy a történés jelentősége érvényesüljön. Az interieur-ben a mennyezet és a padozat, a teret képző és osztó függöny, hozzátartozik a képen történő eseményhez. Az architektúra a tájba illeszkedve nő vele egybe. Egy torony jelenthet várost, egy oltár templomot.

Ő az első, akinél — ellentétben a „maniera greca” idején festett merev testtartással — a szentek nem állnak nyugodtan. Hiszen történeteket, eseményeket, élő figurákat s nem bábokat örökít meg képein. A mozgás mellett érzelmeket is kellett kifejeznie. Hideg, majd meleg, bensőséges hangulat uralkodik képein. Mindig komoly alakjai révén tragikus, drámai, elégikus. Sohasem hagyható el egyetlen alakja sem festményeiről. És amint a tájban, az interieur-ben nincs felesleges, úgy alakjainak legkisebb részlete sem az. Alkotásain még az sem mellékes, hogy egy-egy alakja háttal, szemben, vagy háromnegyed nézetben látható. Giotto ismeri a liturgikus törvények által előírt mozgásokat. Így például találkozunk a meghajlás különböző fokozataival, aszerint, hogy büntudatot, bűnbánatot, tiszteletet, hódolatot, vagy könyörgést akar kifejezni. A liturgia előírt mimikáit is felhasználja: az ég felé emelt szemeket stb. Giotto felfedezi a csoportok fontosságát, amelyek olyasféle szerepet töltenek be, mint a görög drámákban a kórusok. Legtöbbször magyarázzák, értelmezik a helyzetet. Képein minden mozdulat érzelem-folyamat, érzelem kitörés, taglejtés, testtartás a kifejezésre jutó témával, gondolattal kapcsolatos. Nem öncélú látványosságot fest. Amint az arc, úgy a kezek kifejező erejét még az epizód-szereplőknél is kihasználja. Találunk alkotásain indulatot kifejező, játékos, bágyadt, férfias stb. kezet. Kezein az ujjak hajlékonyak, a lelkiekre is rezonálnak. Az „Irigység” allegória ujjai a padovai Madonna dell’Arenában olyanok, mint valami ragadozó karmai. A legkifejezőbb, a legszebb kéz — amelyet valaha festő festett — az Ognissanti-beli Madonnájának a Gyermekeket érintő jobbkeze, amelybe az anya minden féltését, melegségét, szeretetét bele tudta vinni. A finom ujjakkal lelki mélységet közöl. Az arc nála lelki mozzanatok kifejezője. A padovai falképek közül utalunk az „Utolsó vacsora”-n a fenséges, szomorú nyugalmat kifejező Krisztus és a hideg, érzelmenlküli Judás arcára. A tanítványok tekinteten megjelenő lelki folyamatok igazolják, hogy a lélekelemzés terén századokkal megelőzte Leonardót. Az arc pszichológiai kifejezését teljes mértékben kihasználja. Gondoljunk a padovai falképen „Judás csókja”-ra, ahol az ördögtől megszállott gonoszt szembeállítja a megtestesült Fiúisten ártatlan tekintetével. E jelenet megfestésénél Giotto lélektani felfogásától egyetlen művész sem tudott napjainkig megszabadulni. Alakjai érzelmeit, akár szomorúak, akár örvendezők, közömbösek, vagy indulatosak, félnek, kétségbeesnek, felháborodnak, csodálkoznak, ünnepélyesek, lázasak, rajongók, fanatikusak, ujjongók stb., nemcsak az arcuk, tekintetük, kezük, de minden

porcíkájuk kifejezi. Ugyanakkor a jellemzésben mértéktartó. Pszichológiai ismerete voltaképp egyszerű emberi megfigyelésen alapul. De ez nem jelenti, hogy ha kell, metafizikai lelkeség ne járja át például Jézust, Máriát, angyalait és szentjeit. A csodálatos csak az, hogy amikor elvont tartalmat vetít ki, empirikus természeti megfigyelések alapján teszi. Az Ognissanti Madonnája érző, élő emberi lény, mégis érzékfelettit is közvetít. Minden a kép tárgyát, szellemét szolgálja. Állatot is a tárgyhöz illően igyekszik festeni. Madár, kutya, ló, szamár, bárány, stb. szerepelnek képein s ezeken a kedves „scherzi d'animali” nyilvánul meg.

Színezése kiváltképpen elárulja a római hatást. A ferences *Torriti* (aki Assisibe munkára ajánlja) és *Cavallini* festésmódját hozza Toscanába. S noha színei — főleg falképein — gyengédeknek tűnnek, táblaképein különösen érettek. A színek optikai értékét ismeri s így tud művein hideg, vagy ezzel ellentétes, izzó, meleg színnel optikai izgalmat teremteni; pompát, finomságot, megnyugvást kifejezni. A lokális színek egymáshoz való viszonyával tisztában van. Ő az első festő, aki ráeszmél a színakkordok fontosságára. Mint a tónus felfedezője, tudatosan hozza a színeket közös nevezőre. Koloritja nem pontosan követi a valóságot. Sőt, őrizkedik a színek túlzott hűségétől. Korai festményein színei még zsengek; teljesen éretté Padovában válik. Még a bizánciból menti át az olajzöld alapot. Bár ez nála mindinkább szerepét veszve szürkül, erre a zöldre, ezüstszürkére fest táblaképein lazurosan. Színnel, vonallal könnyedén, finoman, gyengéden modellál. Talán felesleges is hangsúlyoznunk, hogy a színek liturgikus szimbolikáját ismeri. Éjszakát viszont nem tud festeni. Padovában a „Jézus születése” és „Krisztus elfogatása” ugyanolyan világításúak, mint többi képei.

A festés legyőzi a mozaikot

A falat sohasem akarja a megtévesztő valóság festésére felhasználni. Számára a fal a síkdíszítés alapja. Reliefszerűsége nem kél versenyre a plasztikával. Amint megtévesztő domborulatot nem, úgy lyukat sem fest a felületen. Fekete, erőteljes, széles vonalai árkok, amelyek nem törík a képet részekre, sőt összefogják. Vonalrendszere által áttekinthetővé, egyszerűsítetté válik a festmény. Konturjai beszegik, egybefoglalják, világossá teszik a formákat. Biztos, szép vonalú rajzát szemmel kísérni öröm.

Giottónak nincs tudomása a lineáris perspektíváról. (Majd később fedezik fel. Vagy száz év múlva *Paoló Uccellónak* lesz nagy, tudományos kérdése.) Csak tapogatódzik. Mégis bátran fest „skurcban” fejet, ránézéssel kezét, lábat stb. Képein a távlat nem számítás eredménye. A szemszöget változtatva teremt elfogadható teret. Távlata gyakran elvonatkoztatott és ez igen illik gyakran absztrakt színezéséhez.

Burckhardt utal rá a *Cicerone*-ban, hogy a bizánci művészet különösen szentségest és ünnepélyest tudott kifejezni, míg az enyves festékekkel folyékonyan, gyors mozdulattal festve nem tudták ugyanezt hasonló mértékben éreztetni. A mozaikusok — igen helyesen — elválaszthatatlannak tekintették munkájuktól a bizánci stílust. Egy nap felfedezik, hogy a festés teljes mértékben befészkelte magát a templomba. A mozaik bukása Giotto művésztével beteljesedett, holott ő is dolgozott ezzel a technikával. A mozaikot nemcsak azért nem alkalmazták már olyan gyakran, amint Burckhardt állítja, mert technikailag könnyebb a festés. És nem is csak azért szorítja ki a mozaikot a falkép — mint mások is hiszik —, mert olcsóbb. Bár mindez némiképp hozzájárulhatott. A változás oka

mélyebb. A világ és az ember Istenhez való viszonya változott meg. Mindinkább Isten közelségét kívánták, hogy vele egyesülhessenek, s ezért az apszisban, a magasban trónoló Megváltót, Máriát és a szenteket maguk között kívánták látni, érezni. Így fentről az oltárra ereszkedtek le a szentek. Életük és épületük legendájuk közelről vált megfigyelhetővé. Mária már nem hord bíbor cipőt, amelyben megközelíthetetlen bizánci hercegnők jártak. Úgy érezték, ebben a közelségben jobban meghallja esdek-lésüket, szinte szóba elegyedhetnek vele. A bizánci udvari etikett, amit a művészetben a szentekre is ráerőszakoltak. Assisi Ferenc óta hitelét vesz-tette. A festés keresetlenül egyszerűvé vált.

Giottó termékeny, kitarító, szorgalmas művész. Nincs megállása. Lépésről-lépésre emelkedik, izmosodik. Festészete egyházművészet. A templom falától s az oltártól nem választható el. Sajnos, az idő többé-kevésbé felfalta alkotásait. Elsősorban a retusok tűntek el, peregtek le. A freskóra festett tempera (*al secco*) nem tudott az alappal eggyé válni. Hogy falképei mennyire szenvedtek, elég utalni a legkevésbé „megújított” feltétlen hiteles táblaképére, az „Ognissanti Madonná”-ra.

Ne elegyedjünk abba a nagy és izgalmas vitába, amely Giotto művei, főleg az assisi freskók körül évtizedek óta tart. Az assisi Sacro Conventoban 28 falképen újonnan fogalmazza Szent Bonaventura alapján, a „Poverello” ikonográfiáját. Szent Ferenc és Szent Antal városa (Assisi és Padova) közti működésére esik római tartózkodása. A San Pietro részére *Szent Hippolit* szavait értelmező — „A világ egy nagy tenger, amelyen az egyház kis hajóját a hullámok verdesik” — mozaikot tervez, amelynek tárgya: Krisztus a vízen jár. Sajnos e munkája sokat szenvedett. A régiből az új Szent Péter templomba került s nincs talán egyvetlen mozaik-kockája, amely eredeti volna. A római Lateráni-bazilikában egy nagy falképmaradványán VIII. Bonifác pápa az 1300-as szentév zárán-dokaira áldását adja. Az 1300-as évek elején „az ember életútjának felén”, Padovában, a Madonna dell'Arenában találjuk, ahol 38 falképen az evan-géliumot ülteti át a festészet nyelvére. 1317 után a firenzei Santa Croce-ban fest. Az agyonrestaurált képeknek csupán egy része maradt ránk amelyekből csak sejtjük Giotto monumentalitását és merészségét. Ezután újból Assisiben áll az állványon, ahol Szent Ferenc sírja fölé készít alle-gorikus freskókat. 1334-ben nagy kitüntetés éri: kinevezik a firenzei Dóm és középületek építési felügyelőjévé. Ekkor tervezi a firenzei „Campanile”-t, amelyet a firenzeiek még ma is „Giotto tornyá”-nak neveznek. Csak tudomásunk van arról, hogy Bolognában, Riminiben és Nápolyban is fes-tett. Ez utóbbi helyen az árpádházi királylány — Mária — fiától, aki mint-egy „családhoz tartozónak” és „kedves hűségeseinknek” nevezi, kap nagy megbízatást.

Sokat rombolt az idő, sok eltűnt Giotto műveiből. Fennmaradt alkotásait is kikezdte az enyészet. Ám maradt ránk annyi, hogy művészetét meg tudjuk ítélni. Giotto a festő leszámolt a múlttal: művészetében egy más, magasabb szellemi rend válik láthatóvá, amelyben a jövő ködlik. Elindított valamit, ami Michelangelo, Raffael és Leonardo festményeiben nyer befejezést. Új szemlélettel telítette a művészetet és élön él a je-lenben.

Hol történik több gyilkolás, mint a háborúban, ahol vakmerően öldököl-nek? — ... Krisztus nem akarja, hogy egyik ember a másikat erőszakkal vigye hozzá... és nem akarja, hogy miatta háborúk legyenek.

Paracelsus

TOLDALAGI PÁL VERSEI

GALAMBNAK

Mindent csak érted: csontot és velőt,
amíg a testem cafatokká válik,
utána pedig por leszen,
sokáig, a feltámadásig,

mikor a sírból felkelő
testek újból ragyogni fognak.
Sugárzó, szép hadoszlopok!
Majd megkereslek, s kézen foglak,

mert a feltámadt ember is
hogyan lehetne társa nélkül, —
így szólok hozzák, és fogadd
e szavakat engesztelésül.

A DOLGOK SZÍVÉIG

Valamilyen vérpadra készülök,
hol nincs bakó és nem folyik a vér.
Mi ez a felfokozottság érzése, ez
az égő házak vad tüzeinél
nagyobb forróságot okádó
heves élettűz: látni még
összesűrítve a világot,
mikor a szám, a mennyiség

semmivé válik, a tekintet
a dolgok szívéig hatol.
Hogy mi történt velem, nem értem.
Időnként hallom, hogy dalol
a világűr, angyali kórus
és foszlányaival befed,
sajátmagam elől is eltakarva
a mezítelenségemet,

mert minden vezeklő: elítélt,
s ami rajta volt, leveti,
nem parancsból, sajátmagától;
letérdel és a tettei
poroszlóivá válva állnak
körötte — Ez a pillanat,
amikor is a megbocsájtást
esdő szó szinte kiszakad

belőlünk és magunkra hagyva
kering egy ideig tovább.
Szegény madár, szegény madárka,
hogyan ismerhetné otthonát.

VASADI PÉTER VERSEI

A CSEND GÖDRÉBEN

Partján mosódik a csend körülöttem
Egymásra hullnak árnyak és zajok
Akár a víz, a fény is ellenáll ma
ahogy sodrával összehajolok

Eltávozó nap
utolsó fénye néma robbanásként
végighasít egy száradó mezőt
A dombon sorban villogó kereszték
lelepleznek egy máló temetőt

Itt bent sötét van
Barna keretben tejfehér a csend
mely a redőnyön áttolt fémlapokra
ezüstszelekkel ül s az éleken
felgyűl s lecsurran

Mint fordított kúp, csúccsal lefelé
egyre mélyül szívemben az űr
melyet megtöltesz viaszlassúsággal
cseppként gördülve, omlón, egyedül

ÖNARCKÉP

Teremtettél a szelek táncosának
teremtettél idomtalan s konoknak
hogyan föld gyöngéd csodája s példa légy
az égkarzatra tódult csillagoknak

I.

A veranda korhadt, karamellszínű párkányáról felrebbentek a verebek, noha senki sem ijesztette el őket onnan. Jólaktak. A szüret régesrég elmúlt, azóta még nagyobb lett a csend az elhagyatott szőlőben. S a többi szőlőben is. A szüretet is sietve csapták össze ezen az őszön. Az emberek elszéledtek. Ijesztő szedett-vedettséggel állt ott a megkopasztott domb. Azelőtt ilyenkor még majdnem olyan sűrű volt erre az élet, mint szeptemberben-októberben. Az igazi nagy gazdák még nem vonultak be téli lakásukba, még sok elintéznivaló akadt erre-arra, a földeken, s jó volt, — noha csendesebb tempóval, — az életet is meghosszabbítani kint, mindig kint, a természetben: a földeken, a szűkös gyümölcsösökben. A bor is kint, a szőlőben volt igazában jó először: amikor még háromnegyedizben nyersen csurgott ki abból a túlérlett, megcsipegetett, megderesedett szőlőből, s illatába borította egyszerre a kitárt pincét, a kőgangokat, a karamellszínű verandát, melynek ajtaját, így, ősz utóján, — az unokák s a vendégek távoztával, — már nem zárták annyira szigorúan... A kóborló kandur, — mely otthon olyan méltóságteljesen tudott viselkedni, — jött, s bevonult a nyitott ajtón...

Virágok? Sosem is voltak, vagy egyáltalában milyenek: az úrnő úgy vette át a kertet, a falramászó, hervatag kis rózsákkal. Kiderült, hogy nem kúsznak többé. Attól fogva égővörös szalviák virítottak öt-hat esztendőn keresztül, mindenütt, minden gruppban, — kicsit parasztosan, de mégis régi udvarházak emlékét idézve. Tavasszal, — hiába is számolt le Nancy minden télen újra és újra hitével, reményeivel, — hiába fásult el a lelke, mint később, nyáron az unokáinak mondogatta, — hiába rakódott rá télen megfogyott, meggémberedett magas természetére az első napsugárral a lomhaság, — igen, tavasszal, mégis elővette az ősszel kiszemelt, sárga tüllzacskókba szemetelt virágmagokat, s mindenféle virágot vetett. Hat évtizede apróra tudta, miből milyen virág kel ki. Szerette ezeket a kis rejtélyes, illatos, méregre emlékeztető, sötétlila, sötétbarna szemeket. De valójában csak akkor vetette el őket, ha igazán kedve kerekedett: ha menthetetlenül itt volt a tavasz, s leesett az első jószagú eső... Akkor kivonult Rozival, úrnői kegygel felmentette őt aznap délután a konyhára ítélt raboskodás alól, s mentek ketten virágot vetni.

Béke volt még akkor. A sövényen túl megindult a sürgő-forgó élet.

— Megérünk-e már valami jót, ilvén-olyan bátyám? — kérdezgette, kiáltotta oda egy-egy kocsinak. Mert jöttek a kocsik is, bentről, a városból. Sokáig volt világos, estig ültettek.

Nyáron először a lilium virágzott el, hosszú, makacs halódással, de megmaradtak a verbénák; lilák, mint a régi viganók, rózsaszínűek, mint a pántlikák, halvány krémszínűek, mint a cukrozott tojáshab. Nem állította, hogy maga is nem leli kedvét bennük. Míg várta az unokákat, — miközben lassan eltelt a május, a cseresznyét már kikezdtek a rigók, — ő gyakorta odakönyökölt a verandára, s leste a virágokat.

Ugyanez a gondja maradt ősze is, amikor az unokák elmentek. Ekkorra már kötődött is a szíve az utolsónak virító virágokhoz: egy lila őszirózsához, egy buja fehér rózsához. Mert Nancy lelkébe, — minden őszkor újabb fordulattal, — mint alattomosan hűvös bolthajtás alá, beköltözött a gond, a félelem.

Télen a szőlő: rideg, omlatag kis vár. A szobába bebújik a dús étel-szag. Az ajtókat valósággal ki kell feszíteni a viharnek, ha becsap a hó. Nem egy drámai pillanat adódik ilyenkor: Nancy, mint várvédő nagyaszonny, feltárja az ajtót, kiront a viharba. A hóvihar mindenestül meg-
rázza a két öreg apró várát, de ők már semmitől sem félnek, cinkosai, urai, nagyon nagy urai lettek a gonoszkodó természetnek. A folyóig el-
láttunk télen, — meséli karácsonykor az unokáinak. — A folyó fehérsége
ilyenkor egybeolvad a parttal, szikrázóan kékes, s megdöbbenően me-
rev... Alacsony zuhatagjai állnak, szeszélyes örvényei: tiszta csend...

II.

Ősz volt tehát.

Néhány nap csupán, vagy egy egész hónap is eltelt, hogy viszonylag
csend állt be a városban? A katonák vonulása, a sebesültek ide-odaton-
colása, s kicsit felidegeskedő jövés-menés mintha csittult volna. De nem.
A piciny, dübörgő fahidakon megint nagy a zaj. Új eszetveszejtő sürgés-
forgás keletkezett a monarchiára méretezett kaszárnnyak előtt.

Édes jóistenem, az öreg meghalt. Kilencvenhároméves férfikorában.
egyetlenegy rövid betegséggel roppant össze. Őrt állt az egész életén át.
Olyan volt, mint az igazi örök: egyszerre szófukar és tréfás. Nyomasztó
itt kint ez a csend. Talán már eszelős eszében, Nancy ezt gondolta: —
olyan a város, amilyen. El kell mennie hazulról, mert talán nem bántja
senki az úton, s látogatóba is kell mennie nénjéhez, mert sokmindent el
kell mondania. Ezalatt rend marad a háztáján. A szomszédok vigváznak.
Viszont a lakást, bent a városban, azt szintén meg kell néznie. Németek
laknak benne egy idő óta.

Elindult tehát, három óra fele, ebéd után. A célpontoknak egymástól
való nagy távolsága miatt, — melyek valójában egész életében csak méte-
rek voltak, — mindig komótosan indult és ment. Vette öreg kabátját; a
gyász: fekete kendő. Az arc: sasorrú, franciás profilú vénasszony, a gögös
goromba fajtából. Dagadt bokái rosszul bírják a megerőltetést, szeme
folyton sírhatnék. Nemsokára ráhúz még egy másik kendőt is, mert a feje
meghült. — a sok sírástól, gondolja. Így meg aztán éppen dragonvosznak
néz ki. Szemüvege a vékony keretben illeg-billeg az orrán. Illeg-billeg az
egész világ is neki: az útkereszteződésnél másodmagukkal mutatják az
irányt a német katonák, de csak röhögnek.

Minek ehhez a kihalt piachoz, a folyóparton maradt félig görög, félig
katolikus templomhoz útirány? Ment döcögve. Lábai fel akarták mondani
a szolgálatot, — a falnak akart dőlni mindúntalan. De hogy lehet az em-
berben ilyen érzés, mikor a falnak csak részeg férfiak dőlnek?

S úgy ment előre, mint egy nagy darab, fekete, omlatag, megrogy-
gyant fal, csak fehér zsebkendője virított kesztyűtlen kezében, mert sírva
ment, szemét mindúntalan törölgetni kellett. Az öreget úgy dobták a
földbe, mint egy cselédet, család nem állta körül. Temetési ruháját három
évtized óta országos válságok közt őrizték a szekrényben.

— Néni... — röhögtek vele szemben.

— Nem néni. Atyuska... — viccelt valaki.

Úgy nézett rájuk, mint hatalmas, elárvult, horgas medveanya. Kísér-
teties volt a szemüvegével.

Egy katona odalépett hozzá, s csúfolódva pénz nyomott kezébe.

Ezzel a pénzzel fordult be nénjéhez, a parókia melletti udvarra. Nyitva
volt a gondozott, zöldrácsos kapu, látszólag, minden a helyén, még a lean-

deres hordók is. Fehér macska a küszöbön. De Jusztin, a terebélyes szolgáló, teknővel, teáskannával, székkal a kezében mintha költözködnék. Messziről észrevette az érkezőt, de nem köszönt neki jó sokáig. Hogy lehet őket most ilyen fontos dolog közepette zavarni? A katonák kítették őket a lakásból...

— Jaj, Margit... — sopánkodott Berta, mikor bedöcögő, omlatag nénjét észrevette.

— Gyere, gyere erre, — folytatta, mert Nancy bukdácsolt az idegen helyen, a sok kitett portéka között. Aranyozott, rózsás spanyolfal mosolygott a lomok közt, lavór, hátával kifordított kis vitrin.

Nénje betessékelte a felfordított szobába, de nem ültette le. Maga is olyan állapotban volt, hogy reszketett, ha körülnézett. Miért is nem csomagolták el idejében a vadászkepeket, a fiatal agancsokat, az ezüsttel himzett brokátterítőket, csendéleteket? Hol fér el az ágynemű... Hol van a kis nécessaire az orvosságokkal, puderral? Jaj, csak a szemét ne vegye le róla, húszévi özvegyiségben edzett hűvös, számoló tekintetét.

Ezzel a tekintettel kilencven kilométernyi távolságban is megtartott magának egy pompás birtokocskát, behajtotta a jövedelmét, s elhessegette a kérőket. S most ez az örület, a keveredés orgiája az enyém-tieddel...

Jusztinnal szeretett volna törődni, de itt volt a nénje. Az csak most lett özvegy, egy hónapja. S akkora kavarodás volt mögötte, hogy számokban kimondani is örület: fiúk, unokák, cselédek, szőlők, házak, válságok csődök, adás-vételek...

Nancy már sírt.

— Ne sírj, — nézett el fölötte hidegen a nénje, s közben arra gondolt, hogy hiszen nem is szerették egymást. Dehát fontos volt ez akkoriban? A családi összetartás vagy széthúzás anélkül is megvolt. A dús asztalok, kertek, névnapok elszakíthatatlan láncot jelentettek. Egymástól nem volt, mit tanulni, csak mit hallani.

Nancy most órá nézett úgy, mint medveanyó. Az unokáira szeretett volna nézni, a lányára. És igen az öregre is, aki mintha mesebeli távolságban lenne már, s akivel a védelmen túl s a bántalmakon innen, annyi elemi csapást, villámot kellett közösen elviselniük... s ők állták hőiesen, mint ősi, mesebeli nagyanyók, nagyapók, földgyökerekkel...

Medve, aki lejött a földre, bejött a faluba: úgy nézett. A tekintetével koldult.

— Nálad vannak még a németek? — kockáztatta meg a kérdést Berta.

— Nálam, — felelte nővére.

Berta sóhajtott.

— Legjobb lenne, nem megérni tovább.

— Én is ezt mondom, — sírta el magát Nancy, s zsebkendőjét szeméhez emelte. — Kukoriclisztem van, egy kanál zsírom... A szalonnám már fölfalták... Az öreg ágyába is befeküdtek...

S aztán még üldögélt egy kicsit. Nem tudott többet mondani, mert egész életében csak a konkrét dolgokat tartotta számon.

III.

Az udvarajtót, a konyhaajtót, a kamraajtót nyitva találta, mikor esére, csapzott hajjal, loholásban félrecsúszott kendővel, hazaért. Berta az utolsó pillanatban főzött neki teát, így kicsit elmaradt. A levegőben rövid harangszó úszott, mire az utcába talált. ... S egyszerre csak a nyitott ajtók!

Katonák költözködtek, rakodtak. Nemcsak a házat rakták ki, hanem az egész utcát. Költözködött, sietett, csomagolt az egész utca, az egész város.

Egy tiszt éppen a küszöbön parancsolt, anélkül, hogy sokat beszélt volna.

— Nem állok a lábamon, — lihegte Nancy, s utat akart magának törni, befelé a konyhába.

Nyerítő vihogás felelt rá.

... Mért is állt oda velük veszekedni, magából kikelve, kiborulva, mint valami földöntúli asszonyosság, istenség? Miért is ordított rájuk?...

Nem tudta, hogy került a fürdőszobába, a sárga kis kád fölé hajolt, hogy lemossa arcát. De hol van az a víz, amellyel a megaláztatás szégyenét lehet lemosni.

Lemosta arcát, de szinte gépiesen. Aztán a szekrényéhez ment a kisebbik szobában, amely valamikor fiainak szekrénye volt. Minden a helyén, csodálatosképpen, tisztán, mint a sors. Összehajtogatott, tiszta, öreg sifóningben a zacskó. Mint a virágmagvak. Jónéhány éve beszélt róla már az öreggel is, — a szemérmes, zárkózott öreggel, — akinek az esze tiszta volt, mint a lefejtett bor, s az övé jónéhány évtized óta zürös, zavaros, fortyogó erő, mint a habzó pezsgő. Indulat és tehetetlenség, mindig megadni-vágyás, adakozás, s egyszerre: mérték, visszatartás.

Pillanat műve volt. A keserű por kicsit megtapadt a nyelve hegvén, — olyan volt most, mint egy léprecsalt, cukrot nyalogató öreg medve, — hajdan sudár nőiessége, istenasszonyossága eltűnt, zilált boszorkánnyá, koldússá változott. Az életen, mely annyit sarcolta, sebezte, utolsó erejével erőszakot tett.

S aztán az történt vele, amit akart: összeomlott. Jajgatva omlott össze, hortyogására felriadtak, kirohantak. Ki, a házból...

... Pár percig még eszméletén volt, egvedül. Hatalmasnak és megdönt-hetetlennek tetszett ez a magány. Legszebb percnék, a szörnvű fájdalomon kívül, mely marta, szúrta, égette. A dűsgazdag szüléseknél fájdalmasabbnak, mikor még rózsák, jázminok, hársak virítottak körülötte, süttött a nap. Jaj, miért adta tovább ezt a gögiét az emberi életnek? Miért osztogatta magányát egyre tovább és tovább gyermekeken keresztül?

Feje ingott, homlokát verejték lepte el, s a szürke haitincsei beletapadtak. Orra, az a gögös sasorr, keskeny lett és fehér. Mint fennsíkron haldokolt: mintha messzire kellene néznie, s nem látna odáig.

S míg feje érez, gondolkodik, és könnyebbenedik, szédül, — öle ég, ka-varodik, melle elszorul.

Nővére föléje hajolt.

— Mit tettél? Sokat vettél be?

Orvos is állt már mögötte, s Nancy engedelmesen felelte:

— Sokat.

S ezzel az életre a maga részéről pontot tett. Kivitték a szobából, kocsira tették, kendőbe burkolva, mint egy zsákot.

Feje szelíden ingott valakinek az ölében.

— Lélegzik-e még? — kérdezte valaki.

— Igen, — felelte Berta. — Ráborítom a kendőt, hogy meg ne fázzon!

Hatalmas szeretet született Bertában ebben a pillanatban, mikor a kocsi megindult, lassan, egy sovány, kevés pénzen járó lovacskával. A bakon ismerős kocsis, aki ki tudja, hányszor fuvarozta az úrnőt. Most nem nézett hátra. Hány halál történik, hisz dül a háború, pedig talán egyszer eljön a béke.

MAGDOLNA, VAGY A FÖLTÁMADÁS

Írta Jean de Beer

Jean de Beer a francia PEN Club főtítkára; több kötet elbeszélése, színműve, rádiójátéka jelent meg. Legutóbbi, nagy érdeklődést keltett kritikai munkája 1963-ban: „Montherlant, vagy az ember, akit megszállt az Isten.” Három fölvonásos drámája, a „Magdolna, vagy a föltámadás” 1965 tavaszán hangzott el a francia rádióban. Szemelvényünk a harmadik fölvonás elejéről való.

Betániában vagyunk, Magdolna házában, húsvét hajnalán. Az apostolok szétszóródtak, a tanítványok eltűntek. Itt most a legbizalmasabb hívek vannak együtt, s egyben a leginkább kompromittáltak, Péter, János, Jakab; együtt töltötték a szombatot Magdolnánál és testvérénél, Lázárnál.

Mikor a játék elkezdődik, Lázár gyorsan beengedi Jánost; utána nyomban belép Péter és Jakab. János alig húsz esztendősféle ifjú, Lázár nyájas, szelíd kereskedő, mintegy harminc éves; Jakab vele egyidős, Péter valamivel fiatalabb.

LÁZÁR: Ül le, János. Nem vagy éhes? Most már szabad enni.

JÁNOS: Köszönöm. Már ettem pár falatot.

JAKAB: Találkoztál valakivel, ilyen kora reggel?

JÁNOS: Jártam a piacon. Korán kezdik...

PÉTER: Ott sok mindent meg lehet tudni.

JÁNOS: Egyik-másik kereskedő megismert. Adtak pár szem gyümölcsöt.

PÉTER: Vannak még barátaink.

LÁZÁR: Mi újság?

JÁNOS: Keresnek minket. Elsősorban téged, Péter. Az öröket, akik futni hagytak, megbüntették. És úgy hírlík, a Sanhedrin kínos fogadtatásban fogja részesíteni Józsefet.

LÁZÁR: Barátunkat, az Arimathiait? Miért? Igazán nem lehet a szemére vetni valakinek, ha megadja felebarátjának a végtisztességet.

JÁNOS: Hajtóvadászatot rendeznek mindenki után, aki csak valamenynyire is Jézussal tartott.

JAKAB: El fognak bánni velünk. Mindig sejtettem, hogy nem lesz jó vége a dolognak. De hiába óvakodtam, végül mégis én iszom meg a levét.

JÁNOS: Hagyd, Jakab. Ez most nem a szemrehányások ideje.

LÁZÁR: Inkább figyeljünk Jánosra. Új hírei vannak.

JÁNOS: A legnagyobb hír az, hogy a Sanhedrin hamarosan összeül. Azt állítják, József elárulta, Pilátus pedig fölültette őket. Megpróbálják az egész ügyet nemzeti sérelemmé dagasztani. A másik újság pedig, hogy Nikodémus... Emlékeztek Nikodémusra?

JAKAB: Az se nagyon dicsekedett az ismeretségével, és ügyelt rá, hogy titokban maradjanak a kapcsolatai.

JÁNOS: Ha tétovázott, jóvátette. Elment Józsefhez, és együtt vették meg a telket, ahol majd fölállítják a végleges sírt.

PÉTER: *hirtelen fölfigyel és elkomolyodik.* A végleges sírt? Hát ők is azt hiszik, hogy mindennek vége? Hogy nem tér vissza soha többé?

JAKAB: Engem mindenki másnál jobban megrázott a halála; de ami megtörtént, az megtörtént, és ezzel mindennek vége. Mindig tudtam, hogy kudarcba fullad a dolog, de ilyen véres kudarcra mégse számítottam. Most aztán mi mást tehetnénk, mint hogy hazamegyünk, vissza a munkánkhoz, és folytatjuk, ahol abbahagytuk.

PÉTER: Neked is ez a véleményed, János?

JÁNOS: Nekem egyáltalán nem ez a véleményem. Én, ha egyszer döntöttem valami mellett, ki is tartok mellette.

PÉTER: Szóval nem tagítasz?

JÁNOS: *megdöbbenve*. Miért? Talán...

PÉTER: Nem. Én sem.

JÁNOS: Te vagy a fejünk!

PÉTER: Igen. Én vagyok a fő. Amennyiben Jézus nem tér vissza. Mi a kötelességem?... Igen, pénteken féltem; fejjel mentem a falnak, nehogy úgy lássék, mintha kereket akarnék oldani; meg aztán nem gondoltam, hogy idáig fajulnak a dolgok. Most már tudom, mi a félelem; és most már soha többé nem fogok félni.

JAKAB: Ha vállalod, hogy Jézus helyett a fejünk légy, azért vállalod, mert nem hiszel Jézus visszatérésében!

JÁNOS: Péter! Hiszed, hogy föltámad halottaiból?

PÉTER: Teljes erőmből.

JÁNOS: Ha hirtelen azt mondanák, hogy az ajtóban áll és tüstént belép, mégcsak meg se lepődném. De addig is, amíg visszatér, kell valamit csinálnunk.

PÉTER: Mit?

JÁNOS: Újra kell kezdeni.

PÉTER: És a többiek?

JÁNOS: A legtöbben itt vannak a közelben, és csak a te intésedre várnak. Mátéval az imént találkoztam a piacon. Ő is hírekért járt ott, akár csak én; Nikodémus magánál tartotta éjszakára.

PÉTER: Mi a szándéka?

JÁNOS: Elég kényes helyzetben van: ő vezette a naplónkat, és ez nemcsak becses dokumentum, de kompromittáló is.

JAKAB: Semmisítse meg! Még valamennyiünket bajba kever vele!

JÁNOS: Azt ajánlottam neki, keressen kapcsolatot veled, és hozza ide az írásokat.

JAKAB: Elment az eszed?

PÉTER: Jól tetted. Remélem, Lázárnak sincs kifogása ellene, hogy munkánk és történetünk lényegét itt őrizzuk?

LAZÁR: Ellenkezőleg! Én meghaltam, és most élek. Mi lehetetlen annak, aki holtából életre kelt?

JAKAB: Téged életre keltett. De őt magát azért mégis elítélték, mint akármilyen más bűnöst.

JÁNOS: De ki ítélte el?

JAKAB: A Sanhedrin. Az a testület, amely a megszállás alatt mégiscsak menti, ami még menthető. Nélküle már régen közvetlenül Róma uralma alatt volnánk.

JÁNOS: Mégis a Sanhedrin szolgáltatta ki a római igazságszolgáltatásnak.

LAZÁR: Idegent hívott bírának vallási vitáinkban!

JÁNOS: És nyomást gyakorolt a kormányzóra, hogy ítélje halálra! Mert Pilátus nem akarta!

JAKAB: Még Heródes is nevetett a királyságán!

JÁNOS: De ő is elengedte. Egyedül a Sanhedrin akarta a halálát. Különböben mindegy, majd meglátjuk. Egyedül Júdás nem fogja meglátni már.

LAZÁR: *ünnepélyesen*. Nem, János, ne ejtsd ki ezt a nevet a házamban. Viselője megérdemli, hogy követ kössenek a nyakába...

PÉTER: Nem a mi dolgunk, hogy ítéljünk fölötte.

JÁNOS: Különben sem várta még az ítéletünket. Mátétól tudom, hogy még péntek délután fölakasztotta magát.

LÁZÁR: Szép kibúvó!

JÁNOS: Jézus megbocsájtott volna neki.

LÁZÁR: Jézus megbocsáthat neki, mi nem. Részünkről árulás lenne.

JÁNOS: En főként azért haragszom rá, mert kétségbeesett. Még a Mester halálát sem bírta megvárni!

PÉTER: Furcsa ember volt. Nagyon furcsa ember.

LÁZÁR: Túlságosan szerette a pénzt. Igazán nem viselkedett szépen, amikor a múltkor Magdolna, fölindulva mindazon, amit átélt, s amit látott és hallott, hódolni akart a Mesternek... Én már akkor átláttam rajta.

PÉTER: Dehát Máté is pénzzel dolgozik...

LÁZÁR: Az más. Máté csak kezeli a pénzt, neki csak átmegy a kezén a pénz. De Júdás mohó volt, kapzsi, fősvény...

PÉTER: Az igazat megvallva én is túlzásnak találtam, hogy olyan drága kenettel mossa meg a lábát...

JÁNOS: Jól tette, amit tett. Tíz üveg illatszer is kevés lett volna a tisztelőtére.

PÉTER: Nem kell pálcát törni azok fölött sem, akikben fészket ver olykor a kétely. Nem ők a legkevésbé szilárdak; és sok ragaszkodónál hívebben tudnak ragaszkodni. A te korodban. János, még nem kételkedik az ember, és ez nagyszerű; de ott van például József és Nikodémus: akárhogyan kételkedtek, ezekben a nehéz órákban mégis bennük volt a legtöbb hidegvér, és végtére a legtöbb bátorság is.

LÁZÁR: Kár, hogy nem előbb voltak bátrak.

PÉTER: Megakadályozni akkor se tudtak volna semmit; és ha eltűnteték volna őket az útból, most rajtunk se segíthetnének. A Mester arra tanított minket, hogy a tizenegyedik óra munkását se becsljük kevésbé, mint azokat, akik már hajnalban munkába álltak.

LÁZÁR: József és Nikodémus... Ami őket illeti, abban alighanem igazad van. De itt vagyok én: nekem aztán igazán előbb kellett volna színt vallanom!

PÉTER: Te majd ezután leszel a szolgálatunkra, Lázár. A te házad lesz a mi első otthonunk. A fa, ha egyszer tűzre vetették, elég; és ne felejtse el: kell fa a holnap, holnaputáni tűzre is!

Kopogtatnak. Mind összehajszolnak. Péter nyugalmat erőltet magára.

PÉTER: Lázárhoz. Nyiss ajtót. Te vagy a házigazda.

Lázár az ajtóhoz megy, kikémiel, megnyugszik.

LÁZÁR: Magdolna. Lépj be, Magdolna.

Magdolna belép, szinte beesik a terembe, dűltan, lihegve, mint akit üldöznek, mint aki sokáig jutott.

LÁZÁR: Honnét jössz?

MAGDOLNA: Jeruzsálemből.

LÁZÁR: Jeruzsálemtől idáig egyfolytában szaladtál?

MAGDOLNA: Nem. De nem bírok magamhoz térni... Föltámadt.

A többiek eddig várakozóssal figyelték, most megmerevednek, mintha megkövültek volna. Magdolna észreveszi szavai hatását; óvatossában:

MAGDOLNA: A sír mindenestre üres.

Hosszú csönd. Végül is Lázár szólal meg, kissé idegesen.

LÁZÁR: Mit láttál? Mondd el, mit láttál! Egyedül voltál?

MAGDOLNA: Szalome is velem volt, Szalome is látta.

PÉTER: Tudod, hogy ezen a híren áll a mi egész küldetésünk. Gondold meg, mit beszélsz, és semmi olyasmit ne mondj, amiben nem vagy biztos.

MAGDOLNA: Szalome aggodalmaskodott az úton. Olyan nehéz a szikla, hogyan hengerítsük el az útból? Majd megkérjük az öröket, mondtam; de ő csak zsémbelődött, és csak támoltygott a rossz lábaival; én meg, ahogy közeledtünk, előre szaladtam... Se örök, se senki... A kő elhengerítve... Emlékeztek József kertjére, nem lehet eltéveszteni. Az olajfák, aztán a sír... Mentem előre, ott álltam a sírnál... Üres volt!... És akkor, ahogy döbbsen a sírboltba meredtem, valaki a nevemen szólít. Az a hang, azt nem lehetett nem megismerni: az csak a Mester hangja lehetett. Nem akartam megfordulni, nehogy semmivé váljek; de valami kényszerített rá, és mégis megfordultam. Egy férfit láttam, egy ismeretlen férfit. Azt gondoltam: a kertész. Akkor megint a nevemet mondta. Abban a pillanatban ráismertem. Mester! — kiáltottam és a földre borultam. Mire fölcsúdtam és fölnéztem, eltűnt.

JAKAB: És Szalome?

MAGDOLNA: Ott talált sápadtan, félajultan, örömben és boldogságban. Nézd! — mondtam, és a sírra mutattam. És ő is látta, ugyanúgy, ahogy én, hogy a sír üres. Akkor futni kezdtem, teljes erőmből, hogy meghozzam nektek a hírt. Tartsatok eszelősnek, mondjátok, hogy álmodtál: de a sír üres. És aki pénteken meghalt a kereszten, ma hajnalban élő hangján a nevemen szólított. Engem, Magdolnát, legkisebb szolgáját. Hogy első tanúja legyek a Föltámadásnak...

Szegedi Gergely fordítása

EMBEREK

A völgy színültig telt sűrű éjszakával; a pince asztaloknál egybemosódtak s megvillantak az arcok az égő szénacsomók fényében; kés, pohár csörgésbe nótá gyűlt; a csillagokig lebbentek az árnyak: — s dobok perdültek öserőben, fekete harcosok falták a megölt ellenség húsát; extatikus tömegtánc kísérte az áldozatul díszített szüzeket. Csend lett. S táborfüze mellett Hannibál ült vezérei közt, Napóleon főzte ki tervét a holnapi mészárlásra; inkvizitorok szent törvényszéke küldte máglyára eretnekeit. — Nem, mégis, ahogy magasabbra csapott fel a láng, s az arcok füzére újra ismerős lett, ahogy ették a húst, sajtot, kenyeret s egymásra köszöntve nyelték a bort s a füstszagú hús levegőt: emberi otthon meghittsége derült és ünnepek édes, szíveket oldó éneke csendült fel körülöttem a szőlős balatoni lankán.

Az embernél nincs félelmesebb: vérszomjú vadaknál szörnyűbb, képzelet, ész ad célt s eszközt neki; isten előtt tép élő szívet az obszidiánkés; higiénikus nagyüzem foszlat füstbe ártatlan milliókat; — de másra vetett

hurkai foglya a sintér s a bombavetővel pusztul a cinkos:
válogatatlanul ölnek az apokalipszis szörnyei, s nincsen,
önvérebe ha fullad, szánnivalóbb az embernél.

Nincs gyávább, ingatagabb az embernél: a széltől
éjtől, árnytól retteg, porba hull a hatalmas
hírére; megfut lelke sok ördögétől, benne születtek
bár, — de ha jó angyal áldását, tisztessége parancsát
érzi, ha eszméktől és lelkesüléstől részegen választ,
követve a szívébe írt törvényt s nem szánja halálát:
az embernél nincs állhatatosabb s hősiesebb

Az embernél nincs társasabb lény, akár a fű,
betölti néppel a kontinenseket: ez hatalma
s halhatatlansága; nem csizmák, tankok taposó dobaja:
az egyetértés teszi a föld urává; — de mirriád változatban
növekszik, s mily iszonyú leckék tanították,
hogy e másfajúság népirtás érve lehet s oly szolgaságé,
melyben nincs árvább, magányosabb az embernél.

Nincs boldogabb, gyengédebb, játékosabb az embernél;
övé a tréfa, a tánc, a bújócska-gondolat, a nem, mely igen,
a hegyeket mozdító szeretet, csók, derű, tiszta mosolygás,
görcsoldó mámor: — de árnyékával együtt csak egész:
Dávid fiát pálmával övezte s ötödnap
megfeszítette; lerészegszik, hogy feledje mocskos
életét; jaj! az embernél nincs kegyetlenebb s boldogtalanabb.

Az embernél nincs titokzatosabb. Milyen szép is
a szírompuha bőr, testek gyönyörű aránya, s mily ocsmány
a rút test, a pusztulás; hogy vonz az örvény szem, az érett arc
áthathatatlan mélye; — de hogyan kinyílik egy másik
lélek érintésére a lélek; hogy felragyog,
ha szépség, okosság áltatásában istennek érzi magát:
nincs akkor nyíltzívűbb, átlátszóbb az embernél.

Nincs gyengébb, esendőbb az embernél; csak csont,
hús, vér: romlékonyabb, mint a málna, a hal;
sodródó por csak a rázúduló lét roppant
forgatagában; — de legyőzte mégis a jég, sötétség
s kórság rettenetét; rendet tud tenni; eszével erősebb
a természetnél: övé a föld, az ég, a tenger; növekszik a kiterjedő
világegyetemmel: az embernél nincs nagyobb, erősebb.

Ki fogja össze mindezt?! Az egész igaz csak együtt!
Az egyben a sok, hatalomban a szolgaság;
egymással teljes csak az üllő s a kalapács,
a vad s a vadász, az igazság s látszata. Csak a részt
ismerheted, de mérned az egészhez kell; mert aki szabadna!
született, választania kell; nem mint az állat, növény:
az ember döntésre ítéltetett, kockáztatásra;
mint a légtornász, ki érzi a lendületet s a törvényt
tudja; de mennyi esélye lehet a vak bizonyosság
s naiv hit közt a kételkedő bizalom útján? —
Jaj, de mindez oly távoli, elvont. Ha elmúlt
a negyven nap, melyben a pusztá magánya tanított
a láng nap s a jég csillagok példázatával, mily jó
visszatalálni a társas élet bár iszonyú, de
otthonos rengetegébe, ismerős arcok s mozdulatok közé,
ahol nem démon s angyal, de vérbe, idegbe ivódott
időtlen hagyomány súgja, mi jó, rossz, gazság és becület.

Keresztury Dezső

SZÜRKE ÉLET (Kisregény 9. rész)

Írta Rónay György

VARSÓ

Még három napunk volt Varsóban, s ezen a három napon át, félórás, órás szünetekkel egyfolytában havazott. Hol apró, éles kis szilánkokban, mintha parányi üvegkristályok szitálnának, hol ritkás pihékben, mintha a város fölött alacsonyan logó felhőket fölkarcolta volna a Kultúrpalota hegyes tornya, hol kövér peyhekben, olyan sűrűn ömölve, hogy egyebet se lehetett látni, csak fehér, függönyös kavargást. Mint megerkezesünk reggelén is, amikor behavazott csomagjaink mellett ácsorogtunk a sivár pragai pályaudvar előtt, ahová vonatunk befutott, egy kietlen térségben, vagy inkább palánkok, földhányások és raktáépületek közé kerített grun-don, magunk is egyre vastagabb hópárnákkal a vállunkon, világvégi elvesztettségben, egy soha nem érkező taxira várva, akár egy Kafka-regényben. Végül a grund végében, a fehér fátyol mögül kibontakozott egy barna villamos, hogy végigcsikorogva a hóba temetett hurokvágányon, végre azokat is elszállítsa, akik felórával előbb nem értek föl az előző kocsira.

A hó mögött hosszú, szürke romfalként rémlett föl a stadion; majd beljebb elakaadt hókotrók rostokoltak, trolibusz farolt a járdához, melyen a megállónál hosszú libasorban várakoztak az emberek; egy-egy ház előtt unottan tologatta falapátjával a házmeister a havat; egy anyoka tipegett egy üzlet fele, karján kosárral, melyből, mint mesebeli szertartáson, hamut hintett maga elé; s aztán már a Visztula következett. Vastag kód ült a folyó fölött, hideg foszlányok váltak le belőle és bekúsztak a villamosba, mely lassan, el-elkadva vánszorgott, mert a hidat éppen javították. A havazásban néha fölszikkáztak, csilágokat szórva, az ivnegesztő készülékek.

A Nowy Swiat sarkán leszálltunk, áttörtük magunkat a munkába hömpölygő tömegen, sikerült fölkapaszkodnunk egy autóbuszra, úgy mentünk a Bristolig. Csontig átfázva várakoztunk a korareggeli hall áporodott, kedvetlen szürkesegeiben, míg Anna elintézte a szobáinkat.

— Magát pedig, Annácska, szabadságoljuk mára — mondta Márton, mikor végre megkaptuk a kulcsainkat. — Eleget fáradt velünk, rászolgált a pihenésre. Menjen haza szépen és aludja ki magát. Mi is azt csináljuk. A többit meg majd megbeszéljük telefonon holnap reggel.

Anna fáradt kis arca egy pillanatra földerült. Egész együttlétünk alatt most az egyszer láttam fáradtnak.

— Igazán nincs szükségük rám az elvt... Igazán meglesznek nélkülem?

Megnyugtattuk, hogy nem fogunk se elveszni, se eltévedni.

— Mert én vagyok a felelős magukért Lindowskinak... Ha tudnák, mit jelent nekem ez az egy nap! — tette hozzá. — Hogy milyen nagy ajándékot adnak vele!

Nem néztünk össze, de ugyanarra gondoltunk mind a hárman. Hogy hátha mégis tévedtünk. Hátha mégis van valakije, aki várja, s akit most megajándékozhat ezzel a váratlanul fölszabadult nappal.

De Annának most is csálhatatlanul működtek az antennái. Nyomban eloszlatta ezt a reményt, vagy félreértést.

— Holnap délre le kell adnom az anyagot a *Lengyelhon*-nak. Most mindjárt beugrom az egyetemre; úgy beszéltük meg a proffal, hogy leteszi

nevemre a szövegeket a portán. Ha minden jól megy, holnapra kész leszek vele.

Már újra mosolygott.

— Ahelyett, hogy lefeküdnék, egész nap dolgozni fog? — kérdeztem.

— Esetleg egész éjjel is — mondta majdnem vidáman. — Holnap kilenc körül telefonálok. Addig is, jó éjszakát.

Megperdült a sarkán, és már el is nyelte a forgóajtó.

A hó pedig csak hullt, hullt, megállíthatatlanul. Hullt, amíg aludtunk, egész délelőtt, mert amikor egy óra körül kiléptünk Mártonnal a Bristolból, bokáig süppedtünk fehér szőnyegébe; hullt, mialatt ebédeltünk, minden veszély és óvatosság ellenére végre borjúcsülköt, elsősorban azért, mert Mártont elbűvölte az a dallamos udvariasság, amivel a pincér a *jarret de veau*-t ajánlotta; hullt, míg a Vártéren Lutoslawskit, Szymanowskit, Penderekit és lengyel karácsonyi énekeket vásároltam a lemezboltban, ahová Anna járt zenét hallgatni Slawával azon a nyáron; hullt, míg a szomszéd cukrászdában megteáztunk; és hullt, míg holt fáradtan menteltünk le a Marszalkowska egyik felén és vissza a másikon, üzletről üzletre és áruházról áruháza, még egy utolsó, kétségbeesett mikrookord-vadászaton. A hó eltakarításáról már nyilván rég letett mindenki. Varsó megadta magát a föltartóztathatatlan, fehér támadásnak, ügyet se vetett többé a rádió ismétlődő vészjeleire országutakon elakadt autókról, hótörzásokba rekedt vonatokról, a városi forgalom percről percre romló kilátásairól, meg hogy hányan törték karjukat vagy lábukat az életveszélyesen sikos járdákon. Aki elesett, talpra segítették, ha nagyon jajgatott, két-három lépést még támogatták is; aztán ment ki-ki tovább a dolga után. A városra nehezedő szürkesség egyszerre megszűnt, mikor föllobbantak a Marszalkowska neonjai és kigyulladtak az üzletek transzparensai. A szerdjes fényben most ferdén szitált a hó, és előtűntek a magasban, mint egy mozdulatlan repülőgép jelzőlámpái, a Kultúrpalota tornyának piros és fehér fényei. Kord természetesen nem volt. Vettünk helyette egy önkiszolgálóban egy csomó angol teát, aztán hazamentünk.

— Tudod, mit gondoltam? — mondta a hallban Márton. — Ha megkapná a holnap délelőttöt, talán nem kellene éjjel dolgoznia. El tudunk mi köszálni egyedül is a városban.

— Hát hívd föl. Most rögtön.

Azzal jött vissza, hogy Anna nagyon örül a haladéknak. Délután háromra viszi be a fordításokat az egyetemre, onnét eljön értünk a Bristolba, elmegyünk az Óvárosba és megnézzük a Ryneken Varsó történelmi múzeumát.

— Utána pedig meghívott magához egy igazi magyar feketére.

— És a férje?

— Én is azt kérdeztem. De van valami megállapodásuk, hogy hetenkint egyszer mindegyikük hívhat vendégeket. Előre bejelenti, és a másik arra az időre elmegy hazulról. Tudod, milyen öröm neki, hogy meghívhat minket? Amilyen csási, attól félt, hogy nem fogadjuk el.

— Nem értem, miért félt tőle — mondtam.

— Nem érted? Akkor te szerencsés vagy, nem ismered az emberek otrombaságát. Nekem sajnos, elégszer volt módom tapasztalni, mire képes egy-egy dúvad, ha tudja, hogy a másiknak nincs módja visszaütni. Reggelig mesélhetnék neked a kiszolgáltatottság örömeiről.

Mikor kiszálltunk a liftből, megfogta a kabátom gombját.

— Ide figyelj. Te azt el se bírod képzelni, mennyi sérelem érhet egy

ilyen szegény kis teremtetést. Ahogy meghallottam a hangjában azt a félve reménykedő szorongást... hogy hátha megértik, de hátha megint elutasítják... tizedszer, századszor, ezredszer... mintha csak magamat hallottam volna, harmincegynéhány évvel ezelőtt. És rettentően szégyelltem magamat mindazok helyett, akik megalázták.

Másnap délelőtt, mikor már éppen indulni készültünk, berohant Lindowski. Leverte magáról a havat, mindhármunkkal lelkesen kezét rázott, megtudakolta, valóban olyan jól éreztük-e magunkat Krakóban és Sopotban, ahogy Anna állítja (mert Anna már kora reggel fölhívta és beszámolt neki az útról), és megmutatta a listát, hogy ki mindenkit hívott meg a Művészeti Szövetség a tiszteletünkre rendezett holnapi fogadásra.

Leültünk, és Márton nagy figyelemmel tanulmányozni kezdte a névsort. Kétszer is végigpásztázta az ujjával, majd gondterhelt pislogással Lindowskira nézett.

Valami baj van? — kérdezte Lindowski.

Márton hozzám fordult.

— Mondd meg neki, hogy sehol se találom ezt a nevet, hogy Akli Anna.

Egyszerre ketten is tolmácsoltuk, Laci oroszul, én franciául.

— Anna Akli... Anna Akli... — Lindowski szemlátomást erősen gondolkozott. — Sejtelmem sincs róla, ki lehet az az Akli Anna... Hirtelen a homlokára csapott. — *C'est Madame Mrazek, l'interprète?*

S amikor közöltük vele, hogy eltalálta, valóban a tolmácsnőnkről van szó, zavart feszengéssel sebes szabadkozásba kezdett, hogy ez nem feledékenység, ők azelőtt a tolmácsokat is meghívták, de legutóbb egy kínos kis eset történt, éppen Annával kapcsolatban; híres rendező honfitársunknak ugyanis, sajnos, határozott kívánsága volt, hogy ne hívják meg Madame Mrazekot, mert mint mondta, egy tolmácsnak igazán semmi keresnivalója sincs egy olyan fogadáson, ahol a szellemi világ java jön össze, és közvetítő nyelveken, német, francia vagy angol segítségével nélküle is nagyon jól megértik egymást.

Laci egyre komorabban hallgatta. Idegesen szipákolt, kétszer-háromszor fölrántotta a vállát, majd türelmét veszítve az asztalra ejtette hatalmas öklét.

Márpedig, kedves *tovaris* Lindowski, ha Annát nem hívják meg...

Márton csak a hangsúlyból gyanította, miről van szó, és gyorsan közbelépett.

— Lassan, öregem, nem kell mindjárt szétverni az asztalt, vagy a vendéglátó fejét. Mondd meg neki, hogy mi semmiféle szokást nem akarunk megváltoztatni. Nem a tolmácsunkat szeretnénk meghívni, hanem a barátunkat.

— En a tolmácsot akarom meghívni — makacskodott Laci. — Utóvégre a tolmács is ember.

— Hát akkor légy szíves, mondd meg te — bökött rám Márton. — Ezzel az örülltel nem lehet beszélni. Fogalma sincs a diplomáciáról.

Most végre Lindowski is megértette a dolgot. Egyszerre földerült, a vállunkat veregette, elégedetten, szélesen mosolygott és erélyes nagybetűkkel ráírta a listára: *Madame Mrazek*.

— *Vous êtes gentils... très gentils* — mondogatta közben.

— Nem mi vagyunk *gentil*-ok — mormolta Laci, aki mérgében tüstént megértette, hogy a szó olyasmit jelent, hogy rendes emberek va-

gyunk. — Az az öntelt hólyag volt a vadbarom. Ezt is megmondhatod neki.

— Feltéve ha tudja, mit jelent franciául a vadbarom — jegyezte meg Márton bizonyos elismeréssel. — Egyébként ahelyett, hogy dühöngnél... Eh! — legyintett — mindig tudtam, hogy egy filológusnak sose lehet hasznát venni.

Es váratlan gyakorlati érzékkel fejtegetni kezdte, hogy se az nem lenne elég, ha mi szólnánk Annának, se az, ha Lindowski hívná meg telefonon; az ő meghívóját is a Művészeti Szövetségnek kell elküldenie, ugyanolyan, mint bárki másnak, mégpedig expressz, tekintettel az idő rövidségére. A legjobb lesz, ha Lindowski mindjárt innét a hallból betelefonál a szövetség titkárságára és intézkedik az ügyben.

Lindowski már loholt is a telefonhoz, egyrészt mert ő is örült neki, hogy jóváteheti a rendező tapintatlanságát, másrészt mert már tűkön ült, folyton az óráját leste s ültében is fáradhatatlan helybenfutó mozdulatokat végzett a lábával.

Rövidesen visszajött, sugárzó arccal közölte, hogy mindent elintézett, zsebregyúrta a listát, még egyszer a lelkünkre kötötte, legyünk ott lehetőleg pontosan ötre a szövetsejben, addig is jó szórakozást kívánt, gyorsan kezét fogott velünk, és kivágtatott a hőséssbe.

Fél három körül fölvert ebéd utáni szenderegésből a telefon.

— Most beszéltem Annával — mondta Márton. — Mégse mehetünk hozzá este, a férje valahogyan elrontotta, ő hívott mára vendégeket, vagy mit tudom én; teny az, hogy nem mehetünk. Szegényke majdnem sirt, azt hiszem, nem is annyira elkeseredésében, mint inkább a szégyentől. Ezt a végső megaláztatást azért még próbálta leplezni előttünk. No mindegy. Csak azért hívtalak föl, hogy tudd. Egyébként csak ketten leszünk, Laci átment Prágába a germán filológusához. Szóval negyed négykor a hallban. Addig még igyekszem pihenni egy kicsit. Ha ugyan hagynak a szomszédaim...

Már háromra lementem. Három után öt perccel megjött Anna, hidegtől pirosan, behavazott kucsmával, szatyornyí táskával a karján.

— Kéziratok? — mutattam a táskára.

— Ó, azokat már leadtam — mondta. — Képzelve, az utolsó szóig végzettem az anyaggal. Aranyat ért ez a délelőtt. — S egyszerre rámnézett, kicsit féloldalt tartott fejjel, szemében megható gyerekes szorongással. — Nem baj? — kérdezte.

Semmi többet, csak annyit. Hiszen úgyis tudom, mire céloz.

— Nem baj, Anna — mondtam. — Az egészben csak egy baj lenne.

— Éspedig? — kérdezte aggodalmasan.

— Ha maga azt hinné, hogy baj.

Szeme hálásan fölfénylett; aztán lehajtotta a fejét.

— Köszönöm — mondta csöndesen.

Márton jött lefelé a lépcsőn, keserves képpel, s azzal az ügyefogyott, öreges totyogással, amit — jól ismertem már — olyankor erőltetett magára, ha úgy akarta elfeledtetni másokkal a nyomorúságukat, hogy magát sajnáltatta velük, a maga még sokkal nagyobb nyomorúságai miatt. Amiéért például a liftek itt is csak úgy járnak, illetve nem járnak, mint oda-haza Pesten, s itt is három emeletet kell föl-le rohángálnia az érszűkületes lábával; hogy csak tíz percre szeretne volna lehúyni a szemét, de a szomszédban a két görög úgy ordított, mint a sakál, s amikor végre ki-

veszekedték magukat, bevágták az ajtajukat és elvonultak, a másik szomszédja kezdte bogetni a rádióját; azontúl ebéd után becsaltam a Bristol presszójába és megittattam vele egy méregerős feketét, amit egész Varsóban egyedül itt kapni, s amivel legalább három napra elvettem az álmát, mert az ő korában már nagyon labilis az ember idegzete; és különben is, fél kimenni a hóba, mert amióta tavaly hanyatt esett Zuglóban a jeges járdán, azóta állandóan egyensúlyzavarai vannak, az a kenyszerképze, hogy rögtön hanyatt vágódik, s a Rynekig tartó útra is csak úgy vállalkozik, ha belekarolhat Annába; mint ahogy ilyen időben Pesten se tesz egy árva lépést se másként, mint Lalikába kapaszkodva. Különben is, az egész élet fabatkát sem ér, mert a környezetváltozás sem használt, megint csak elzúgott a füle mellett a szerencse: hiába voltak luminózus mellétalálásai, azokra a lengyel lottó sem fizet, s így fuccs Anna lakásának is, az ő autójának is.

— Ez az én formám — mondta gyászos pislogással, s miután sikerült mindenki másnál esetesebbnek és boldogtalanabbnak föltüntetnie magát, bizonyítékul csak úgy szárazon lenyelve közben egy ismeretlen rendeltetésű tablettát, végül a vakok tapogatódzó karmozdulataival kityogott az utcára, belekarolt Annába, és elindultunk a hóesésben az Óváros felé.

Talán kárpótlásul, nekünk is, de alighanem magának is a füstbe ment meghívásért, Anna olyan aprólékos lelkiismeretességgel kalauzolt végig a múzeumon, Varsó alapításától újjáépítéséig, az ősi lánzsahegyektől, mázóviai cserépmaradványoktól és a középkori vár fokozatos nagyobbodását szemléltető makettoktól Canaletto Varsójának puritán bútorzatú polgárszobáin át a legfelső emelet ellenállási emlékeiig, kivégzési plakátokkal teleragasztott hirdetőoszlopaiig és fényképekről élénk táruló rommezőiig, hogy mire lebotorkáltunk a csikorgó falépcsőn és posztópapucsainktól megszabadulva kiléptünk a térre, már sötét este volt, ragyogtak a villanyfényes ablakok és égtek a kapuk fölött a kovácsoltvas lámpák.

A havazás elállt; fehér tetőivel, reneszánsz és barokk házaival, a friss havon a lámpavilág szélesedő sárga legyezőivel olyan volt a Rynek, aztán az egész Óváros, ahogy ide-oda kóboroltunk, hiába keresve egy szabad asztalt valamelyik presszóban, ahol az átláthatatlan füstben hosszúhajú fiatalok ültek párosával és nézték egymást, merev és néma mozdulatlan-ságban, mintha kővé varázsolták volna őket, vagy vitatkoztak kis csoportokban, fojtott hangon, lobogó szemmel, dühösen és izgatottan, fiúk és lányok teljesen egyformán, mind nadrágban, csukott nyakú fekete pulóverben, szájukban a cigaretta piros parázsával — olyan volt az Óváros, hunyorgó házaival, a hirtelen élénk meredő, s így, hóval lepve játékosan alacsonynak tetsző Barbakánnal, majd valamikor később, hazamenet, a néptelen Piwnával, fölötté a klarisszák templomának sötétén hallgató tornyával, és végében a Vártér hőmezejével — — olyan volt, mondom, mintha elvarázsolták volna, valami téli mesében.

Végül egy vendéglőben kaptunk helyet, egy kis téren, nem messze a Barbakántól, és meghívtuk Annát vacsorára. Kis szabadkozás után elfogadta, és szomorkásan csak ennyit mondott:

— Nem így képzeltem.

A vendéglőben zene szólt, s a hosszúkás terem közepén táncoltak is. A mellettünk lévő asztalnál kicsattanóan pirosarcú, kövér asszony ült három férfival. Egy sovány, borostás arcú, hátát a falnak vetve a poharat szorongatta és mozdulatlanul maga elé bámult. A másik kettő — vállá-

sak, kövérek mind a ketten, az egyik, meghökkentő módon, nyáriasan kihajtott gallérral, a másik valami barnászöld egyenruhában, szemlátomást a gutaütés szélén — a másik kettő fölváltva táncolni vitte az asszonyt. Míhelyt a zene megszólalt, az, aki éppen soros volt, fölpattant, s előbb a borostás felé hajolt meg, aki nyilván a férj volt és anélkül, hogy fölnézett volna, beleegyezően bólintott, aztán ugyanúgy meghajolt az asszony felé és szertartásosan a karját nyújtotta. Az asszony már mohón várta ezt a mozdulatot. Olyan hevesen állt föl, hogy széke minden egyes alkalommal zajosan hátralökődött; megrázta magát, szinte részletekben, külön a fejét a nagy, rötesen szőke sörénnyel, külön hatalmas kebleit, külön vaskosságában is karcsú derekát, belekarolt a lovagjába, és a következő pillanatban már hallatszott is a táncter felől mázsás lépteik súlyos zuhogása a padlón.

Mikor a harmadik üveg vodka is kiürült előttük, az egyenruhás fizetett, és eltávoztak, elől az asszony, de most már tűntetően keszeg, borostás férje karján, s utánuk a két nehézsúlyú lovag.

Vacsora után lengyel módra teát kértünk. Anna lenyúlt maga mellé, a rejtélyes táskáért, melyet a ruhatárosnő hosszas rábeszélésére se volt hajlandó a ruhatárban hagyni, s elővett belőle három, selyempapírba burkolt csomagot.

— Kérem, ezeket fogadják el tőlem emlékül.

Ahogy a csomagokat átnyújtotta, rövid, szégyenlős pillantást vetett előbb Mártonra, aztán rám, s utána gyorsan lehajtotta a fejét. A harmadik csomagot is úgy, lehajtott fejjel tolta elé.

— Ezt pedig lesz szíves Tóbiás elvtársnak... De csak otthon szabad kibontani...

Márton persze kikönyörögte, hogy ott helyben megnézheessük.

Ez megint Anna tapintatos figyelmének remeklése volt. Mindenki azt kapta, aminek a legjobban örült. Márton egy rúd valódi francia rúzt, meg egy valódi angol szemöldökfestő ceruzát, természetesen Lalika részére; én egy szépen illusztrált könyvet Varsóról; Tóbiás Laci pedig, aki nagy térkép-bolond volt, lengyel térképeket.

— És mi, Annácska? — kérdezte Márton. — Mi vajon mit adhatnánk magának?

— Ó — mondta Anna — maguk már nagyon sokat adtak nekem...

És mert egyikünk se kérdezte, hogy mit, megvárta, míg elhallgat a zene, s akkor azon az ismerős, halk, lecke-fölmondó hangon kérdés nélkül is nekikezdett.

— El se tudják képzelni, és én se tudnám elmondani, mit jelentett nekem ez a másfél hét. Hogy nem a tolmácsot, nem az útikalauzt, a fizetett alkalmazottat látták bennem, hanem az embert. Ugye mondhatom úgy, hogy a barátjukat?

— Mondhatja, Anna.

— Hogy másfél hétig végre megint úgy voltam ember, ahogy... Ahogy már nem is emlékszem rá, mikor voltam. Hogy nemcsak a műemlékek és a múzeumok, meg a színházak, hanem én is voltam... Ne haragudjanak, hogy olyan sokat beszéltem magamról. Sose szoktam, és tudom, hogy nem illik. De hogy az én sorsom is érdekel valakit egyszer, az nekem olyan váratlan ajándék volt, aminek nem lehetett ellenállni.

Úgy emlékszem, utána sokáig hallgattunk. Mintha többet már egyáltalán nem is beszéltünk volna ezen az utolsó előtti varsói esténken. Mintha Márton csak egyetlen egyszer törte volna meg a csöndet, mikor azt mondta:

— Nagyon megszerettük magát ezen az úton, Anna.

— Én is magukat — felelte Anna egyszerűen.

Aztán emlékszem még a mesebelien havas Óvárosra, ahogy baktunk hazafelé a hideg éjszakában (mert Anna ragaszkodott hozzá, hogy elkísér a Bristolig, ahonnét egyenest hazáig viszi a trolibusz): s emlékszem arra a keménykalapos, feketébe öltözött emberkére is, aki a részegek cikcakkos járásával szembejött velünk a Krakowskie Przedmiescién és ránk köszönt a fáradt Krisztus temploma, a karmeliták előtt, rumgózösen, sárgán lobogó szemmel, mint egy torzonborz E. T. A. Hoffmann.

Lezajlott másnap a fogadás is, simán és kellemesen. Tóbiás Lacit búcsúvacsorára várta utána a prágai filológus, Mártont egy magyar újságíró ismerőse cipelte el, akivel a fogadáson akadt össze. Így hát kettesben mentünk vissza Annával a Bristolba.

Este nyolc óra volt, a Krakowskie Przedmiescie jóformán üres már; tíz fok hideg, északi szél, és ömlött a hó.

Leültünk a hallban, mint akik még mindig nem akarnak elválni; mint akiknek még nagyon sok a mondandójuk. Ültünk, és nem tudtunk mit mondani egymásnak.

— És most, Anna? — kérdeztem végül.

Fölhúzta egy kicsit a szemöldökét, vállat vont és fölállt.

— Hazamegyek — mondta.

Kezét nyújtotta, azzal a szögletes, kamaszosan félszeg mozdulattal, mint az első estén, és elment.

Mit vártam, mi más választ várhattam volna erre az ostoba kérdésre? Mégis úgy meglepett a felelete, hogy mire fölcsozdútam, már üresen lengett a forgóajtó.

Egyszerre rádöbbsentem, hogy nem engedhetem el így. Még mondanom kell neki valamit, magam sem tudom, mit. Talán csak egyetlen szót, útravalóul. De mit?

Ahogy kirohantam az utcára, kezem hozzáért a kabátom zsebében egy kis csomaghoz. Ahhoz a fekete, agyagból égetett kis *Chrytus frasobliwy* szobrocskához, amit neki vettem délelőtt a Vártéren a népművészeti boltban, és elfelejtettem odaadni.

— Anna! — kiáltottam. — Anna!

Hangomat visszacsapta a szél, és egy marék havat vágott a szemembe.

Csak káprázat volt; vagy valóban meggyorsította a lépteit? A hó függönyén át, a szederjes neonfényben egy szaladó fekete foltot láttam, imbolyogva, egyre kisebbedően.

— Anna! — kiáltottam még egyszer.

Olyan erősen szorítottam a zsebemben a *Chrytus frasobliwy*-t, hogy majdnem összetörtem.

Mintha még jobban futott volna. A karmeliták előtt térdrebukott a hóban, de rögtön fölállt és futott tovább. Imbolygó, vékonyka árnyék, vállán a sorsa láthatatlan keresztjével.

Aztán végleg eltűnt a hóesésben.

(Vége)

És ha Krisztus volt az, aki legteljesebb szívvel és legtisztább szájjal atyának hívta atyját, aki a mienk is, és ha a keresztény érzület felnő Isten atyá-ságának megérzéséig, ennek oka, hogy Krisztusban az emberi nem örökkévalóság-szomja szublimálódott.

Miguel de Unamuno

„A régebbi marxista nemzedék előtt a „katolikus” annyit jelentett, mint „ellenség”. A katolikusok számára ugyanakkor a „marxista” annyi volt, mint „sátáni.” És ha még ez az utóbbi felfogás hatja is át a spanyol államot és annak törvényeit, és ez irányítja a spanyol egyházi hierarchia többségi magatartását is, a valóság immár egészen más társadalmunkban és életünkben” — mondotta a Mariánské-Laznéi párbeszéd során Manuel Azcarate professzor, a Párizsban megjelenő *Realidad* marxista folyóirat főszerkesztője, majd ekként folytatta: „A marxisták szemében még nem is olyan távoli időben a katolicizmus úgy tűnt fel, mint a kapitalista rendszerbe beilleszkedő tömb. Ma e tekintetben a dolgok döntő módon megváltoztak. A zsinat munkája megkönnyítette azoknak a katolikus áramlatoknak kristályosodását, amelyek egyre világosabban és formálisabban elítélik a kapitalizmust, és támogatják a szocialista megoldásokat társadalmi, gazdasági és politikai téren. Mi több, nálunk a katolikus gondolkodók egyre nagyobb számban a kapitalista struktúrák megszüntetésének szükségét vallják és nem egyszerűen azt, hogy egyes szerkezeit másokkal kell felváltani... Amikor néhány évvel ezelőtt a dialógusról kezdtünk beszélni, ez „kalandnak” látszott akkori körülményeink között. Ma viszont tanúsíthatjuk azoknak a kapcsolatoknak gazdaságát, amelyek szakszervezeti és politikai síkon, egyetemi és értelmiségi szinten, nagyon gyakran a börtönben szövődnek katolikusok és marxisták között. A spanyol kommunista párt nyíltan és nyilvánosság előtt kijelentette — s ez bizonyos meglepetést keltett más országokban —, hogy a katolikusok jelentik Spanyolországban a legfőbb erőt, amely a kommunisták oldalán részt vesz a demokráciáért folytatott küzdelemben.”

Grunni is annak a nézetének adott kifejezést, hogy bár a világra vonatkozó felfogásaik különböznek és össze nem egyeztethetők, vannak újabban jelek, amelyek arra mutatnak, hogy a kommunisták és a keresztények mindegyike egyetérthetnek közös érté-

kekben és karöltve törekedhetnek ezeknek az értékeknek megvalósítására. Kiemelte, hogy megítélése szerint a *Populorum Progressio* enciklikában is „a fővádlott már nem a kommunizmus és a szocializmus, hanem — ha bizonyos mértéktartással is — a kapitalizmus, a kolonializmus és az a liberális szemlélet, amely ideológiailag igazolja a kapitalizmust”. Erősen lecsökkent benne a kapcsolat is a termelési eszközökre vonatkozó magántulajdon és a természetig között, amellyel az enciklika hangsúlyozza nemcsak a lehetőségét, hanem bizonyos esetekben egyenesen szükségességét a kisajátításnak és a mélyre nyúló gazdasági és társadalmi reformoknak. Végeredményben pedig azt is fontosra kell venni, hogy a katolikus egyház nem tekinti többé feladatának a gyakorlati megoldások meghatározását, hanem inkább csak arra tart igényt, hogy a saját elvei alapján ítéletet mondhasson napjaink társadalmi valóságairól.

Katolikus részről helvetslően erősítették meg ezt a fordulatot. Alexander Schwan, a nvugatberlini egyetem jogi karának professzora, hangoztatta, hogy nincs egységes és kötelező keresztény szociális tan, amelyre konkrét módon rá lehetne építeni valamiféle „kereszténységnek” minősíthető társadalmi berendezést: magának az egyháznak e tekintetben az a feladata, hogy a szeretet üzenetét hirdesse és híveit szociális felelősségre nevelje. Sokoldalúan és részletekbe menően világította meg Metz ezt a kérdést. A keresztény vallás evilági hivatása az — mondotta —, hogy építő bírálatot gyakoroljon a mindenkori társadalom fölött, nem pedig az, hogy egy „keresztény társadalmi rend”, illetve szociális tan alapján államot vagy gazdasági rendszert próbáljon létesíteni. A keresztény szeretet központi narancsában „szociálkritikai potenciál” rejlik, s az egyházat is úgy kell felfognunk, mint „a konstruktív társadalomkritika intézményét”. A münsteri teológusnak ezek a szavai nagy helvetslésre találtak, s *Garaudy* sietett megjegyezni: „Ez a legfontosabb, amit eddig hallottunk, mert ezzel egészen új ajtók nyílnak előttünk.”

Metz ezután azt a véleményét fejtette ki, hogy éppen a társadalomkritika terén lenne fölöttébb szükséges az együttműködés a keresztények és a nem-keresztények között. Nem ugyan elsősorban a társadalmi folyamat pozitív meghatározása, a jövő szabad társadalmának meghatározott tartalmú elképzelése okából, mert e tekintetben mindig meglesznek az eltérések. Az együttműködés alapját mindenekelőtt a negatívumok tapasztalása adhatja meg, amilyen a fenyegetett emberségnek, a szabadság, az igazságosság és a béke fenyegetettségének tapasztalása. Ezeknek a negatívumoknak tapasztalását semmiképpen sem becsülhetjük alá, mert ez egymagában is kívánatos teszi a szolidaritást. „Ha közvetlenül és egyenesen nem is tudunk megegyezni abban, hogy pozitív értelemben mi a szabadság, a béke és az igazságosság, arról mindannyiunknak hosszú és fájdalmas tapasztalata van, hogy mit jelent mindezeknek a hiánya. A negatívumok tapasztalása így módot ad az összefogásra, kevésbé abban az irányban, hogy milyen legyen a szabadság és az igazságosság, mint sokkal inkább az ellenállásban a rabság és az igazságtalanság terrorjával szemben.”

Ezzel a negatívumokat aláhúzó véleményével Metz már meglehetősen magára maradt. Végére is a dialógus a gyakorlati és pozitív együttműködés lehetőségeit és módjait kívánta vizsgálni, s mint Kellner már elnöki megnyitójában felhívta a figyelmet: „Az ilyen együttműködés igen kérdésesnek látszik, ha különválasztjuk azoktól az elméleti problémáktól, amelyek nyitva állnak a keresztények és a marxisták között.” Egyik ilyen sarkalatos probléma tudvalevően a termelési eszközöknek magántulajdonként való birtoklására vonatkozik. Általános megelégedésre éppen Girardi világított meg ezt a problémát, igen behatóan és félreérthetetlenül.

A keresztény erkölccstannal teljes összhangban van az a követelmény — állapította meg Girardi —, hogy a gazdasági javakat az összesség szolgálatába kell állítani, olyan tényleges ellenőrzés mellett, amely nemcsak az elosztás egyenlőtlenségeit zárja ki, hanem megakadályoz minden uralmat, amelyet e javakon keresztül emberek gyakorolhatnak emberek fölött.

Bizonyos-e már most, hogy ennek az erkölcsi követelménynek az a gazdasági rend felel meg a legjobban, amely a magántulajdonra épül? Más-ként mondva: magántulajdon, vagy kollektív tulajdon célszerűbb-e hozzá? „Nehéz eldönteni, vajon a kereszténység lényegesen össze van-e kapcsolva a probléma ilyen vagy olyan megoldásával, akkor is, ha történetileg egész általánosságban a magántulajdont védelmezte. Mert ha egyik oldalról azt hiszik, hogy a szocializmus végzetserősen magával hozza a diktatúrát, akkor mások azon a meggyőződésen lehetnek, hogy a magántulajdon rendszere végzetserősen gazdasági és politikai leigázáshoz vezet. A történet elegendő érvet szolgáltat mindkét meggyőződés számára. Ha egyesek azon a nézeten vannak, hogy a magántulajdon rendszere olyan átalakulásra képes, amely minden embert hozzájuttat a gazdasági javakhoz, akkor mások amellett érvelhetnek, hogy ilyen átalakulások csak a szocialista rendszeren belül lehetségesek. A jövő fog erről dönteni. A keresztényeknek ma szabadságukban áll, hogy saját felelősségükre egyik vagy másik értelemben döntsenek, anélkül, hogy ezzel az egyház tanítását egy meghatározott társadalmi modellhez kapcsolják.” A kereszténység csak egy általános rend elveit követeli meg és elvileg bármiféle gazdasági rendszert elfogadhat, amely biztosítja ezeknek az elveknek megvalósulását. A nehézségek végeredményben nem a tanban, hanem a gyakorlati rendben fekszenek. „Nincsenek különleges nehézségek a szocializmus tekintetében sem — jelentette ki Girardi —, még akkor sincsenek, ha a szocialista országokban a vallási tudatot gyakran súlyos sérelem éri.”

Az is bizonyos — folytatta Girardi —, hogy a mondottak értelmében a katolikus gondolkodóknak felül kell vizsgálniuk a tulajdon kérdését, mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásaiban. A tulajdon minden formáját, akár magántulajdon, akár kollektív tulajdon, elsősorban abból a szempontból kell felülvizsgálni, vajon a gazdasági javakat valamennyi ember szolgálatába állítja-e avagy csak egyeseket, illetve meghatározott csoportokat és alakulatokat részesít belőlük. Az irányazonosságok a keresztények és

a marxisták között tehát a magántulajdonra vonatkozó jog tekintetében is további fejlődésre képesek. Hangsúlyosan hozzáfűzte még Girardi: „Ha a termelési javak magántulajdonára vonatkozó természetjogot sem a zsinati konstitúció, sem a *Populorum Progressio* enciklika nem hangsúlyozza, akkor ez nem ok nélkül történik.”

Utóbbira Congar is kitért: „Nem lehet beszélni természetjogról abban az idealisztikus és rögzített formában, ahogyan eddig cselekedték. Sokkal helyesebb „fejlődő tartalmú” természetjogról beszélni, amely a kultúra szintjén irányítja a lelkiismeretet s így maga is eszköze ennek a kultúrának. Az emberi természet — mint már Szent Tamás hangoztatta — nem változhatatlan, miként az isteni természet. Éppen ezért a természetjog maga is változik a különböző emberi feltetelek és állapotok szerint.”

*

Ha azonban hitelesen katolikus gondolkodóknak már a fejlett tőkés országokban is az a meggyőződésük, hogy nem lehet erkölcsi természetű és elvi kifogásokat emelni a szocializmusnak, mint társadalmi és gazdasági rendszernek elfogadása ellen, s magának az egyháznak ezzel a rendszerrel kapcsolatban is csupán társadalomkritikai szerepe lehet, mi több, a kereszténység és a szocializmus között messzebbmenő eszméi megegyezések állapíthatók meg, mint a kereszténység és a kapitalizmus között — akkor mi magyarázza mégis azokat a fenntartásokat vagy éppen elutasításokat, amelyekbe lépten-nyomon ütközünk? Girardi szerint történeti tények játszanak itt közre. Ilyen tény a vallásnak és az erkölcsnek az a hosszú időn át beidegzett individualisztikus felfogása is, amely könnyen beilleszkedik a liberálisan értelmezett magántulajdon keretébe. Ilyen a bizalmatlanság minden olyan tan irányában, amely a fennálló rendnek akár erőszakos megdöntését is célozza. Mindenekelőtt pedig a vallásellenes magatartás, amelyet a kommunizmus tanúsít. „Az individualizmust vagy a szociális konzervativizmust ma már igen sok keresztény túlhaladta — jelentette ki Girardi —, de még a társadalmi haladás tekintetében nyílt keresztények sem tehetik magukat túl azon, hogy a szo-

cializmus célkitűzéseit külön ne válasszák a szocializmus történeti megvalósításától, amit a személyi, ideológiai és vallási szabadságot korlátozó zónak tartanak.”

Mint már az előző találkozókön, most azonban határozottabb és konkrét formában, így lépett ezúttal is a dialógus homlokterébe a vallásszabadság problémája. „Ha a vallás alkotó értékeket hord magában az emberi társadalom számára, és pedig nemcsak a haláltól és a felosztástól való aggodalom legyőzése okából, s ha ezt marxista oldalról is elismerik, akkor hogyan lehet a vallástól elvitatni a szabadságnak azt a mértékét, amelyre szüksége van ahhoz, hogy teremtmény erejét az emberi társadalom haladása érdekében hatásként kifejtse?” — fordult a marxisták felé Kellner. „Ha elismerjük, hogy mind a marxizmusban, mind a kereszténységben jogos emberi dimenziók vannak, s hogy ez az emberi dimenzió megvalósulásra hivatott, mint szükségesség ahhoz, hogy az ember kibontakoztassa magát — mondotta Fries —, akkor a vallás és a keresztény hit számára meg kell adni a szabadság terét.” S idézte magának Marxnak a szabadsággal kapcsolatos tételét: „Az embernek birta kell azzal a lehetőségével, hogy összes emberi minőségeit kibontakoztassa.” Ha tehát a marxisták is elismerik — folytatta Fries —, hogy a vallásnak és a keresztény hitnek lényeges vonatkozása van az alkotó humanizmushoz és a jövő formálásához, akkor nekik sem lehet más álláspontjuk, mint az, hogy a keresztényeknek emberileg, azaz szabadságban kell élniük hitüket és vallásukat. „Ez pedig azt jelenti, hogy a teizmus a szabadságnak ugyanolyan lehetőségeivel és kilátásaival rendelkeznek, mint az ateizmus.” Jürgen Moltmann, a tübingeni egyetem evangélikus teológiai karának professzora, mindenesetre helyesen állapította meg, hogy vallásszabadságot értelmesen csak „a szabadság vallása” igényelhet magának. „A keresztények csak akkor érvényesíthetik szabadság-igényüket, ha maguk is sikra szállnak az egyetemes szabadságért. Szabadság sohasem követelhető mások szabadságának rovására.”

„A probléma így azonos módon lép fel Keleten és Nyugaton — adta elő

Girardi. — Fontos ezt megállapítanunk, mert mi valamennyien, keresztények éppúgy, mint marxisták, ki vagyunk téve annak a kísértésnek, hogy a problémát pragmatikus módon kezeljük, elvekre tehát akkor hivatkozunk, ha ez kedvező nekünk, viszont látatlanba vegyük azokat, ahol ellenünk szólnak. A keresztények az egyenjogúság alapján együtt akarnak dolgozni a kommunistákkal ott, ahol a kommunisták hatalmon vannak. Nyugaton viszont vitatják az együttműködés jogosságát ezen az alapon, és normalisnak találják, hogy a kommunista pártok törvényen kívül álljanak. Másik oldalon a kommunisták együtt kívánnak dolgozni a keresztényekkel Nyugaton az egyenjogúság alapján, ott azonban, ahol hatalmon vannak, a megkülönböztetés politikáját gyakorolják.”

Mint az idei párbeszédnek minket, keresztényeket, egészen közvetlenül érintő legnagyobb eredményét rögzíthetem, hogy azok a marxisták, akik felszólalásaikban a kérdéssel részletesebben is foglalkoztak, kivétel nélkül az emberi alapjogok értelmében vett tényleges vallásszabadság mellett foglaltak állást.

„Nekünk meggyőződésünk — jelentette ki Jiri Cvekl —, hogy valamennyi eddigi bölcsélet közül a marxizmus az ember felszabadulásának legtöbb oldalú és leggyökeresebb elmélete és legtervszerűbb gyakorlata. A marxizmus azonban mégis alá van vetve minden emberi cselekedet elmentmondásos voltának, miszerint motívum és cél, szándék és eredmény, eszköz és cél között nincs előre megállapítható összhang. Annak a tannak, amely mindenegyes ember totális felszabadítására irányul, osztályharcban és szociális forradalomban kellett kollektív mozgalmat teremtenie, szigorú, sőt katonai fegyelemmel, amely olyan nagy volt, hogy eszközei és útjai a múltban nem ritkán s olvkor még ma is önállóulnak, ami a cél és az eszköz megfordítására vezet... A kereszténység a maga katolikus formájában alakította az emberek társadalmi, politikai és történeti életét, főleg a középkorban, a marxizmus a jelenkor átalakító szociális és szellemi ereje lett a szocialista országokban és egyike annak a két irányvonalnak, amely előtt minden ország áll. Am éppen eb-

ből a totális igényből és univerzalizmusból ered az a türelmetlenség is, amelyet nemcsak úgy kell mérlegelnünk, mint elvhűséget és tisztteletet a kitűzött célok irányában, hanem úgy is, mint amely doktrinális beállítottságával, abszolutizmusával és destruktív következményeivel bizonyos fokon veszélyes is. A keresztények is, meg a marxisták is tisztában vannak azzal, hogy a mindig újból előálló veszéllyel, amely tanuk sajátos alkatában rejlik. Ezért is fáradoznak ma az önmagukra vonatkozó reflexión, hogy tisztázzák kapcsolatukat a jelenlegi világhoz és hogy jóvátegyék a tragikus egyoldalúságot, amelynek szimbóluma a kereszténység számára az inkvizíció, a marxizmus számára a sztalinizmus antihumanista gyakorlata.”

„A marxizmus szerint — mondotta Hollitscher — az osztályelnyomás megszüntetése az alapvető feltétel ahhoz, hogy az emberek elnyerjék további szabadságaikat. Mindjárt hozzá kell fűznöm, hogy a kapitalizmus elleni harcban és a szocializmus építése során olyan sérelmek estek a szabadság-igényeken, amelyek ennek a harcnak követelményeivel nem igazolhatók. Ezek ugyan történetileg feltételezettek voltak, de nem történetileg szükségesek.” Ezt a nézetét nyilvánította Azcarate is: „Beszélhetünk ilyen vagy olyan megkülönböztetésről ebben vagy abban a szocialista országban, az a történeti keret azonban, amelyben a szocialista országok létrejöttek, egészen más volt, mint a jelenlegi. Ha erről megfellekedezünk, akkor nem tudjuk pontosan értékelni mindazokat az új lehetőségeket, amelyek tegnap még nem voltak, ma azonban megszülehetnek. Szerintünk ugyanis a marxizmus az emberi szabadság kiszélesedését hozza magával, ami természetesen magában foglalja a vallásszabadság biztosítását, a kultusz tisztteletét, a vallásoktatás jogát, egyszóval ugyanazokat a szabadságokat, amelyeket mi, marxisták igénylünk magunknak. Egyébként sem hűnyhatunk szemet ama tény előtt, hogy az a vallás, amely a katolikusokat a demokráciáért való harcra, a kapitalizmus elleni küzdelemre hajtja, ez a vallás többé nem órium, hanem tárgyi módon a haladás követője. Vannak közöttünk nehézségek, de a kérdés, amely elélnk mered: tiszte-

letben tudjuk-e tartani kölcsönösen bölcséleti vagy vallási meggyőződéseinket, tudjuk-e kölcsönösen biztosítani hitünk vagy meggyőződéseink teljes szabadságát, meg tudjuk-e tiltani az üldözést és megkülönböztetést vallási vagy filozófiai okokból?" Marxista részről *Machovec* felelt meg rá: „A kereszténység átalakulóban van s nekünk, kommunistáknak is át kell alakulnunk. Mindkét oldálnak szakítania kell a fanatizmussal, a taktikázással és a machiavellizmussal.”

*

Mind az új keresztény, mind az új marxista gondolatok előtörése jutott kifejezésre az államhatalom „világnézeti”, vagy „bölcséleti” avagy „ideológiai semlegességének” tárgyalásában. Ez a probléma ugyanis, amelyről már tavaly sok szó esett, ésszerűen következett a vallásszabadság mellett történt állásfoglalásokból. Nyitánynak tekinthetjük hozzá *Moltmann* referátumát, amelyben amellelt érvelt, hogy „egyetlen társadalmi osztály, csoport és párt sem jogosult arra, hogy mások számára meghatározza, mit kell nekik tartaniuk a boldogságukról, a közjóról vagy emberségük igazi természetéről”. Marxista részről *Kalivoda* adta meg a választ: „Teljesen egyetértünk azzal, hogy az ember boldogságát nem lehet rendszabályokba foglalni.”

Igen szabatosan fogalmazta meg álláspontját *Prucha*: „Magától értetődik, hogy egy olyan állam, amely marxista szocializmuson fáradozik és elkötelezi magát a polgári ideológia ellen, azokat az eszméket fogja hangsúlyozni, amelyek a marxizmus keletkezésével össze vannak kötve. Figyelmét azoknak a bölcséleti áramlatoknak fogja szentelni, amelyek a szocializmus keletkezésére és fejlődésére vonatkozó történeti dialektika, a társadalmi megismerés elméleti megalkotása irányában tájékozódnak. Valamely ideológia előnyben részesítése azonban, ami egyébként nemcsak a szocialista államok sajátja, semmi alapot sem nyújt arra, hogy valamely filozófiai irányzatot hivatalos államfilozófiává tegyenek meg és kultúrharcot kezdjenek más világnézeti álláspontok ellen és monopóliumot létesítsenek, ami nemcsak a filozófiai érde-

keknek, hanem az államérdekeknek is kárára van.”

Már nem is a saját, hanem az olasz kommunista párt hivatalos álláspontját közölte *Gruppi*, idézve *Luigi Longónak* a párt XI. kongresszusán elhangzott beszédéből: „Azt gondoljuk, hogy a vallásbéke megóvása konkrét segítséget nyújthat a szocialista társadalom kifejléséhez, mert lehetővé teszi minden hívő számára a lojális és gyümölcsöző részvételt egy kihasználástól mentes társadalom kialakításában. Nyilvánvaló, hogy mi egy valóban és abszolút módon laikus állam mellett vagyunk. Ellene vagyunk a felekezeti államnak éppúgy, mint az állami ateizmusnak. Azt mondjuk ezzel, hogy ellenezünk minden előnyt, amelyben az állam valamely ideológiát vagy filozófiát vagy vallást részesítene, ugyanúgy, ahogy ellenezzük, hogy valamely kulturális és művészeti irányzat a többiek rovására érvényesüljön.” Hasonlóképpen nyilatkozott *Azcarate* is: „Az az együttthaladás, amelyet mi kívánunk, nem kicsinyes politikai taktika kérdése. Mi elfogadjuk az ideológiai pluralizmust és az ideológiák szabad szembesítését.”

A kérdéssel kapcsolatban voltaképpen vitáról sem beszélhetünk, mert a lényegre illetően úgyszólván teljes egyetértés bontakozott ki a keresztények és a marxisták között. *Kellner* például a *Paulus-Gesellschaft* felfogását elként tömörítette: „A modern államnak nem szabad sem valamely államvallás, sem valamely állam-ateizmus mellett lekötnie magát. A vallás és az ateizmus számára ugyanazt a lehetőséget kell megadni az emberek meggyőzésére. Az állam ne akarja a vallást se megmenteni az elmúlástól, ha utóbbinak nem sikerül követőit annyira megtöltenie hittel, hogy maguktól megállják helyüket a társadalomban.”

Egy forradalmi eszménynek, amelyik hitelesen emberi — fejtette ki *Girardi* —, semmi szüksége arra, hogy akár egyöntetűen vallásos, akár egyöntetűen ateista legyen. Hívők és nem-hívők kölcsönös megkülönböztetés nélkül kell, hogy megvalósításán fáradozhassanak. Ez azonban nyilvánvalóan csak olyan államban lehetséges, amely sem nem keresztény, sem nem ateista beállítottságú. Az állam

hivatásánál fogva nem lehet sem keresztény, sem ateista. Egyszerűen emberinek kell lennie, mert hívők és nem-hívők egyaránt egész embernek csak így érezhetik magukat. „A keresztény monolitizmus és a marxista monolitizmus kölcsönösen feltételezi egymást — emelte ki Girardi —, és ez a probléma legdrámaibb oldala, de ha tudatában vagyunk ennek, akkor megtaláljuk az utat a megoldás felé is.” *Miano* ehhez azt is alapvető követelménynek mondta, hogy mind az ateistáknak, mind az istenhívőknek azonos lehetőségeik legyenek nézeteik és állásfoglalásaik kifejezésére a sajátban és más tömegérintkezési eszközök útján. „Ettől egyik oldalnak sem kell félnie, feltéve, hogy meg van győződve arról, hogy igaz értékek hordozója.”

*

Az előadottakból, úgy hiszem, világosan kirajzolódott a nyíltságnak, barátságának és a feszültségek feloldásának az a légköre, amelyben a Mariánské-Lazné-i dialógus folyt. Már pedig „párbeszéd és együttműködés útján új légkört teremteni a katolikusok és a marxisták viszonyában — vallotta *Azcarate* —, kétségkívül ez annak a történeti időnek egyik legnagyobb lehetősége, amelyben élünk”.

„Az a meggyződésünk — állapította meg marxista oldalról *Lukács József* —, hogy a jóakarátú keresztények, akiket valóban a béke és igazságosság, a haladás és szeretet vágya vezet, minden világnézeti ellentét mellett is megtalálhatják és meg is kell, hogy találják az utat a türelmes elvi vitára és a közös cselekvésre a nem-hívőkkel. A felelősség a történelem előtt mindkét felet terheli s a lehetőségek is közősek számunkra. Hogy miként használtuk fel ezeket, utódaink számon fogják kérni tőlünk.” Erre utalt *Prucha* is: „A világot valószínűleg kevéssé érdeklik elveink és dogmáink ellentétei. Sokkal inkább azt kérdezi, hogy mi módon visszük át a valóságba elveinket és dogmáinkat.”

„Korunk legnagyobb problémája a béke — szögezte le keresztény részről *Girardi* —, s az életbenmaradásnak ez a problémája egybeesik egy mindig jobb világ építésének problémájával. Azon vagyunk, hogy a keresztények — miként a zsinat is kifejezet-

ten meghagyja — együtt dolgozzanak az összes emberekkel, a nem-hívőkkel is, ennek az emberibb világnak felépítésén és az igazi béke megvalósításán.” Megerősítette ezt maga *Miano* is: „A dialógusnak az egyház részéről nem az a célja, hogy alkalmat adjon az egyház küldetésének, nevezetesen az evangélium hirdetésének gyakorlására, hanem sokkal inkább az egyház és tagjai hozzájárulásának előmozdítása egy emberibb világ tervezéséhez és felépítéséhez.” A kereszténységnek — hangoztatta *Kellner* — „cselekvően” kell elköteleznie magát azok mellett a problémák mellett, amelyek az egész emberiség egyetemes problémái. Ilyenek, hogy csak hármat nevezzen meg közülük: a szabadság, az éhség és a béke ezen a világon.

„Mi hisszük — jelentette ki *Cvekl* —, hogy a jövő civilizációs folyamata a kereszténység számára is új lehetőséget nyithat, ám az elé a szükségesség elé állítja, hogy megértse saját történetiségét és megőrizze az emberiség számára azokat az értékeket, amelyek nélkül az emberi lét a jövőben is elvesztené értelmét.” *Metz* — mintegy válaszul — nyomatékkal kiemelte: „A teológia nagy erőfeszítéseket tesz, hogy komolyan vegye a valóság történeti-társadalmi dimenzióit, amelyek az egyház mindenkorai struktúráit is messzemenően befolyásolják.” Ugyanakkor meglegedését nyilvánította, hogy a marxizmus egyre erősebben rátér az emberi személy és az egyéni szabadság kérdéseire, nem érve be az ideológia által eleve megszabott válaszokkal.

Tekintettel arra, hogy immár mind a kereszténység, mind a marxizmus a kutatás magatartását kívánja tanúsítani, *Girardi* azt a reményét fejezte ki, hogy a kérdések és bírálatok, amelyeket kölcsönösen feltettek, illetve kimondtak egymás irányában, csak fokozni fogják a hűséget önmagukhoz és gazdagítani fogják találkozásukat. „Ez a szembesítés korántsem meddő — állapította meg *Garaudy* —, mert egyikünk sem növekedhet, csak ha felveti magában a kérdést, amelynek a másik a hordozója. Lehet, hogy a mi ateizmusunk és az önök hite csupán két megközelítése a teremtetés állandó és átélte tapasztalásának. Egyikünk inkább arra törekszik, hogy semmivel se csökkentse annak az ember-

nek autonómiáját és nagyságát, aki önmagán dolgozik, másunk az embert egy abszolútum másává kívánja emelni, mert úgy véli, hogy az ember túl nagy ahhoz, hogy elégséges legyen önmagában.”

*

Érthető, hogy a külföldi katolikus lapok is nagyobb figyelmet szenteltek a *Paulus-Gesellschaft* mostani értekezletének, mint a két előzőnek. S bár adódnak olyan észrevételeik is, amelyeket helytelennek vagy éppen célzatosnak kell tartanom, az eszmecsere kivétel nélkül pozitívnak ítélték, igazolva Kellner véleményét: „A szimpozion megmutatta, mi lehetséges ma a világban nyílt párbeszéd útján Kelet és Nyugat között.” Köszönet illeti érte a társrendező szövet, a *Csehszlovák Tudományos Akadémia szociológiai intézetét* is, elsősorban az intézet vallás-szociológiai osztályának vezetőjét, *Erika Kadlecova* asszonyt, akinek a záró ülésen egy katolikus teológus virágcsokrot nyújtva át külön is tolmácsolta a résztvevők hála-ját.

„Herren-Chiemseetől Marienbadig alig több, mint 200 kilométer az út — mondotta záróbeszédében Garaudy —, azzal azonban, hogy a kongresszus először ült össze kommunistáktól vezetett országban, nemcsak egy határt, de egy küszöböt léptünk át. A neandervölgyiek dialógusában a beszélő felek a partner elméletének és gyakorlatának visszataszító elemeivel hajigálják egymást. A széplelkek dialógusában elmoszák a határokat és mindenben

megegyeznek. Az igazi dialógusban viszont megjelölik ezeket a határokat, hogy egymástól tanuljanak, s azt, ami jó a másiknál, magukévá tegyék. Ebből a mostani dialógusból senki sem távozik úgy, mint ahogyan hozzákezdett...”

Fontos mindenesetre tudomásul vennünk, hogy azok a fejtegetések, amelyek a dialógus során elhangzottak, nem fejezik ki szükségszerűen sem az összes marxisták, sem az összes keresztények felfogását. Az utolsó sajtókonferencián a szövivők egyképpen kiemelték ezt. „A *Csehszlovák Tudományos Akadémia* — mondta *Erika Kadlecova* — kétséggel állami intézmény, de tudományos és nem politikai szervezet, vagyis nem kötelezheti el a kormányt. Ezért vagyunk szabadok és azt mondjuk akadály nélkül, amit gondolunk. Másfelől aktív tagjai vagyunk a kommunista pártnak, de nem vagyunk illetékesek annak nevében beszélni. Amit mi előadtunk, a saját eszméink és kutatásaink.” *Kellner*: „A *Paulus-Gesellschaft*nak nincs sem hivatalos megbízatása, sem hivatalos funkciója. Az utóbbi évek tapasztalata felkeltette az egyházi tekintélyek érdeklődését, de ezek nem gyakorolnak semmiféle cenzúrát, és mi sem kívánunk semmi egyházi garanciát.” *Garaudy*: „Mi, nyugati kommunisták, pártjainkkal — nem csupán valamely áramlattal — egyetértésben jöttünk ide. De mint kutatók nyilatkoztunk meg és nem a párt nevében beszéltünk. Mindaz tehát, amit előadtunk, nyilvánvalóan nem kötelezheti a vonatkozó párt tagjait.”

A KIS ÚT

„Valaki súlyosan megsértett engem. Megbocsátottam neki, el akartam felejtetni a bántást, de a sértéssel együtt annak az embernek az emlékét is kitöröltem a lelkemből — számomra az illető többé nem létezik. Lehet-e viselkedésem ellen a keresztény erkölcs szempontjából kifogást tenni?”

Egy levélből idézem ezt a részletet, amelyben a többi közt még ezt olvasom: „Őszintén meg akarok bocsátani, mert tudom, hogy meg kell bocsátanunk az ellenünk vétközőknek. Nem is haragszom rá, nem gyűlölöm, nem kívánok neki rosszat. Csak azt akarom, hogy az én életemben ne sze-

repeljen többet: nem akarom látni, nem akarok róla hallani. Tőlem élhet, vagy meghalhat, nekem mindegy, nem veszek róla tudomást.”

A keresztény erkölcs szempontjából arra a kérdésre, hogy helyes-e ez a viselkedés, a leghatározottabb *nem*-el kell válaszolnom. Aki felebarátjával

szemben — még akkor is, ha az nagyot vétett ellene — a teljes közömbösség, az elzárkózás, a nem-törődés álláspontjára helyezkedik, az súlyosan vétkezik a krisztusi törvény ellen: „Szeresd felebarátodat, mint saját magadat”).

Ez a felelet az első pillanatra talán túl keményen hangzik, talán egy kicsit értetlenül is áll vele szemben az olvasó. De csak azért, mert igazában ritkán gondoljuk meg, hogy mit jelent a felebaráti szeretet, sőt egyáltalában alig-alig tudatosítjuk, hogy mi a szeretet.

Mikor a szeretetről beszélünk, rendszeren megleégszünk azzal, hogy az általánosságoknál maradunk: „Hiszen úgys mindenki tudja, mi az.” És ha mégis ki akarjuk fejteni a mivoltát, akkor elmondjuk, hogy szívesen vagyunk annak a közelében, akit szeretünk, vonzódunk hozzá, melegséget érzünk a szívünk körül, ha róla beszélünk és azt kívánjuk, hogy minden jó legyen neki...

A klasszikus filozófia is ebből a mindennapi tapasztalatból indult ki, ezt dolgozta fel, mélyítette el és így jutott a szeretet meghatározásához. Mint *Aristoteles* kifejti, minden dolog vágyódik afelé, ami jó neki, és ez a vágyódás indítja az akaratot a megismert jó felé. A jóban való gyönyörködés és a feléje való törekvés — *Aristoteles* szerint — a szeretet lényege.

A keresztény szeretet azonban ennél sokkal gazdagabb, gyökerei mélyebbre nyúlnak, hatása sokkal átfogóbb. Már a neve is egészen más, mint minden egyéb szeretet-megnyilvánulása. A görög nyelvben, amely az első keresztény hithirdetés nyelve volt, olyan szóval szerepel, amely jóformán ismeretlen a klasszikus és hellenisztikus irodalomban. A Szentírás így mondja: *agapé*. Viszont a nem keresztény irodalomban a szeretet profán és vallásos értelemben egyformán: *eros*.

Az *eros* egy személynek egy másik személyhez, vagy az emberek egy csoportjához való vonzódását jelenti, amely egyszer keletkezik, növekszik, de meg is szűnhet. Az *agapé* minden emberre kiterjed, reális, a létből fakadó kapcsolatot jelent, ami ténylegesen benne van az emberben, csak tudatosítani kell és soha nem szabad kiölni magunkból. Az *eros* bizonyos

határozott irányú emberi megnyilatkozásokat jelent: segítséget, szolgálót önátadást; az *agapé* a személyes lét totális megnyilvánulása, az egész embert áthatja és a lélek minden készségét mozgásba hozza. Ezért érvényre juttatása új korszakot jelent az emberiség történetében, új létformát, amelyben az ember él.

Hogy a keresztény szeretet mibenlétét igazán megérthessük ki kell lépünk a mindennapi életszemlélethől, el kell felejtünk önzően individualista gondolkodásmódunkat. Ez az önző felfogás elhitheti az emberrel, hogy az „egyen” minden mástól független, önmagában és önmagáért élő egyed. Különösen belső, lelki világáról hajlandó az ember azt gondolni, hogy az szuverén: tetszése szerint vesz fel a külső világból értesüléseket, indításokat — saját tartalmából pedig csak annyit fejez ki, amennyit akar és hatását is csak abban az irányban fejti ki, amelyben akarja.

Valójában azonban ez nem így van. A biológia, a lélektan és a szociológia egyaránt kimutatja, hogy az egymástól független individuumok létezése merő fikció. Az emberiség egyetlen nagy család, amelynek tagjai egymásra vannak utalva, teljesen elkülönülve nem is élhetnének meg. Sőt a látható, közvetlenül tapasztalható kölcsönhatásokon kívül még valami titokzatos lelki kapcsolat is van az emberek között: a lélek közvetlenül, minden fizikai megnyilvánulás nélkül is tud egy másik lélekre hatni. Nem tudjuk, hogyan történik ez, de mint tény el kell fogadnunk, mert máskülönben nem tudnánk megérteni egy sereg lélektani jelenséget, de nem tudnánk megérteni a mély közösséget (család, nemzet) fennmaradását sem, amely-viszont az egyéni lét alapfeltétele.

Az egyes ember tehát nem szakíthatja ki magát az egyetemességből, mert a létezés legősi törvénye szerint az embert minden más emberrel szoros kötelék fűzi össze. A közösséggel való együtt-élésnek ezt az univerzális természet-törvényét, amelyet elhomályosított az emberi önzés, Krisztus a maga eredeti tisztaságában állította a szemünk elé és amikor ki-mondta a felebaráti szeretet parancsát, az ősi törvénynek isteni tekintélyt biztosított.

Ezek után nem szorul külön bizonyításra, hogy vétkeznek a krisztusi törvény ellen mindenki, aki megzavarja a közösségi együtt-élés harmóniáját — akár úgy, hogy megbántja embertársát, akár úgy, hogy a bántást nem akarja megbocsátani. Az Úr Jézus félreérthetetlenül beszél: „...aki atyafiára haragszik, méltó az ítéletre...” (Máté 5).

Azonban a harag, a gyűlölet, még nem a legnagyobb bűn, amit a felebaráti szeretelt ellen el lehet követni. Aki gyűlöl, az még nem tagadta meg teljes egészében az emberi összetartozást, hanem csak elrontja, esetleg rosszra használja fel. A gyűlölkedő ember találkoznia akar a másik emberrel — igaz, sokszor csak azért, hogy árthasson neki. Szörnyű lelkiállapot ez, de azért még mindig van benne valami összekötő szál a másik ember felé és mindig megvan a lehetőség a kiengesztelődésre, a jóindulatú kapcsolat helyreállítására.

A szeretet ellen elkövethető legsúlyosabb bűn, a szeretet tulajdonképeni ellentéte: a közömbösség, a nemtörődés, az embertársától való teljes elfordulás. Ilyenkor az összekötő szál végleg elszakad. Hogy ez valóban így van, arról az Úr Jézus tulajdon szava győz meg. Az irgalmas szamaritánusról mondott példabeszédében nem a gyűlöletet állítja oda, mint a szeretet ellenpólusát, hanem az érzéketlenséget. Félelmetesen hangzanak az Údvözítő elítélő szavai, mikor komor egyszerűséggel csak ennyit mond: (a sebe-

sült felé közeledett egy pap) „és látván őt, tovább ment” (Luk. 10). Az utolsó ítélet leírásánál a mindig szelíd, jóformán mindent megbocsátó Mester örök büntetéssel fenyegeti meg a közömbösséget, a felebaráttal szemben való érzéketlenséget: „Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre, mert éheztem és nem adtatok ennem...” (Máté 25). Nem az étel miatt, mert az ember több az ételnél, hanem a közömbösség, az érzéketlenség miatt! Es hogy félreértés ne legyen, az Úr hozzá teszi: „Bizony mondom nektek, amit nem cselekedtetek egynek a legkisebbek közül, nekem sem cselekedtetek” (U. o.). Aki tehát nem érzi át a nagy testvéri közösséget, amely kivétel nélkül minden embert összeköt, aki kiszakítja magát az emberiség egyetlen nagy családjából, annak nincs helye az Isten országában.

Visszatérve még a kiinduláshoz, tegyük hozzá, a törvényt a mindennapi életre alkalmazva, a következőket Természetesen lehet olyan eset, hogy helyesebb az, ha az ember visszahúzódik annak a társaságától, akinek a viselkedése bántó, aki újra és újra ellenünkre tesz valamit. De ennek a visszahúzódnak sohasem szabad teljes közömbösséggé válnia. Mindig meg kell őriznünk az emberi összetartozás érzését, nyitva kell tartanunk szívünkben a kiengesztelődés útját és soha sem szabad hiányoznia bennünk a segítőkészségnek, mindenkivel — még azzal szemben is, aki súlyosan megsértett bennünket.

Borbély Kamill

NAPLÓ

AZ ÚJ BÍBOROSI KINEVEZÉSEK VISSZHANGJA. Köztudomású, hogy VI. Pál pápa az ezévi június hó 26-ra összehívott konzisztórium-ban 27 új bíborost nevezett ki. Számuk ezzel 120-ra emelkedett, ami újabb csúcst jelent a Szent Kollégium történetében. A bíborosok számát, mint ismeretes, V. Sixtus 1586-ban 70-ben rögzítette, a legutóbbi évtizedekben végbement történelmi változások azonban — a latinamerikai és ázsiai országok politikai súlyának megnövekedése, Afrika és Óceánia népeinek felszabadulása a gyarmati uralom alól, saját nemzeti hierarchiák alakulása — szükségessé tették ennek a megkötésnek elejtését. XXIII. János pápasága alatt már 88 tagja is volt a testületnek, majd VI. Pál 1965 februárjában 103-ra emelte a létszámot.

A most kiosztott bíborosi kalapokat 11 nemzethez tartozók kapták, és pedig 12 olasz, 4 északamerikai, 3 francia, 1 monacói, 1 svájci, 1 bolíviai, 1 argentin, 1 német, 1 lengyel, 1 holland és 1 indonéziai. Öt nuncius vagy internuncius és egy apostoli delegátus szerepel köztük, nevezetesen Ribeli mad-

ridi, *Pacini* svájci, *Fürstenberg* liszaboni, *Grano* quirinali nuncius, *Beltrami* hágai internuncius és *Vagnozzi*, aki az Egyesült Államokban volt apostoli delegátus. Tizenkét megyésérsek lépett be a Szent Kollégiumba: *O'Boyle* (Washington), *Fasolino* (argentínai Santa Fe), *Maurer* (bolíviai Sucre), *Krol* (Philadelphia), *Veillot* (Párizs) *Cody* (Chicago), *Ursi* (Nápoly), *Bengsch* (Berlin), *Darmajowana* (indonéziai Semarang), *Wojtyła* (Krakkó), *Pellegrino* (Torino) és *Renard* (Lyon). Kinevezést kapott nyolc kúriai prelátus: *Garrone*, a szemináriumok és egyetemek kongregációjának proprefektusa, *Samore*, a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának titkára, *Carpino*, a szentségek kongregációjának proprefektusa, *Parente*, a hittani kongregáció titkára, *Dell'Acqua*, az államtitkárság államtitkár-helyettese, *Staffa*, az apostoli Signatura törvényszékének proprefektusa, *Felici*, a kánonjogot felülvizsgáló bizottság elnök-helyettese és *Brennan*, a Rota Romana törvényszékének dékánja. Egy svájci szerzetes egészíti ki a lajstromot, *Gut* bencés primás-apát, volt einsiedelni apát.

Mindezekkel a kinevezésekkel immár 44 ország jutott képviselőhöz a bíborosi testületben, s annak összetétele — figyelmen kívül hagyva, hogy a létszám közben az északamerikai *Ritter* (St. Louis) és az olasz *Ruffini* (Palermo) érsekek halálával 118-ra csökkent — ekként alakult: *Európa* (összesen 78). Olaszország 37, Franciaország 10, Spanyolország 6, Németország 5, Nagy-britannia 3, Belgium 3, Lengyelország 2, Portugália 2, Svájc 2, Ausztria 1, Magyarország 1, Írország 1, Hollandia 1, Monaco 1, Csehszlovákia 1, Ukrajna 1, Jugoszlávia 1, *Afrika* (összesen 5). Algéria 1, Egyiptom 1, Felsővoluta 1, Tanzania 1, Délafrikai Unió 1. *Északamerika* (összesen 12). Egyesült Államok 9, Kanada 3. *Latin-Amerika* (összesen 14). Brazília 4, Argentína 2, Bolívia 1, Chile 1, Kolumbia 1, Ecuador 1, Mexikó 1, Peru 1, Uruguay 1, Venezuela 1. *Ázsia* (összesen 10). Libanon 2, Armenia 1, Ceylon 1, Kína 1, India 1, Indonézia 1, Fülöp-szigetek 1, Szíria 1. *Óceánia*: Ausztrália 1.

A bíborosok átlagos életkora 65 év lett. A legidősebb *Morano*, a legfiatalabb *Bengsch*. Előbbi 1872-ben, utóbbi 1921-ben született. A 120 bíboros közül ötöt még XI. Pius nevezett ki (a legrégibb kinevezés *Cerejeira* liszaboni pátriárkáié, aki 1929. december 16-án kapta meg a vörös kalapot), 25-öt XII. Pius, 38-at XXIII. János, a többi 52-öt már VI. Pál nevezte ki.

A külföldi katolikus sajtó több hírmagyarázója „meglepőnek” mondja, hogy a most kinevezett bíborosoknak közel fele az olasz. Úgy vélik ezek, hogy a legmagasabb egyházi hivatalok nemzetközivé való tételét, ami az utolsó időkben megindult, VI. Pál pápa egyelőre leállította. A 27 bíborosi kalapból ugyanis 12-t olaszoknak juttatott, szemben az 1965 évi konzisztóriummal, amikor a 27 kinevezésből csupán 6 esett olaszokra. A bíborosok egyharmada most Olaszországból kerül ki — állapítja meg a freiburgi *Christ in der Gegenwart* —, másik harmada Európa egyéb országaiból, míg a harmadik harmadon a többi világ-rész osztozik.

Az *Informations Catholiques Internationales* (a továbbiakban *Informations*) vatikáni levelezője mindenesetre megfontolásra ajánlja, hogy a bíborosi kinevezések rendszerint a hagyományokat követik, másrészt pedig szokásos betetőzését jelentik a legkiemelkedőbb egyházi pályafutásoknak. Nagyjában hasonlóan vélekedik a *Tablet* római tudósítója is. Némelyik kinevezés — úgy mond —, mint a 80 éves argentin érseké, világosan megtszítését célozza olyanoknak, akik megöregedtek az egyház szolgálatában. Más kinevezések ahhoz a díszhez igazodnak, amely bizonyos főpásztori székeket övez, amilyen a nápolyi és a torinói érseki szék is. Ismét mások elvárt jutalmát jelentik a Szentszék diplomáciai testületében töltött éveknél. Az *Informations* levelezője szerint azonban a mostani kinevezéseket mégis értékelné lehet egyrészt a zsinati szellem előhaladása, másrészt a Kúria különböző hivatalainak és a szentszéki diplomáciának reformja szempontjából is. Mellesleg azt sem tartja kizártnak, hogy a kinevezésekben ezuttal érvényesült utoljára a hagyományos típus. Az a körülmény ugyanis, hogy az új bíborosok sorában 12 megyésérsek foglal helyet, arra mutat, hogy a pápa nemcsak erősíteni kívánja a Szent Kollégium nemzetközi jellegét, hanem fokozni akarja a központi egyházkormányzatban a helyi egyházak befolyását. Kiemeli a levelező,

hogy azoknak az érsekeknek túlnyomó része, akik most bíborosok lettek, kifejezetten „zsinati szelleműek”, kezdve az olasz *Pellegrino* és *Ursi* érsekektől *Cody* chicagói érsekig, aki ismert előharcosa a faji megkülönböztetés ellen irányuló mozgalomnak. A francia *Veillot* és *Renard* érsekek is a zsinati többség hangadó személyiségei közé tartoztak.

A *Christ in der Gegenwart* felveti azonban a kérdést, hogy miután a Kúria oly sok tisztségviselőjét nevezte ki bíborossá a pápa: képes lesz-e majd érvényesíteni szándékait az ősszel összeülő püspöki szinódus a római bíborosok „kollégiumának” hagyományos beállítottságával szemben? Am mind az *Informations*, mind a *Tablet* tudósításai ellene szólnak az ilyesféle aggodalmaknak. A *Tablet* hangsúlyosan rámutat arra, hogy *Garrone* érsek bíborosi kinevezése határozott lépést jelent a Kúria megreformálásának irányában. Végtére is az érsek már ezt megelőzően azért került bíbor nélkül is a szemináriumok és egyetemek kongregációjának élére, hogy kimozdítsa ezt a merev konzervativizmusból. Ugyanakkor a pápának azt a lépését, hogy ennek a kongregációnak előző titkárát, *Staffa* érseket, bíborossá nevezte ki, úgy kell tekinteni, mint gesztust annak a régi gárdának megbékeltetésére, amelynek legaktívabb tagjai ellenségesen álltak szemben minden reformmal. *Staffa* ugyanis a zsinat szélsőségesen integrista kisebbségének egyik legtevékenyebb tagja volt. Kidomborítja a változást *Parente* érsek bíborosi kinevezése is, aki szívós védője volt a zsinaton a püspöki kollegialitásnak. Az ő kinevezésével egyben szabaddá vált a Szentatya rendelkezésére a római Kúria kulcs-kongregációjának, a hittani kongregációnak, a volt Szent Officiumnak titkári csúcs-pozíciója is.

Valószínű, hogy a bíborossá kinevezett nunciusok közül egyesek fontos beosztáshoz jutnak majd a Kúriában — véli a *Tablet* —, noha közülük csupán ketten nem érték el 70. életévüket. Egy már 78, kettő pedig 79 éves. Az *Informations* levelezője beszámol utalásokról is arra vonatkozóan, hogy vannak esetek, amikor valamely nuncius bíborosi kinevezése kényes és kínos politikai helyzetek megoldását célozza. Főleg két diplomatával kapcsolatban hangoztatják ezt. Az egyik *Beltrami* hágai nuncius, aki nem a legjobb viszonyban állt a holland püspöki karral. Ez a püspöki kar a közelmúltban már kifejezetten arra kérte a pápát, hogy küldjön Hollandiába vizsgálóbizottságot, amely közvetlen és hiteles jelentést tenne neki a holland helyzetről. A másik ilyen diplomata a köztük legfiatalabb *Vagnozzi*, akiről a *Tablet* levelezője is azt írja, hogy nem nagyon hízelgő emléket hagy maga után a zsinati haladást sürgető amerikai katolikusok körében. Ezek ugyanis az apostoli delegátus kezét sejtették minden olyan dolog mögött, ami nem tetszett nekik az amerikai egyházban, annál is inkább, mert *Vagnozzi* nem nagy lelkesedést tanúsított a zsinat utáni fejlemények irányában. Az *Informations* kiemeli, hogy *Vagnozzi* közismerten szoros barátságban állt *Spellman* bíborossal. Feltehető így a pápának az az óhaja — folytatja a tudósítás —, hogy a világbékét szolgáló törekvéseit hívebben és hatályosabban juttassák kifejezésre az Egyesült Államokban. Az első washingtoni érsek bíborosi kinevezése sincs kapcsolat nélkül ezzel a megfontolással — véli a tudósító.

Igen nagy jelentőségűnek tekinti a külföldi katolikus sajtó *Dell'Acqua* és *Samore* bíborosi kinevezését. Általában a vatikáni államtitkárság hamaros és gyökeres reformjára következtenek ebből. *Cicognani* bíboros, aki 1961 óta államtitkár, immár 84 éves s így mint már a múlt év februárjában számítottak rá, alkalmasint teljesen vagy félig vissza fog vonulni. *Dell'Acqua* és *Samore* érsekek bíborosi kinevezése folytán kettős utódlás történhet. (Közbevetőleg megjegyzik, hogy az egyháztörténetben először kapta meg ezúttal az államtitkárság államtitkár-helyettese a bíborosi kalapot.) Valószínűnek tartják, hogy a Szentatya két részre tagolja az államtitkárságot, megfelelően a munka megnövekedésének és nagyobb bonyolultságának. Egyik feltevés az, hogy a rendkívüli egyházi ügyek kongregációját különválasztják az államtitkárságtól és külön prefektust neveznek ki élére, míg a megújított államtitkárság egy titkár-helyettest kap. Van olyan feltevés is, hogy az államtitkárságban új és önálló tagozatot létesítenek, amely Latin-Amerika ügyeivel foglalkozik s ennek lesz feje *Samore*. Mindenesetre a két érsek

bíborosi kinevezése előlépést jelent *Agostino Casaroli* prelátusnak, aki rangban az utánuk következő tisztségviselő az államtitkárságban, s aki a legutóbbi években kitüntette magát a szocialista államok kormányaival folytatott kényes tárgyalásokban.

Felvetették az új kinevezésekkel kapcsolatban azt a kérdést is, hogy mi lesz a bíborosi testület jövője. Egyik legfontosabb teendője tudvalevően a pápaválasztás — írja a *Tablet* —, de hallani most olyan nézeteket, hogy a mostani kinevezésekkel még heterogénebbé vált a testület, s így egyre kevésbé alkalmas az egyház számára annyira életfontosságú feladataira. Erdekessnek mondják, hogy éppen az egyik új bíboros, *Pellegrino* érsek adott hangot annak a kíváncsolomnak, hogy a bíborosi testületet alakítsák át. Legyenek bíborosok a nemzeti püspöki konferenciák elnökei, valamint a Kúria központi hivatalainak vezetői, de csak arra az időre, amíg hivataluk tart. Nevezzen ki továbbá a pápa bizonyos számban a saját elhatározása szerint élet-hossziglan is bíborosokat. Egy ilyen testület — jelentette ki *Pellegrino* — az eddiginél sokkal teljesebben képviselné az egyház egészét és jobban tudna igazodni a szolgálat az egyszerűség és a szegénység zsinati eszményeire.

Érthető, hogy a legnagyobb érdeklődés valamennyi újonnan kinevezett bíboros közül *Wojtyła* krakkói érsek felé fordult. Annál érthetőbb, mert a bíborosok kinevezésére vonatkozó május 26-i hivatalos bejelentést követő napon, május 27-én a Szentszék újból szabályozta azoknak a területeknek egyházi igazgatását amelyeket a potsdami konferencia az akkori Németországtól Lengyelországhoz csatolt. Mint emlékeztetés, a Szentszék 1951-ben mindezeket a területeket *Wyszynski* bíborosnak, mint Varsó érsekének főpásztori gondozására bízta. A bíboros akkor a négy csonka egyházmegyébe általános helynököket nevezett ki, Wrocław, Opole, Olsztyn és Gorzow székhelyekkel. XII. *Pius* mindegyiküket püspökké szenteltette. A mostani új rendezés lényege az hogy ezentúl ezek a püspökök mint „ad nutum Sanctae Sedis” apostoli kormányzók működnek, vagyis közvetlenül a Szentszéktől függenek és a megyéspüspökök összes felhatalmazásaival bírnak. Vagy ahogy az *Universe* kifejezi magát, egyházkormányzati ténykedéseikért a jövőben a Szentszéknek és nem *Wyszynski* bíborosnak tartoznak felelősséggel. „A pápának azt a törekvését tanúsítja ez — állapítja meg a *Christ in der Gegenwart* —, hogy Keleteurópában az egyházpolitikai helyzetet bizonyos mértékig normalizálja.”

Ami *Wojtyła* kinevezését illeti — írja a *Tablet* —, bármennyire is igaz, hogy Krakkó hagyományosan bíboros székhelye volt, akkor is, amikor Lengyelországnak ez a területe az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozott, mégis a jóakarató megértés kifejezését kell benne látni Lengyelország irányában, ami nyilván összefügg azzal a hosszabb látogatással is, amelyet *Casaroli* legutóbb tett Lengyelországban. *Casaroli* feltehetően arra a meggyőződésre jutott, hogy egy másik bíboros kinevezése megkönnyítheti a kibontakozást a lengyel állam és a katolikus egyház viszonyában. *Jean Offredo*, a *Témoignage Chrétien* keleteurópai szakértője nyilvánvalónak mondja, hogy egy új lengyel bíboros kinevezése ellensúlyt teremt annak a rendkívüli, de idejétmúlt szerepnek, amelyet a lengyel primások vittek a múltban. „Ha *Wyszynski* is a primás, nem lesz többé a bíboros.” Annál kevésbé — folytatja *Offredo* — mert *Wojtyła* fiatal és dinamikus személyiség. Mindössze 47 éves, tehát egyik legfiatalabb tagja a Szent Kollégiumnak. Akik ismerik, mind dicsérik nagy intelligenciáját, szónoki képességeit, érzékét az emberekkel való érintkezés iránt. A zsinaton több alkalommal is a haladó szárny képviselőjeként lépett fel, különösen a vallásszabadság, valamint az egyház és a mai világ kapcsolatát tárgyaló tervezetek vitájában. VI. *Pál* pápa múlt áprilisban konzultorrá nevezte ki abba a zsinat-utáni bizottságba, amely a laikusok apostolságával foglalkozik. Mind ez a bíborosi kinevezés, mind a négy apostoli kormányzó kinevezése bizonyossá teszi — fejezi be *Offredo* —, hogy a Vatikán cselekvésében kíván belefolyni a lengyel állam és az egyház viszonyának kedvező alakításába.

(M. V.)

A KATOLIKUS ÖKUMENIZMUS HIVATALOS IRÁNYELVEI. A II. vatikáni egyetemes zsinat egyik legszebb okmánya a keresztény ökumenizmusról szóló határozat (*Decretum de Oecumenismo*), amelyet 1964. november 21-én szavazott meg. Most, az idei év pünkösdjéről kezdve „Vezérkönyv” (*Directorium*) címmel megjelent hozzá a végrehajtási utasítás is. Bevezetéből és négy fejezetből áll; egész szövege 63 folyamatosan számozott szakaszra oszlik. Zárószavai szerint „VI. Pál pápa jóváhagyta, tekintélyével megerősítette és közzétette. Minden ellenkező intézkedés hatálytalan.” Az utasítást ketten írták alá: Bea bíboros mint a Keresztény Egység Titkárságának elnöke, és Jan Willebrands püspök mint titkár. Maga a szöveg csupán első résznek nevezi magát, amiből következik, hogy a jövőben további részek megjelenését várhatjuk. A most megadott irányelvek éppen ezért nem tekinthetők mindenben véglegesnek, sem pedig teljesnek. Itt csak azt említem meg, hogy nem foglalkoznak például a hitviták szellemétől mentes papképzéssel vagy a vegyesházasság kínzó kérdéseivel.

Az első fejezet a katolikus ökumenizmus-bizottságokról és azok teendőiről szól. Nem kívánható ugyanis, hogy a püspökök, akikhez az utasítás első sorban fordult, maguk kutassák a közvetlen teendőket ezen a kényes és különleges felkészültséget igénylő területen. Éppen ezért ott, ahol értelme van, szervezzenek ilyen bizottságot a nemzeti vagy a szélesebb körű püspöki konferenciák mellé. Ajánlatos, hogy egyházmegyénként is legyen hasonló rendeltetésű tanács, vagy bizottság, vagy titkárság. Legalább egy püspöki megbízottat azonban minden egyházmegyében ki kell nevezni. Fontos, hogy a bizottságok kapcsolatot tartsanak fenn a római egység-titkársággal, amely — mint a már működő ökumenikus bizottságoknak május végén tartott római értekezlete világosan megmutatta — nem annyira irányítani akar, mint inkább ötleteket vár a helyi szervektől. (Ez már maga is új mozzanat az egyház életében.)

A második fejezet végét akarja vetni a katolikus hitre áttérők felesleges újrakeresztelésének. A Vezérkönyv az 1943-ban megjelent „Mystici corporis” kezdetű pápai körlevél irányától eltérően és a zsinat tanítását megismételve hangoztatja, hogy az emberek a katolikus egyházon kívül kiszolgáltatott kereszttség által is „Krisztus testébe” iktatódnak és kapcsolatba kerülnek a katolikus egyházzal, ha még nem is teljes kapcsolatba. Az ilyen keresztelés érvénye csak a szent cselekmény hiányosságai vagy kiszolgáltatójának helytelen szándéka esetén vonható kétségbe. A helyes szándékot azonban mindig vélelmezni kell, ha a lelkész „azt akarta tenni, amit a keresztények tesznek”. A kereszttséget éppen ezért csakis megalapozott kétség esetén szabad megismételni. Ilyenkor is meg kell mondani, hogy csak feltételeken történik az újból keresztelés és azt „inagánformában” kell végezni, vagyis elhagyva minden járulékos szertartást. Egyébként ha más keresztény közösségben született hívőt vesznek át a katolikus egyházba, be kell érni a hitvallás letételével, nincs szükség tehát sem kiközösítés alól való feloldozásra, sem „eretnesség megtagadására” (*abiuratióra*).

A harmadik fejezet az ökumenikus szellem ápolását tárgyalja és főleg a keresztények hitbeli egységének helyreállásáért való imádkozást szabályozza, amelynek általánossá kell válnia a katolikus egyházban.

A Vezérkönyv súlyponti része a negyedik fejezet, amely olyan hosszú, mint az előző három együttvéve. Arra a sarkalatos kérdésre felel, hogy milyen természetű lehet és meddig mehet a vallási cselekmények terén a közösség a katolikusok és különvált testvéreik között. Minthogy ilyen közösség csak kölcsönösség (*reciprocitás*) alapján ajánlatos, a Vezérkönyv melegen öhajtja, hogy a katolikus egyházi hatóságok beszéljék meg ezt a különvált keresztény közösségekkel. Szó lehet itt nemcsak közös imádkozásról, hanem a szent helyek és tárgyak közös használatáról, sőt még szoros értelemben vett közös liturgiai cselekményekről is, akár a katolikus, akár a nem-katolikus egyház szertartásai szerint. Bizonyos, hogy nagy fordulat ez. Azt jelenti, hogy nem irányadó többé az, amit a katolikus erkölcsstani kézikönyvek eddig előadtak „a szent dolgokban való közösség” (*communicatio in sacris*) kérdéseiről. Az általuk megjelölt elvi szempontoknak és esetmegoldásoknak amúgy sem volt tiszteletreméltóan nagy múltjuk, hiszen valójában Jean Baptiste Pitra bíbo-

ros (†1889), IX. Pius pápa tanácsadója volt az ősök, aki a pogány szertartásokban való részvétel tilalmait tekintette mértékadónak a különvált keresztény vallásközösségek istentiszteletével kapcsolatban is. Ezentúl már azokhoz az egészen újszerű elvekhez kell igazodni, amelyeket a zsinat így fogalmazott meg: „Az egység jelzésére legtöbbször tilos az együttes szent cselekmény, a kegyelem közvetítésére viszont néha ajánlatos. Hogy egy-egy esetben mi a teendő, tekintélyi szóval okosan döntse el a helyi püspök.” Hogy pedig a túlzott óvatoskodás áldozatul ne essenek a főpásztorok, a Vezérkönyv maga mutat rá egy csomó lehetőségre.

Kíváncsún mondja, hogy püspökeik pártfogásával és irányítása szerint a katolikus hívők együtt imádkozzanak nem-katolikus keresztény testvéreikkel közös szükségleteikben — lelkeszeik közös és tevékeny részvételével is —, például a békéért, a társadalmi igazságosságért, a család méltóságáért, továbbá nemzeti hálaadások vagy gyásznapi alkalmával és mindenekelőtt a keresztény vallásközi találkozókön. Az elsőleges, bár nem kizárólagos imaszándék a keresztények hitbeli egysége legyen. Mindenesetre már előzetesen meg kell állapodni a résztvevők személyéről, az imádságok tartalmáról és az elhangzó olvasmányokról meg énekekről. A hitbeli egység előmozdítására alkalmas beszéd vagy szentírási tárgyú elmélkedés is programba vehető. A közös imádság helye nem-katolikus templom is lehet és a résztvevő papok közmegegyezéssel liturgikus öltözködben szerepelhetnek.

Megengedhető az is, hogy katolikus és más keresztények bizonyos határig tevékeny részt vegyenek egymás külön szent cselekményeiben. Leginkább katolikus-orthodox vonatkozásban nyílik rá mód, feltéve, hogy a helyileg illetékes orthodox főpásztor hajlandó megbeszélésbe bocsátkozni erről az illetékes katolikus püspökkel és vállalja a kölcsönösséget. A nem-katolikus keleti egyházaknak ugyanis — mint a Vezérkönyv kiemeli — „valódi szentségeik vannak, kiváltképpen pedig — az apostoli jogfolytonosság következtében — van papságuk és van Öltáriszentségük”. A katolikus hívek kölcsönösség esetében kérhetik a keleti paptól a betegek kenetét, vagy meggyónhatnak és áldozhatnak nála, éspedig nemcsak végső szükségben, hanem akkor is, ha hosszabb időn át csak igen nagy nehézségek árán tudnának katolikus paphoz jutni. Ilyenkor tartsák meg a szentségek vételével kapcsolatos keleti előírásokat, például a katolikus egyházi fegyelemtől eltérő szentségi böjtöt, nehogy kellemetlen megütközést keltsenek. Hasonló esetekben katolikus pap is eljáthatja szentségekkel a keleti egyházak híveit. Ha a katolikusok akár hivataluknál fogva, akár baráti kapcsolataik miatt vagy a különvált keleti testvérek jobb megismerése okából önáluk vesznek részt a szentmisén, ezentúl ezen a módon is eleget tesznek az őket terhelő vasár- és ünnepnap misehallgatási kötelezettségnek. A jelenlévő katolikusok együtt válaszolhatnak és énekelhetnek a vendéglátó hívőssereggel, és társulhatnak közös mozdulataikhoz, az orthodox püspök engedélyével még a felolvasó szerepét is betölthetik. Katolikus egyháziak, ha hivatalos minőségükben vannak jelen, kölcsönös megállapodás esetén viselhetik liturgikus öltönyeiket és egyházi méltóságuk jelvényeit. Az orthodox papi személyek részére, ha résztvesznek a katolikus szertartásokon, meg kell adni azt a helyet és tiszteltatást, ami a hasonlórangú katolikus egyháziakat megilleti.

A helyi főpásztor jóváhagyásával megengedhető a keleti papoknak a katolikus templomok és temetők használata, ha rászorulnak és kérik azt; ugyanígy a protestánsoknak is, ha nincsen alkalmas és méltó helyük szertartásaik végzésére. A katolikus iskolákban is legyen meg a lehetőségük akár az orthodox, akár a protestáns lelkipásztoroknak a hitükön levő tanulókat hitoktatására és lelki gondozására. Idejekorán értesíteni kell őket, ha beteg híveik katolikus kórházba kerülnek. Orthodox vallásúak násznapyként, vőfélyként vagy nyoszolyólanyként közreműködhetnek a katolikus esküvőkön, és ugyanígy katolikusok is a keletiek érvényes házasságkötéseinél. Hivatalos tanú minőségben mind a keletiek, mind a protestánsok jelen lehetnek a katolikus esküvőkön, és ugyanígy a katolikusok is az ő házasságkötéseiken. Keletiek keresztségénél a keresztszülok egyikének tisztét katolikus hívő is betöltheti, hasonlóképpen a keleti hívő a katolikus kereszstelőn. A maga vallásában való nevelés kötelessége azonban ilyenkor csak azt a keresztszülot terheli, akinek

egyházában a gyermeket megkeresztelték. Nem áll ez katolikus-protestáns viszonylatban, mert itt nagyobbak a hitbeli eltérések, a valóságos kereszt-szülőnek pedig tiszténél fogva kezeskednie kell keresztgyermekének vallásos neveléséért. Nem jogi és nem liturgiai értelemben vett másod-kereszt-szülőség az azonban rokonság vagy barátság alapján katolikusok és protestánsok is kölcsönösen elvállalhatnak, ilyenkor ugyanis pusztán mint a szentség kiszolgáltatásának „keresztény tanúi” szerepelnek, nevelőkötelezettség nélkül.

Jogos okból, így a másik vallás jobb megismerése céljából is megengedhető, hogy a katolikusok alkalomadtán jelen legyenek protestáns testvéreik istentiszteletén. Ilyenkor résztvehetnek a hitükkel nem ellenkező éneklésben vagy a gyülekezet közös ténykedéseiben is. Úrvacsorához azonban nem járulhatnak. A katolikus szertartáson résztvevő protestáns lelkészek részére is biztosítani kell az egyházi tisztségükhöz méltó helyet. A szentmise keretében azonban protestánsok nem mondhatnak beszédet, mint ahogy ezt katolikusok sem tehetik meg az úrvacsora vagy az ige protestáns liturgiáján. Ezeken a liturgiai főcselekményeken kívül azonban egymás egyéb istentiszteletein beszédet is tarthatnak a helvi püspököknek és a nem-katolikus keresztény vallások közöttiség fejének kölcsönös megegyezése alapján.

Külön fel kell figyelniünk a Vezérkönyv 55. szakaszára. Ez ugyanis kimondja, hogy bár általában tilos a protestáns híveket gyónási feloldozásban részesíteni, megáldoztatni, vagy a betegek kenetével ellátni, a bajban segítő szeretet előbbre való, mint ez a törvény. Halálveszélyben vagy ha a saját felekezetének lelkészéhez semmiképpen nem juthat hozzá, a katolikus pap főpásztori engedély nélkül is szentségekben részesíthet bármely nem-katolikus keresztény hívőt is, ha ez önként kéri. Ilyenkor csak arra kell ügyelni, hogy az illető lelkileg fel legyen készülve a szentség méltó vételére, és magáévá tegye azt, amit az óhajtott szentségről a katolikus egyház tanít.

Megegyezéssel jegyezhetjük meg itt, hogy a Szentszék éppen nem szűkeklő a fenti elvek alkalmazásában. A Hittani Kongregáció például a múlt év szeptemberében engedélyt adott egy protestáns nőnek, hogy katolikus házasságkötése alkalmával nászmise keretében férjével együtt járuljon szentáldozáshoz. A most kiadott Vezérkönyv előírásai tehát e tekintetben is a zsinati ökumenizmus-határozatban kifejtett távoli nagy célt, a keresztények hitbeli egységének helyreállítását szolgálják.

(Medvigy Mihály)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. *Mátyás Ferenc Egy elfelejtett költő ébresztése* címmel írt előszót Bányai Kornél válogatott versei elé.* Valóban elfelejtett költő Bányai Kornél? Kétségtelen, hogy nevét csak kevesen ismerték eddig (bár ismerői annál nagyobb megbecsüléssel tartották számon); és ha legújabb irodalomtörténetünk szép cikkben méltatja is, helyét és jelentőségét a modern magyar lírában talán még mindig nem látják eléggé. Pedig alighanem egyike volt azoknak, akik az 1930 körül föllépő harmadik *Nyugat*-nemzedék költői stílusának kialakulására döntően hatottak. Lehetetlen például észre nem venni a rokonságot az ő versformálása és a fiatal Radnóti Miklósé közt; s az is valószínű, hogy Bányai Kornél sajátos, széles sorokban, nagy ritmusokban hömpölygő világ-víziójának és természet-élményének jelentős szerepe volt e harmadik nemzedék kezdeteire oly jellemző „bukolika” kialakulásában. Más tényezők: az antik (horatiusi-vergiliusi) ihletés, a fiatal Illyés Gyula, Füst Milán, Kassák Lajos hol mélyebb, hol fölületibb ösztönzése mellett ebből a szempontból mindenestre nyomatékossá kell figyelembe vennünk és számontartanunk. Versei, tudjuk, túlnyomórészt a *Nyugat*-ban jelentek meg; volt egy idő a húszas években, amikor a *Nyugat* legsűrűbben közölt költői közé tartozott; az akkor éró harmadik nemzedék számára pedig a *Nyugat* lírája volt a példa és mérték, annak „nedvei” szívódtak föl öntudatlanul is alakuló költészetük fejlődő szervezetébe. Az új költőgeneráció túlnyomó többségében a *Nyugat* légkörében nőtt föl, és ennek a légkörnek éppen ebben az időben egyik jellegzetes eleme volt Bányai Kornél lírája; a kapcsolat tehát természetes.

* Bányai Kornél: Vasénekű testvéreim. Válogatott versek, 1916—1934. Magvető, 1967.

Miért lett mégis „elfelejtett költő”? Túl korán kiesett a maga nemzedékéből: harminchét éves korában, 1934-ben meghalt, nagyjában akkor, amikor a második nemzedék „fordulata” végbermegy, és expresszionisztikus-szürrealisztikus *Sturm und Drangja* után kialakul, uralkodó irányként, a népies lírai realizmus. Mindennek Bányai Kornél harmadik kötetében, az 1930-ban megjelent *Közelebb a földhöz* címűben (melynek címe féligmeddig jelzés és program) nyilvánvaló előjelei vannak; s ha a folytatás anyaga 1945-ben el is veszett, azokból a költeményekből, amelyek másolatban megmaradtak és most válogatott versek kötetében napvilágot láttak, (mint például az *Alföld nyitott egében*, az *Erdőzúgás*, vagy a *Tokajban*), kitapintható, hogy e korán megszakadt út milyen irányba, mennyire nemzedékével közös irányba tartott.

Illetve tulajdonképpen csak elindult ebbe az irányba gyaníthatólag egy — természetes — költői válság után, egy hullámvölgyből kiemelkedőben. Közvetlenül ezt a kezdődő változást megelőzőleg ugyanis bizonyos fáradtságot érezni Bányai Kornél költészetében; első korszakának himnikus áradása mintha valahogyan kiüresedett volna, valódi kozmikus áradásból szavak áradásává; mintha a költő „egéből” a földre hullott volna (a lázas ifjúság elmúlásának és meghiggadásának biológiai törvényszerűségével) és most bizonytalanul tapogatódnék a közvetlen közelről más formát mutató dolgok között. A föld elragadtatott „szimfóniájának” együttzengése után most a föld tapintható realitásával került szembe, és ez költőileg, stílust illetően is új igényt és föladatot jelentett: a patetikus romantika után a „földhöz közelebbi” realizmusét. Arra azonban, hogy ezt az új stílusát igazán „kiírja”, sorsa már nem hagyott számára időt.

Igy igazán jelentősnek inkább kurta pályája 1920 és 26/28 közé eső szakaszát érezzük, a *Búzák születése és halála* még szibériai fogságban kelt kötetétől az 1925 végén megjelent *Örök arc anyagán* át a *Közelebb a földhöz* korai keltezésű verseiig. Csupa kozmikus tágasság ez a líra, nyitva ég-föld távlataira, hosszú sorai, ritmusai együtt úsznak a szelekkel, nincsenek szilárd körvonalai és egyetlen — néha fásaszító — hangneme van, a himnikus. „Voltam időkben, tomboló terekben szétomoltan időtlen sejtelen” — írja egyik verse elején (*Lázadás*); egy másikban (*Pihenés*) pedig így érzékelteti — jellemzően erre az egész költői stílusra — a mindenségbe olvadást és a mindennel-együtt-lélegzést, az embernek ezt a kozmosszal való egységét és kozmikumát fágulását:

*Elaludtak bennem a városok szédítő tornyai
nem donganak fülemben nem törnek fegyverek —
úgy fekszem itt zsibongva szerterobbanó magasság
nehéz kévéiben mint néma magban szendergő virág...
...Oly jó pihenni itt dobogni és csírázni csendesen tüzes
gömbjében az égnek a távolság hús fátyolába kötve
nem tudni semmit és csak élni és hallgatni mint nyüzsgő
szívem alatt a hangyaboly orromban mély szagok
csak élni és érezni hogy mindennel összeforrva
minden élővel egy nagy bolyba gyúrva én is itt vagyok!*

S ugyanabból a versből illusztrálva e líra (és a kor) egyik jellegzetes témáját, falu és város, illetve természet és város ellentétét (ami a *Kalibán!* Szabó Lőrincének is nyomasztó élménye volt), és egyben azt is, milyen távlatos kép-látomásokat tud teremteni ez a kozmikus ihlet:

*Ó béke biztos nyugvása az égnek felhők
magot záró gyümölcsök százszorszép virágok
minden vagyok most erdőket kötők sebeimre írul
forrás selymébe törlöm ujjaimról a városok átható
maró mérgeit s rontó vesztő csaták
pihennek bennem mint távoli dombok
lengő hajában a halovány temetők!*

Már ebből az egyetlen idézetből is ki lehet elemezni e kozmikus-dinamikus líra jellemző stílusjegyeit. Már ebből is látszik: ez az a sajátos (és a mai ízléssel jórészt ellenkező) stílus, amikor a szükségesnél nem kevesebbet, hanem ellenkezőleg, mindig többet mondanak, és a halmozásban keresik az erős ritmust és az expresszív költőiséget, a halmozást (és a rimust is), többnyire az alliterációk dobogásával erősítve. Ahol egy frappáns jelző elég lenne, legalább kettőt dobnak egybe (*átható maró mérgeit* vagy máshonnet, találmra: *elakadt kimaradt megritkult ének, magányos és sivár sors*); halmozák az alanyokat, állítmányokat határozókat, nem annyira a dolognak, mint inkább a dolgokat görgető kéz izmosságának az érzékeltetésére, és méginkább a világ zsúfolt sodrának nyelvi zsúfolsággal való visszaadására (avagy talán egy éjjel *sikoltva döngve dőlünk megingung*, kövekkel homlokunkon *futkosunk, cikázunk*, a föld remegve gördül *tengerek támadnak égbe robbanó hegyek*). Az ember itt „kürtös riogással áll csillagokat sodró alkonyatban”, ivként feszülve föld és ég, saját energiái és a kozmosz erői közt (az *iv* egyéb-ként egyik kulcsképe és kulcsszava: „Itt állunk ifjan szabadon Kelet Nyugat között egy ívelés”, „Messzeségek nászát hirdetem: Kelet Nyugat nagy ívben egyesül”, „Feléd mozdul arcunk világot tartó lendület Hatalmas ív”), testében, és a világból testébe „élet bő erős ízei robognak”; „földből sürített életét a csillagok felé zúdítja: áradás!”

Az *áradás* szintén kulcsszó és alapélmény; alapformája Bányai Kornél első korszakában a lét költői megragadásának. Nyelvi-ritmikai, stiláris kifejezése pedig elsősorban az átvonás, *enjambement*, mintegy gátként, amin csak annál duzzadtabban ömlik át a következő sorba a pillanatra (értelmileg) megakasztott sodrás, mert olyan tagokat tépett el egymástól erőszakosan, amelyek szorosan egybetartoznak: jelzőtől jelzett szavát (míg hideg holdjával halálós régi csárdását *duhaj-rángással* ropja nap körül a föld), alanytól állítmányát (bimbók robbannak parittyás csillagok lidérces városok — *zenélnék* s fülünk kagylóin bong a csönd); vagy egyszerre ritmikai és értelmi feszítéssel egy-egy halmozás végére veti ki az értelmével már következő sorba vonzódo „összefoglalást”, s mindezt egy távolra vetett állítmánytól teszi függővé, mint ebben a példában:

*Szerszámok korszók fegyverek ember kristályai: gúlák
hegytestű állatok őserdők hegyormok
hevernek mögöttem kint a temetőben.*

Áradás, sodródás, forgás érzékeltetésének megvan a maga versmondaton túli módja is: a kompozícióban. „Forognak forognak körülöttem és bennem — örvényben sodródnak forognak a dolgok — örök rohanás ez örök mozgás indulás érzézés!” — írja *A világ forgó csodáiról*; s ugyanez a vers a dolgoknak ezt az önmagukba visszatérő áradását úgy illusztrálja, hogy a vers végén megismétli a vers elejének nyelvi megoldásait, mondat szerkezeteit, egyes szavait is mintegy bezárva a kört, megvalósítva a forgást (Mennyi különös utakat látok! — Mennyi különös igyekvést szándékot és akaratot! — — Ó mennyi különös forgás igyekvés szándék — mennyi különös sok szép forgó csoda forgó szépség van). Ugyanez a szerkesztés jellemzi az *Öreg játék*, vagy a *Minden szépségek éneke* című verseket, vagy a *Közelebb a földhöz* kötet (és egyáltalán Bányai Kornél) egyik legszebb versét, az *Alvó falvak*-at.

Ez a „világok homlokán” élő költő ugyanakkor „másokról”, az emberekről sem feledkezik meg; lírájának egyik jellegzetessége a társadalmilag (orosz forradalmi élményeiből következőleg) nagyonis konkrét, már-már osztályértelmű és tartalmú emberi részvét kozmikuság tágitása, belevízióanalása valami kozmoszi távlatú világtörténelembe, amelynek az új ember megszületése, az új embertudat kialakulása olyasféle eseménye lesz, mint egy új csillag létrejötte. Egyik beszédes vallomása erről a részvétről, s arról, hogy egyszerre tapintja a Világ és az Ember pulzusát, *A roppant Szívverésem* című vers:

*Minden magam sírásánál nagyobb
a reszkető koldusoké az utcasarkon,
Aranyhegyek alól a roskadók
nagy zokogását hallom.*

*Ha csillagfénnel teljes is az ég,
ha föld se látszik szagos ibolyáktól,
ó, sir az éj, s morogva iszonyú
villámok hullnak távol.*

*Örök jaj zúg fülemben s így sírok
vert sorsokat, így árad szóba vérem!
Magam felejtve tartom kezeim
a roppant Szívverésen!*

Jelentős költő volt; a húszas évek költészetének történetében is, a harmadik nemzedékre tett hatásában is sokkal jelentősebb, mint amilyenek köztudatunk mindedig számontartotta. Legfőbb ideje volt végre „fölébreszteni” és válogatott versei kiadásával lehetővé tenni, hogy pótoljuk, amit elmulasztottunk: értéke szerint becsüljük, és a súlyának megfelelő helyre tegyük az új magyar lírában.

* * *

„Aki elmondtam már az elmondhatatlant, az én múlhatatlan gyászomat, most megint az elmondhatatlant kell elmondanom: a te fiatal tested ígézetét. Lásd, élni szeretnék. De félek. Öreg vagyok, gyáva a boldogságra.” Így végződik Zelt Zoltán új kötetében** a *Lásd, élni szeretnék* című prózavers második darabja. Mottónak lehetne írni az egész kötet elé.

Ezt a habozást, ezt a kicsit önirónikus félelmet, ezt a tétován bízó mosolyt. „Öreg vagyok, gyáva a boldogságra”; de „gyáván” is lehet boldognak lenni, „öregen” is lehet a fiatalság boldogságának verőfényében élni. Persze így, ezzel a kis bizonytalansággal, hogy végülis szabad-e lehet-e; így, naponta újra és újra köszönve az ajándékot, a valóságát is meg az emléket is, ami most egyszerre szívárványlani kezd az emlékszép valóságtól. „Mert mit csináljak holtomig — a vénség udvarán?” — kérdezi a címadó vers, a *Fölforrt az ég*. Benne van az egész zelki „varázslat”; lényegében ugyanaz, mint amely régen Zugló fölött derengett, vagy a szomorúszép gyermekversek proletár konyhájának szerény mesevilágában. Mi a titka? Talán éppen a titoktalansága, egyszerűsége. A szürke szépségének a fölfedezése; az, hogy a szürkét csak sokáig kell nézni, és akkor meghittebben szép minden más színnél. Kékké válik az egyszerű emlékezésben, „és kék és kék és egyre kékebb”, és zenéje is van, és angyalai is vannak ennek a kéknek, törött, sáros szárnyal, „de soha, sohase gyalog”; mert szárnyat ad nekik, ujjnyival a föld fölé emeli őket valami meghatott, tapintatos szeretet. És mert, ha nem is annyira, mint mutatja, de „öreg vagyok, gyáva a boldogságra”: belekever a boldogság megrendültségébe egy csipet iróniát; és nem ejti ki belőle, mint a héjazó fiatalok, a köznapi valóságot. „Fölforrt az ég”, de nem hogy párás látomásokat mutasson a boldogságról annak, aki „a vénség udvarán” morfondírozik, hogy vajon „hátrattett kézzel föl-alá — járkáljak a palánk mögött, — vagy nagykabátban ülve a — lócán, hallgassam hogy csobog — a lassú nyári délután?” Csak ilyen földön kúszva, de mégse „gyalog”: így kezdődik ez a varázslat, eperfával, tócsával, totyogó kacsákkal. Azzal, hogy még ez sincs: csak egy palánk, és „csak az a lassan elfolyó — hulláma-sincsen délután.” Nem is lehet tettenérni, hol emelt föl a varázslat: hogyan lett a reális a magány irrealitásának jelképe. A hang nem változott, ugyanaz a csendes dűnnyögés, monoton mormolás; de hol, milyen magasban húzódik már ez a „palánk”? Nincs,

*csak ez a kotyogó eső,
ez a lúdbőröző napsütés,
csak ez a kő fejem alatt,
ez a szélrágta takaró,
csak ez a csapzott éjszaka,
mely holdja-sincsen úgy vonít,
mintha ülne a mellemen,
mintha szólna a föld alól...*

** Zelt Zoltán: *Fölforrt az ég*. Magvető, 1967.

A reális, az ironikusan reális átbillent a szürreálisba, anélkül, hogy elmozdult volna a helyéről. A magányossá lett ember egy reggel átveti magát a „palánkon”, ami nincs, hiszen csak jelkép, de olyan valóságos, hogy meg lehet tapintani korhadt-szálkás deszkáját, mely még nyirkos a „kotyogó esőtől”; hóna alatt valami jól-rosszul összepárgázott csomag:

*hogy erdők utcák, járművek
zúgó bozótjába vigyem,
s mintha csak ernyőt, csomagot,
elveszítsem végre magányom...*

Végig ugyanaz a vegyület: ez a nagyon reális szürreális; ami épp ezért lesz akkor ironikus, de minden pillanatban kétségessé téve, vissza-visszavonva az ironiát, sőt végül az egész verset is, mely így visszavonva lesz még érvényesebb. Tagadással állítja magát.

Ezért van olyan közel ez a költészet a gyerekversekhez meg a népköltészethez. Szürrealitásának realitásával, és a reálisban meglátott szürrealissal. Azzal, ahogy egy már-már érzelmesnek is dúdolható zsoké-gyászoló vers végére odakanyarít két bruegheli anyókat, amint a földön kuporogva számolják, maradt-e villamosra pénzük; vagy azzal, hogy megfordítva, egy hamisítatlan sanszon végén megidézi „a vén reményt”, amint „járni tanul december udvarán”... ,

(Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A moszkvai Művész Színház budapesti vendégszereplésének befejező darabja volt A. P. Csehov: „Cseresznyéskert” című színműve. Utolsó műve volt ez a fiatalon, 44 éves korában elhunyt költőnek. 1904-ben, nem sokkal Csehov halála előtt mutatta be ugyanaz a Művész Színház, amelynek előadásával most a magyar közönség is megismerkedhetett.

Mélabús, pusztuló világ jelenik meg a színpadon. Ennek szimbóluma a halálra ítélt cseresznyéskert. A kert gazdája, a Párizsból éppen most hazatérkezett szép özvegyasszony, a teljes anyagi csőd szélén áll. Ha adósságait nem fizeti ki, elárverezik a cseresznyéskertet, amelyhez az asszonyt, Ranyevszkáját és bátyját, Gajevet, oly sok kedves gyermekkori emlék fűzi. Már ki is tüzték az árverés napját. Az adósságokat viszont csak úgy tudnák kifizetni, ha hallgatnának az egykori cseléd parasztfiúból gazdag kereskedővé cseperedett Lopahin tanácsára, és fölparcelláznák nyaralók számára ezt az utolsónak megmaradt földdarabot. A cseresznyéskert tehát mindenképpen odavan. S Csehov hőseinek számára ebben a veszteségben elsősorban az érzelmi momentumok vannak túlsúlyban. Éppen ezért szinte közömbös is számukra az elvesztés módja. Lopahin józan érvelése, ami minden értelmes embert meggyőzne, náluk süket fülekre talál. A passzivitásba menekülnek és inkább válsztják a teljes vereséget, amikor az elkerülhetetlenné válik, semhogy életük rendbehozása érdekében maguk dobják oda áldozatul a széthulló életük jelképévé vált cseresznyéskertet. A kert dobra került és az utolsó felvonás szívszorongató jelenettel zárja le ezt a szomorú elégiát. A laposan süítő októberi nap fényében, a búcsúzó család nyomán bezárják a régi kúriát. Fírsz, a nyolcvanéves öreg inas totyog végig a színen. Róla mindenki megfélemedezett, rázarták az ajtót, akár a többi pusztulásra ítélt öreg bútorra. Kintről tompán hallatszik be a cseresznyefákat döntögető fejszék csapásainak hangja.

A darab nem drámai konfliktusokon keresztül jut el eddig a resignált befejezésig, és a szokványos értelemben vett jellemfejlődésről sem igen beszélhetünk. A hősök, megannyi tétova lélek, kész alkattal lépnek be a cselekménybe. Szinte az első perctől tudjuk, hogy másfajta cselekvést, vagy egyáltalán cselekvést az esetek túlnyomó részében aligha várhatunk tőlük. Még a dráma legaktívabb, legcselekvőbb szereplője, Lopahin sem mentes ettől a bizonytalanságtól, tétovaságtól. Az igaz, hogy végül is ő veszi meg az árverésen a kertet, és ő rakja ki a lebontásra ítélt régi udvarház lakóit, s a darab sok méltatója éppen ezért ambivalensnek tartja jellemét, hiszen egyrészt barátja, másrészt tönkretéve a családnak. Az igazság azonban az, hogy Lopahin any-

nyira beleszeretett saját ötletébe, amely szerint a szép folyóparti telket nyaralóknak kell fölparcellázni, hogy egyszerűen elviselhetetlen számára a gondolat, hogy ez az ötlet ne valósuljon meg. Amikor azonban arról van szó, hogy Lopahin eddig sikeres életét végérvényesen sinre tegye és feleségül vegye Varját, Ranyevszkaja fogadott lányát, ő is elbizonytalanodik, képtelen határozni, s inkább elmegy a boldogsága mellett, holott az érzelmek és a józan ész is egyaránt ezt a házasságot tanácsolná.

Honnan a csehovi hősöknek ez a néha már valószínűtlen tétovasága, határozatlansága, belenyugvásuk a boldogtalanságba, amivel többi darabjában is találkozunk? Kétségkívül közrejátszik benne a századvégének jellegzetes költői hangulata, életérzése, amitől még a Karenina Annát író Tolsztoj sem tudott szabadulni. A fájdalmas szenvedés afféle költői divat volt akkoriban. Csehovnál azonban alighanem ennél többről van szó. Az ő hősei nem szentimentálisak, hanem törekények és múlásra ítétek, akárcsak ő maga volt. Méltatói sajátos módon nem nagyon vizsgálják, hogy mennyire volt felelős ezért súlyos tudóbaja, holott ma már nagyon jól tudjuk, hogy éppen ez a betegség mennyire döntően hat vissza a pszichikai alkatra és azon keresztül gyakran a művész művészetére, mégha nem is lehet etekintetben általános szabályt fölláttatni. Csehov esetében mindenesetre föltűnő, hogy szinte valamennyi jelentős művére a csendes elmúlás őszi hangulata jellemző még akkor is, ha a hős önkezelést vet véget életének, mint Ivanov, vagy a „Sirály”-ban Trepljov, ami minden más szerzőnél drámai forrpontra lenne.

Nem érdemes vitába szállni azokkal, akik a „cselekmény” vagy az iskolás „drámai konfliktus” hiányát vetik Csehov szemére, hiszen vélekedésük azt mutatja, hogy nem fogta meg őket az a szublimált, páras költészet, ami Csehov drámáit is jellemzi. A megnemértésnek persze gyakran oka, hogy Csehovot színpadra vinni rendkívül nehéz, sőt szinte megoldhatatlan feladat éppen hőseinek törekénysége és légiessége miatt.

A moszkvai Művész Színház „Cseresznyés kert” előadása mindenesetre a legjobb közül való s ami a külsőségeket illeti, szinte azt mondhatjuk, hogy tökéletes. Fontos ezt hangsúlyozni, mert voltak, akik kifogásolták ennek a színpadra állításnak szélsőséges naturalizmusát. Holott Csehov esetében ez teljesen indokolt, annak ellenére, hogy drámáit nemhogy naturalistának, de még realistának is alig nevezhetjük. Viszont bármilyen drámai alkotás színpadra vitelénél döntő szempontnak kell lennie, hogy az olyan legyen, amilyennek az író írás közben elképzelte. Amennyire Shakespeare esetében indokolt, sőt egyedül helyes a díszletellen és egészen kevés kellékkel fölszerelt színpad, annyira helytelen lenne a múlt század második felének naturalisztikus színpadképeit alapul vevő írónak, mint Ibsennek, vagy Csehovnak drámáit valamiféle túlmodern, vagy éppen absztrakt környezetben játszani.

A Művész Színház előadásában L. N. Szilics színpadképei olyanok, mintha egy-egy, a századforduló idején divatos volt, genre- vagy interieure-képet látnánk. Nyilván Csehov is így képzelte el őket. Az együttes játékában is a legjobb realista hagyományokat őrzi s ez is rendjén lenne, ha ugyanakkor jobban érzékeltették volna a csehovi alakok morbid törekénységét. V. V. Belokurov kiváló színész, de Lopahinja jobban emlékeztet egy mai céltudatos vállalatvezetőre, mint a Csehov megrajzolta kikupálódott, de kissé még fél-szeg és darabos egykori parasztfiúra, aki maga sem tudja biztosan, hogy minek köszönheti szerencséjét. Ugyanez áll A. K. Taraszova Ranyevszkaja alakítására, aki szintén többet mutatott a bővérű szépasszonyból, mint a cseresznyés kert álmatajg elkötyavetyélőjéből. Már sokkal közelebb járt a csehovi elképzeléshez P. V. Masszalszkij Gajevje. Kitűnő volt a két lány megjelenítője, L. G. Kacsanova Anya és T. I. Lennyikova Varja szerepében. Az előadás legfőbb erőssége a mellékszereplők, s azok között is L. I. Gubanov szemüveges öregdiákja, A. N. Gribov öreg inasa és J. L. Leonyidov fiatal inasa. Az előadást V. J. Sztanyicín rendezte a sztanzlavszkiji hagyományoknak megfelelően. A madarak V. A. Popov jóvoltából csicseregtek megvesztegető hűséggel. Bár a végére esett, mégis az évad legkiemelkedőbb eseménye volt a moszkvai Művész Színház budapesti vendégszereplése.

(Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Ferenczy Béni halálára. Június 2-án — hetvenhét éves korában, hosszas betegeskedés után — elhunyt *Ferenczy Béni* Kossuth-díjas szobrász és grafikus, nyugalmazott főiskolai tanár, a jelenkori magyar képzőművészet általánosan tisztelt, kiváló mestere, — a nagyszerű Ferenczy-művészcsalád utolsó sarja.

Nagybányán, Firenzében, Münchenben és Párizsban végzett stúdiumok után a 10-es években születtek meg Ferenczy Béni első jelentős művei, közöttük egy terrakotta Madonna és egy nagyméretű Szent Sebestyén-szobor. A művésznek 1919 után el kellett távoznia Magyarországról; közel húsz esztendőn át Csehszlovákiában, Ausztriában, a weimari Németországban és a Szovjetunióban élt. 1938 őszén tért haza; ezután teljesedett ki igazában művészete, amelynek legemlékezetesebb termékei a bronz-kisplasztikák (álló, lépő és ülő női aktok), a szoborportrék (második feleségéről, L. de Vilmorin francia írónőről, Ferencsik Jánosról, Németh Lászlóról, Pilinszky Jánosról), a síremlékek (Babits Mihály, a festő Réti István, atyja, bátyja sírlapjai), az érmeek (Raffaello, El Greco, Virág Benedek, XII. Pius pápa stb.), a remekművű rajzok (Adyról, Bartókról, Erika Mannról, fürdőző nőkről, játszó fiúkról) és az utolsó tíz évben született, varázssos koloritú akvarell-virágcsendéletek.

Ferenczy Béni életművében a Megváltó alakjának ábrázolása fontos helyet foglal el; 1947-ben a „Krisztus a kereszten” című ólom-relief, 1951-ben egy kőrefából kifaragott Corpus, 1955-ben pedig a „Krisztus megkeresztelése” című kétalakos kompozíció (a budapesti belvárosi plébániatemplom ékessége) került ki a mester műterméből. (A belvárosi plébániatemplomon kívül a Bakács-téri templom és a budapesti Bazilika is őrzi Ferenczy Béni egy-egy munkáját: az előbbi egy Páduai Szent Antal-, az utóbbi egy Lisisi Szent Teréz-szoborművet.)

A művész tanulmányokat és memoárokat is írt, — Lionardóról, Aristide Maillolról, Medgyessyről, a könyvillusztrálásról, élete nagybányai és párizsi szakaszáról. Ezek az írások — amelyek az *Írás és kép* című testes kötetben jelentek meg 1961-ben *Hubay* Miklós gondozásában — a magyar művészeti irodalom legszebb darabjai közé tartoznak.

Ferenczy Béni eltávozása nemcsak a magyar kultúrának, de az egyetemes művészetnek is fájó vesztesége. A mester „tisztá derűt és emelkedett nemességet” (François Gachot) sugárzó oeuvre-je azonban velünk marad, — igaz emberségű lényének emléke pedig — mint Giorgio Vasari mondja Tizianóról szólva — „élni fog, ameddig csak kiváló férfiak emléke fennmaradhat.”

* * *

„*Művészeti Lexikon L—Q*”. Május utolsó napjaiban került forgalomba a *Zádor Anna és Genthon István* szerkesztette Művészeti Lexikon harmadik kötete (Akadémiai kiadó). A vaskos — 855 oldalas — kiadvány megbízható jellemzését tartalmazza a két Lippi, Mantegna, Michelangelo, Piombo, J. della Quercia, Picasso, Mondrian, Le Corbusier, Henry Moore, Marino Marini, Manzù, Oscar Niemeyer, Manessier s más fontos régi és modern alkotók munkásságának, — egy terjedelmes cikk pedig kitűnő áttekintést nyújt a magyar építészet, szobrászat, festészet és iparművészet évszázadairól. A művészeti irodalom jelességeit is számbaveszi a lexikon III. kötete, megemlékezve a rézmetszésről könyvet publikáló néhai *Majer István* c. püspöknek, valamint az archeológus *Lepold Antal* prelátus-kanonoknak, a művészettörténettel is foglalkozó *Pfeiffer János* veszprémi kanonoknak és a bencés *Mihályi Ernő*nek, a barokk művészet kutatójának, a „Pannonhalmi Szemle” egykori szerkesztőjének működéséről is.

A külföldre szakadt magyar művészeket (Prinner Antal, Pán Márta, Péri László) is tárgyalja a kötet, azonban a francia neve ellenére magyar — brassói születésű — *Henri Nouveau*-t és *Lancelot Ney*-t (Ney Lászlót) hiába kerestük a címszavak között. Mindkét művész a közelmúltban halt meg Franciaországban, s mindketten jelentős képviselői voltak az avantgarde törekvéseknek.

A 202. oldalon a „Nyolcak”-csoporthoz tartozott *Tihanyi Lajos* egyik művének reprodukciójával találkozunk, e címmel: „önarckép”. A közölt kép azonban nem önarckép, hanem *Révész Béla* írónak, *Ady* hú barátjának portréja. — A *Lázár Béla* művészeti íróról, az Ernst-múzeum hajdani igazgatójáról szóló cikkeske az állítja, hogy Lázár „tevékeny szerepet vállalt a modern művészet hazai megismertetésében”. Az igazság azonban nem egészen ez. *Barcsay Jenő* egyik nyilatkozatában olvassuk: „Lázár Béla gyűlölte a fiatalabb törekvéseket. Nekem egyszer meg is mondta, hogy amíg ő él, képeimmel nem tehetem be a lábamat az Ernst-múzeumba.” Lázár azonban nem csupán Barcsayval szemben volt ellenséges érzületű; minden alkalmat megragadott, hogy szétzilálja az új művészeti irányzatok táborát. *Baki Miklós* művészettörténész *Orbán Dezső* festőről szóló cikkéből („Művészet”, 1934. évi decemberi szám) kiviláglik, hogy Lázár a leggátlástalanabb módszerekkel akadályozta meg Orbán részvételét a *Ma* című Kassák-folyóirat körül tömörülő festők 1918-as, második kiállításán. *Paál Lászlóról*, *Mányokiról*, *Fadrusról*, *Zichy Mihályról* szóló monográfiáival Lázár Béla kétségtelenül gazdagabbá tette műtörténeti irodalmunkat, azonban őt a modern művészet hívének és „megismertetőjének” nevezni túlzásnak tűnik.

Végeredményében azonban az új magyar Művészeti Lexikon legfrissebb — utolsóelőtti — kötete nem mutat semmiféle hanyatlást a két előző — a közönség és a kritika által méltán kedvezően fogadott — kötetekhez képest.

* * *

Kiállítások. „Hommage à Kassák” — „Tiszteletadás Kassáknak” — címmel kiállítás nyílt nemrégiben *Denise Renénél*, Párizs egyik vezető galériájában. A tárlaton négy alkotó: a szobrász-festő-író *Jean Arp* (akinek neve a dadaista mozgalom történetéből jólismert), *Sonia Delaunay-Terk*, *Sophia Taeuber-Arp* és *Kassák Lajos* munkái szerepeltek. A kiadott képes katalógus melegen köszönti a nyolcvan esztendőss Kassákot, „a legnagyobb élő magyar költőt és író”, aki mint festő, „a 20-as évek legelső konstruktivista művészeivel egyenrangú”.

A fiatal művészek *Stúdió 67* című tárlatán (Ernst-múzeum) kevés figyelmet érdemlő művet láttunk. A nonfiguratívok (*Fajó János*, *Keserű Ilona* stb.) nem vehettek részt az idei kiállításon, a „szürnaturalisták” pedig (*Gyémánt László*, *Lakner Kóka*, *Korga* és a többiek némileg elkülönülő *Záborszky Viola*) — bár tele vannak bizarr ötletekkel és bravúros megoldásokkal — nem voltak igazán meggyőzőek. A szentendrei iskolához tartozó *Deim Pál* két műve, *Garabuczy Ágnes* „Leány gitárral” című munkája, *Galambos Tamás* „Judit és a ringlispil” című naív-játékos kompozíciója és a tárlat talán legtehetségesebb művésze: *Berki Violának* képei („Templom viharban” és „Feszület éjszaka”) emelkedtek ki a jobbra érdektelen anyagból.

Prohászka József — Cegléden élő — festőművész kiállítását rendezte meg a közelmúltban a ceglédi Kossuth-múzeum. *Prohászka* az idősebb generációhoz tartozik (1899-ben született), azonban vehemens színezésű, lendületes traktálású, a „Fauve”-okkal rokon képei fiatalos lelkiületet áruznak el. A kiállított munkák — alföldi tájképek, csendéletek, táncoló és muzsikáló emberek, házcsoportok — között örömmel fedeztünk fel néhány bibliai tárgyat (és főként: szentírási szellemű), igen szép festményt („Madonna”, „A tékozló fiú”, „Ezékiel látomása”, „Útban Erzsébethez”). (D. I.)

ZENEI JEGYZETEK. (Egyházzenei hangversenyekről.) A *Szent István Bazilika* fennállásának százötvenedik évfordulója alkalmából nagyszabású jubileumi hangversenyt rendezett a templom ének- és zenekara *Fehér László* karnagy vezényletével. Az izléseken összeállított műsorban *Händel* egyik orgonaversenye szerepelt (*Koloss István* előadásában), majd *Bach* VI. sz. motettája és végül a 146. számú kantáta. Valamennyi műsorszám a zenei barokk egy-egy jellemző darabja, egy olyan zenei korszak üzenete, amelyben a felfelé törekvő hangoknak első és legfontosabb funkciója volt: Isten dicsérete. *Händel* orgonahangversenyének kíséretében a hangkombinációk és figurá-

ciók is minduntalan ezt a felfelé való törekvést jelképezik. De ugyanez a felzabadt életérzés élteti a Bach alkotások mindent átható ritmusát is. A szépen sikerült műsornak talán kiemelkedő száma volt a Bach-kantáta megszólaltatása, amely azt is igazolta, hogy a kórus ének- és zenekara komoly művészi feladatok megoldására hivatott. Igaz, itt neves szólisták is támogatták őket elképzeléseik minél tökéletesebb megvalósításában. Kivált Szirmay Márta teljesítménye emelkedett az átlag fölé.

Érdemes ennél a jubileumi hangversenynél azért is megállnunk egy pillanatra, mert ez is igazolta, hogy a megújuló liturgiában is nagy szerepük lehet az ének- és zenekaroknak. Éppen az ilyen magas művészi színvonalú zenei esetek jogosítanak fel arra a reménykedésre, hogy előbb-utóbb visszatér majd az egyházi ének és zene ügyének az a korszaka, amikor a közönség ismét különválasztja a liturgiát és a művészi élményt. Ez a zenei est kétségkívül olyan művészi élményt szerzett hallgatóinak, amely megértte azt az áldozatot, hogy vasárnap este pihenés helyett végighallgassuk. S bizonyos, hogy ha a többi kórusok is hasonló művészi elmélyültséggel keresnék a szereplés lehetőségeit, akkor az egyházi zene közönsége — mert ez a közönség élő és ható erő — tovább növekednék.

A Luherania Ének- és Zenekar legutóbbi egyházzenei áhítatát Gárdonyi Zoltán műveinek szentelte. Először a 40. zsoltárból a Magasztaltassék fel az Úr kezdetű, vegyeskarra és orgonára komponált kitűnő mű hangzott fel, majd egy régi magyar népének nyomán keletkezett Húsvéti fantázia. Ez a két alkotás is igazolta, hogy Gárdonyi Zoltán szigorú harmonizálása rendkívül színes képzelőerővel párosul, s így lesznek művei hagyományosak is, modernek is. Zenei formanyelvén mintha Kodály Zoltán hatása is érződne némileg, ez azonban érthető, hiszen Gárdonyi hosszú ideig volt Kodály növendéke a Zeneművészeti Főiskolán. (Később, Berlinben Hindemithnél fejlesztette tovább zeneszerzői tudását.)

A zenei áhítat szépen sikerült műsorszáma volt az orgonára és szoprán szólóra komponált Kész az én szívem, oh Istenem kezdetű darab. A zeneszerző nagyszerűen eltalálta a zsoltár örvendő és bizakodó hangulatát, amint az ember Istenhez fordul, és dicséretét zengi:

Kész az én szívem, Istenem, kész az én szívem,
énekelnem és zsoltárt zengenem.

Ébredj lelkem, ébredj citera, hárfa,
a hajnalt keltem pirkadásra.

A nemzetek közt, Uram vallak;
s a népek közt énekkel magasztallak.

(Sik Sándor fordítása)

Felfigyelhettünk a szólót éneklő Mohácsi Judit szépen kimunkált előadására is.

Méltó befejezése volt a szép egyházzenei áhítatnak a 45. zsoltárból készült Dicsérő ének, amelyben a teljes előadói apparátus (vegyeskar, orgona, zenekar) egyetlen gondolatot szolgál — az isteni felség magasztalását.

Örömmel regisztrálhattuk Gárdonyi Zoltánnak, a kitűnő zenetudósnak és pedagógusnak hasonlóan jelentős zeneszerzői működését, legfeljebb azon csodálkoztunk kissé, hogy ilyen jellegű bemutatkozására oly ritkán kerül csak sor.

(Walter Susskind hangversenye.) Nemi csodálkozással vettük tudomásul, hogy az Erkel Színházban hatalmas foghíjak éktelenkedtek a nézőtérben, mintha nem tudta volna közönségünk, hogy világot járt karmester-vendégünk igen rangos, elismert muzsikusként számos lemezfelvételét emlegetik a legjobbak között. Bizonyára nem ártott volna némileg nagyobb propaganda, mert sajnálhatja, aki nem hallotta ezen az estén Mozart B-dúr szimfóniájának (K. 319.) légién finom, boldogságot s derűt sugárzó megszólaltatását.

Mozart szimfóniáiban ugyan többnyire beárnyékolja a derűt valami tompa, átszűr, szemérmes szerénységgel takargatott fájdalom, a B-dúr szimfónia azonban valóban egyértelműen kiegyensúlyozott alkotás. (Akárcsak a közvetlen tőzomszédságában keletkezett salzburgi misék.) Rendkívül szép és határos valamennyi tételben a vonóshangszerek karakterisztikus mozgása, s azok a fény- és árnyjátékok, melyek minduntalan új figurációkban térnek vissza, így árulkodva Mozart kifogyhatatlan alkotókedvéről. Ennek a szimfónikus műformának valóban van egyfajta szinte kitapinthatatlan belső dinamikája és dialektikája, amely minden zenei frázisnak értelmet és jelentőséget ad. Valahogy éppen ezt hiányoltam a hangverseny befejezésében felhangzó I. Brahms-szimfóniából, amely éppen azzal marad a választott beethoveni minta mögött, hogy nem tűri a klasszicizmus értelmi fegyelmét, hanem új és új ötleteknek engedve új és új dallamokat alkot, s közben megfelelkezik a központi vezérlő és rendező elvről. A világért sem szeretném megismételni a századvég Brahms ellenes vádjait, mert például a II. szimfóniával kapcsolatban ugyanezeket a kifogásokat aligha lehetne elmondani, nem is szólva nagyszerű zongoraversenyeiről s a Német requiem első részéről. Ha annak idején felháborodva olvastam is Shaw Brahms-sal kapcsolatos élcélődéseit, most már meg kell értenem részben, miért nem azonosíthatta magát ezzel a kompozíciós formával. Mindez — még egyszer hangsúlyozom — teljesen egyéni kifogás, s a mű nyilván sok hallgatójára gyakorol nagy hatást ma is, kivált ilyen nagyszerű tolmácsolásban, mint Walter Susskindé, s a Rádiózenekaré.

A hangverseny középső részében ismét megesodlhattuk Tarjáni Ferenc virtuóz kürtművészetét. Haydn egyik versenyművét adta elő korszerű (!) hangzással és bravúros tökéletességgel. A zenekari kíséret itt talán a kelleténél kisse érdekesebb volt.

(Rónay László)

FILMEK VILÁGABÓL. *Harlekin és szerelmese*. Fehér Imre filmjében a képeknek önmagukat, s többnyire a jelképes mondanivalót is ki kell fejezniük. A történet, az élet véletlen szülte, hétköznapi részlete, ahol minden semmiségnek tűnik, de ugyanakkor mindez arra hivatott, hogy mélységeket tárjon föl a néző előtt. A *Harlekin és szerelmese* láttán nem kétséges, hogy eredeti, s a lényeg iránt fogékony képzelet működött közre a készítésében; a megvalósítás során gyakorolt kényszerű önfegyelem azonban lecsillapította a képzelet radikalizmusát, s ami még megmaradt belőle, az valami fojtott elégedetlenség alakjában kimondatlanul ott érezhető a film légkörében, a főszereplők arcán. A kompromisszum következtében inkább a stílusjegyek formálására fordítottak nagyobb figyelmet, s így a korszerűnek festő vonások sajnálatos pontosságga leolvashatók a filmről, akár a frissen vásárolt ruháról az újdonság. Fehér művében a harmincévesek bizonyos nemzedékének arculatát akarta megrajzolni, a modernül keveset mondó néhány tömondat azonban elégtelennek bizonyult a teljes képhez. Hogy képalkotásában és tónusában a *Kés a vízben* című *Wajda*-filmre emlékeztet, annak bizonyára csak a helyszín és a környezet véletlen hasonlósága, valamint a lépéstartás igénye az oka. Különösen az utóbbitól senkit sem szabad visszariasztani.

A cselekmény többnyire egy a Balatonon hajózó vitorlásra játszódik, és voltaképpen csak két főszereplője van. A férfi még mindennek tanúja volt, ami napjaink történelmében szerepet játszik; ahogy mondani szokás, „átélte a nagy lelkesedések és kiábrándulások idejét”, anélkül, hogy még valamit is csinált volna. Pontos emlékei vannak a háborúról is. Ezt az élményvilágot hivatott érzékelteni az az erőltetett kép is, amikor a vitorlás körül fürdőző férfi a háborúból itmaradt roncokra bukkan a Balaton fenekén, s egy pillanatra jól kivehető a német felségjel.

Harlekin, a férfi szerelmese, már jóval a háború után született, s az alkotói szándék szerint „tipikusan” mai gyermek. Alakjában jellegzetesen keverednek a tulajdonságok: nem sokat tud a múltból, fűtül az előítéletekre, csak a maga bajával törődik, türelmetlen, de ha jobban megnézzük, még az is kiderülhet róla, hogy eszményei vannak. Mindezeket az idealizált „teenager”-tulajdonságok, valamint a pillanat improvizációján alapuló életmódnak a

férfit a megváltozott, valóságra kell figyelmeztetnie, akárcsak a bohócnak a commedia dell'arte-ben a nézőt.

Két elégedetlen nemzedék képviselője találkozik tehát a filmen. A férfiről csak azt tudjuk, hogy porcellánfestő, s meglehetősen kritikus szemmel nézi a világot maga körül. Bár elégedetlenségének számos oka lehet, a pontos okot nem nagyon ismerhetjük meg; talán éppen a magány élménye az egyik, mely amúgyis ott kísért a történetben. Anélkül, hogy sokat tett volna az érdekében, a körülötte levő világ lépten-nyomon megváltozott; nehéz az élmények burkából kitörnie, s a nála jóval fiatalabb lány jelentheti próbáját annak, hogy van-e mód a kitörésre. Ezért is Harlekin a szemében afféle játékszer, melyen magányosságát próbálgathatja.

Kivülállónak nehéz volna több összetevőt kihámozni a filmből. Ennek oka részben a főszereplők túltöltött megnyilatkozásaiban, részben pedig a divatosan összefüggés nélküli jelenetek egymásutánjában kereshető. Egy alkalommal például a lány rájön arra, hogy a férfi telefonálás közben megcsalja a vendéglő üzletvezetőjével. Az eseménysorból később nyilvánvalóan adódik a film tanulsága: nem lehet mindig a régi kudarcokon rágódni, hanem tovább kell lépni; a társadalom még két ember hermetikus világába is behatol, akár egy másik nő, akár a múlt, akár egy szerencsétlenség, vagy a kikötőben fecsegő emberek formájában. — Mi megyünk, ők maradnak — mondja erre a porcellánfestő, mikor eloldozza a vitorlást és a lánnyal együtt kifut a kikötőből, hogy a néző is megértse: tovább kell lépni. Egy ilyen lapidáris konklúzióval azonban sem a bekövetkezett katarzis, sem pedig a továbblépés szükségessége nem érzékelhető, legalábbis ebben az esetben nem. Inkább az válik világossá — talán a szerzők szándékától függetlenül —, hogy hiába választja el a férfit több mint egy évtized Harlekitől, a két nemzedék között nincs lényeges különbség. Egyik sem oldott meg semmit, valójában mégiscsak elfogadták a világot, amelybe beleszülettek; lázadózva viselik el saját származásuk tudatát, de erről sem tudják megállapítani, hogy mennyire torz vagy nem torz tudat.

Ez a tanulság azonban nem a filmből következik, hanem a film kritikájából, azaz aligha tartozik a mű eredetileg szándékolt hatásai közé. Ami még hosszú ideig emlékként megmarad, az az elégedetlenség, beágyazva a stilizált történetbe, a stilizált párbeszédék közé, mialatt az egyes jelenetek pontosak és reálisak. Éppen ennek a kettősségnek a tudatos alkalmazása okozza azonban a „dèjà vu” érzését, mert hiszen sem az ellesettség módszere, a kézi kamerás, oldott kompozíciós munkamód, sem pedig az összefüggésekkel terhelt, jelképes képsorok nem újak már manapság. Nem is annyira mélységben hiányzik a bővítés, mint inkább szélességben: túl szűk darabot látunk itt a világból, s túl jelentéktelent; a stilizálás méretei nincsenek arányban vele. A több jobb lett volna, mondhatnánk ebben az esetben.

Irma, te édes. Az édeskés történetet két remek színészre bízta, köztük Shirley MacLaine-re, aki a nőknél ritka chaplini színésztípus képviselője. Bár a filmben semmi érdemleges nem történik, a remek főszereplők gondoskodtak arról, hogy a csattanókat élvezetesen találják. Egyébként minden időzójelek között játszódik le, akárcsak a színpadon, de talán éppen ez a koreografált játék és a könnyed-semmitmondó tartalom okozza a film átütő sikerét. Másodszor megnézve azonban már mindenképpen fárasztó hatást kelt.

Fény a sötétben. A film a híres amerikai-néger énekesre, Ray Charlesra épül, s nem a silány keretjáték az érdekes benne, hanem a zenekari blues-éneklés, melyet több egymásutáni részletben is bemutatnak. A film, sajnos, senkit sem elégít ki: aki meglegszik a nevetséges cselekménnyel, az aligha értékeli Ray Charles-t, akik pedig őt szeretnék hallani, azokat csak zavarta a köré aggatott történet. Néhány rövid részlet erejéig mégis szemügyre vehetjük ezt a csak hallomásból ismert énekest és zenekarát, és közvetlenül tanúi lehetünk a híres felelgető „out-stilusnak”. Aki nem nagyon ismeri a dzsesszzenébe átvitt blues-éneklést, az a film láttán talán némi fogalmat nyer a szépségeiről, egy dokumentumfilm ebből a műfajból mindenesetre többet ért volna.

(Ungváry Rudolf)

KELL-E HINNI A JELENÉSEKBEN ? Nem titok, hogy VI. Pál pápa fatimai zarándoklata többfelé igen eltérő vélekedéseket váltott ki, még egyes katolikus körökben is. Az alaptalanul hozzáfűzött politikai jellegű feltevésekre ugyan nyomban rácafozt a Szentatyja magatartása és békebeszéde, felmerültek azonban tisztán vallási természetű kérdések is. Vajon ezt a látogatást úgy kell-e felfognunk, mint a fatimai jelenések valóságának megerősítését? Hozzá tartoznak-e ezek a jelenések, általában a jelenések a katolikus hithez, kötelesek-e a hívő katolikus ezekben is hinni? Ezt a bizonyára nálunk is sokakat érdeklő problémát világítja meg *René Laurentin* az *Informations Catholiques Internationales* június 1-én megjelent számában.

Mint kifejti, a jelenések megítélésére vonatkozóan is általános elfogadott tekintély a katolikus egyházban XIV. *Benedek* pápa (1740—1758), aki *Isten szolgáinak boldoggá és szenttéavatásáról* című művében, amelyet még megválasztása előtt írt s amely azóta számos új kiadásban látott napvilágot, a következőket jelenti ki: „Tudni kell, hogy az a jóváhagyás, amellyel az egyház valamely magánkinyilatkoztatást felruház, nem más, mint gondos vizsgálat után megadott engedély arra, hogy ezt a kinyilatkoztatást a hívek okulására és javára ismertté tegyék. Az ilyen kinyilatkoztatásokat, még ha az egyház jóvá is hagyja azokat, nem szabad és nem lehet a katolikus hitből folyó igaznak-tartással egybekötni, csupán az emberi elhithetőségből folyó igaznak-tartást kell megadni számukra az okosság szabályai szerint, azaz amennyiben az ilyen kinyilatkoztatások valószínűek és hihetőek a jámborság számára... Ebből következik, hogy az embernek szabadságában áll az ilyen kinyilatkoztatásokat nem igaznak tartani és figyelmen kívül hagyni, feltéve, hogy ezt illő szerénységgel cselekszi, helytállónak érzett okokból és a megvetés szándéka nélkül.”

Ezt az állásfoglalást a szertartások kongregációja megerősítette abban a válaszában, amelyet 1875. február 6-án adott Santiago de Chile érsekének: „A jelenéseket vagy magánkinyilatkoztatásokat a Szentszék sem nem hagyja jóvá, sem nem ítéli el, csupán megengedi, hogy a tanúskodások adatai és értéke szerint azokat emberi elhithetőségük alapján higgyék...” Ugyanígy *Szent X. Pius* pápa 1907. szeptember 8-án kelt *Pascendi* kezdetű enciklikájában: „E tárgyban az egyház annyira megfontoltan jár el, hogy csak akkor engedi meg az ilyen áthagyományozott dolgoknak nyilvánosságra kerülő írásokban való tárgyalását, ha igen nagy óvatossággal és a VIII. *Orbán* pápa által megkövetelt nyilatkozat előrebocsátásával történik. De még ebben az esetben sem vállal kezességet az egyház a ténybeli igazságért. Egyszerűen nem akadályozza meg, hogy elhiggyenek olyan dolgokat, amelyek mögül nem hiányzanak az emberi hihetőség indítékai.”

Tény, hogy azoknak a különleges bátorításoknak nyomán, amelyekben a pápák Lourdes, majd Fatima kultuszát részesítették, egyes teológusok szükségnek vélték az imént előadott tanítás felülvizsgálását. Ezzel a kíváncsisággal nyitotta meg P. *Balic* azt a nemzetközi mariológiai kongresszust, amelyet a jelenések első centenáriuma alkalmából 1958-ban hívtak össze Lourdesba. Mint azonban Laurentin kiemeli, Balic csekély visszhangra talált: a sok felszólaló közül mindössze ketten csatlakoztak hozzá. A nagy többség nézete az volt, hogy Lourdes és „bizonyos mértékben” Fatima esetében „valami kevéskével” továbbment az egyház a pusztá megengedésnél, mert hiszen bátorít is, de emiatt még nem változott az egyháznak a jelenésekre és a magánkinyilatkoztatásokra vonatkozó felfogása.

S valóban ez is a helyzet — szögezi le Laurentin. Semmiben sem módosultak az alapvető elvek. Az isteni kinyilatkoztatás lezárult az utolsó apostol halálával, a magánkinyilatkoztatások már mit sem adhatnak hozzá. Utóbbiaknak csupán az a szerepük lehet, hogy emlékezetbe idézzék vagy hangsúlyosabbá tegyék az evangéliumi üzenet bizonyos tartalmait, amelyek elhomályosultak az emberek lelkében, avagy különösen hasznosak egy adott korban és környezetben. Így például a bűnbánat és az Istenhez fordulás szüksége, ami sarkalatos témájuk az összes XIX. és XX. századbeli Mária-jelenéseknek.

Egyébként mindezeknek a jelenéseknek ténybeli valóságát illetően még azok a pápák is, akik magát a kultuszt bátorítják, a legmesszebbmenő óvatos-

ságot tanúsítják — emeli ki Laurentin. Írásaik erőteljesen helyeslik az ima- és áhitatgyakorlatokat, amelyeket a zarándokok Lourdesban és Fatimában is végeznek, de alapjukra vonatkozóan kerülnek minden formális elkötelezettséget. Teszik pedig ezt három okból:

1. Mindenekelőtt fent kell tartani a megkülönböztetést az isteni kinyilatkoztatás és a magánkinyilatkoztatások között.

2. Szabad teret kell engedni a hívőknek arra, hogy szívük szerint és különbözőképpen válaszolhassanak azokra a többé-kevésbé részleges szólításokra, amelyek az egyházon belül hangzanak el.

3. Meg kell őrizni az okosságot és a szükséges óvatosságot olyan mozzanatok irányában, amelyek gyakran és kibogozhatatlanul összekeverednek egymással.

Amilyen „kiváltságosan” egyszerű az utóbbi szempontból Lourdes, annyira nem az Fatima, ahol a hivatalos egyházi vizsgálat is jó későn indult meg. Laurentin szeretné hinni, hogy a tisztánlátáshoz közelebb fog vinni P. J. Alonso spanyol mariológus, római egyetemi tanár készülő munkája, aki azt a megbízást kapta, hogy tudományos pontossággal rögzítse és értékelje mindazt, ami Fatimában történt. Laurentin szerint három feltétele van e munka sikerének. Egyik, hogy időrendben mutassa be és tárja fel az adatokat. A másik, hogy „teljes” legyen, tehát semmit se hallgasson el. A harmadik feltétel, hogy olyan kritikai tanulmány zárja az egészet, amely nem nyújt lehetőséget támadásra.

Gyakorlatilag az ilyen ügyekben — folytatja Laurentin — két egyformán fontos, de nem mindig betartott szabályt kell előtérbe helyezni. Az elsőre félreérthetetlenül emlékeztetett Ottaviani bíboros abban a cikkében, amelyet az *Osservatore Romano* 1951. február 4-i számában tett közzé:

„Évek óta tanúi vagyunk annak — úgy mond —, hogy újból felburjánzik a népi szenvedély a csodák után. Hívek tömegei tódulnak olyan helyekre, ahol állítólag jelenések vagy csodák történtek, és ugyanakkor elhagyják az egyházat, elszakadnak a szentségektől és a templomi igehirdetéstől... S amíg az egyházi hatóság fenntartással él és vizsgálódik, a nép nem várakozik, hanem özönével rohan a nem ellenőrzött csodás dolgok színhelyére. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy az ilyenfajta jelenségek talán a természetes vallásosság megnyilvánulásai. Ugyanakkor azonban semmiképpen sem keresztény cselekedetek és rettenetes ürügyet szolgáltatnak azoknak, akik a kereszténységben (és főleg a katolicizmusban) minden áron fel akarják fedezni a babona és a pogányság maradványait... Az igaz vallásosság az igaz hitben van.”

A másik szabály az, amit XIV. Benedek fogalmazott meg. Kétség sem férhet hozzá, hogy akik viszolyognak az ilyen jelenési jelenségektől, megőrzik teljes lelkiismereti szabadságukat. A kereszténységben szabad szektor ez. Tisztelni tartoznak azonban a másként vélekedők lelkiismeretét; ne provokálják, sem le ne nézzék azokat. Különösen áll ez ott, ahol a legfőbb egyházi tekintély megengedte avagy bátorította is a jámborság bizonyos formáit, mint Lourdes és Fatima esetében. Az egyházban ugyanis, mint másutt is, minden szabadság korlátja a mások szabadsága. És megértő szeretetnek is kell fakadnia ebből, mert hiszen „sok hajlék” van a keresztény szellemiségben.

(Sinkó Ferenc)

BEFOLYÁSOLHATJUK-E GYÓGYSZEREKKEL A LELKI JELENSÉGEKET? Ezt a kérdést tárgyalja a legújabb kutatások alapján *Wilfried Ruff* abban az érdekes tanulmányában, amelyet „Idegrendszer és psziché” címmel mi nap közölt a *Stimmen der Zeit*. Maga a probléma egyébként korántsem új. Már *Francisco Hernandez* természettudós egyik levele, amelyet a XVI. században Mexikóból írt II. Fülöp spanyol királynak, hírt ad „szent varázsnővényekről”, amelyeknek élvezete „azt az adományt kölcsönzi, hogy az istenekkel beszélgethetünk” és „ezer fantáziaképet és démont” láthatunk. Ezeket az „isteni gombákat”, mint azték kódexek képei és a Maya-birodalom szobrai is tanúsítják, főleg vallási ünnepeken, áldozati cselekményeknél és háborúra való előkészületek közben fogyasztották, hogy az istenekkel való érintkezés révén erőt és okosságot biztosítsanak maguknak. Az eufóriás fel-

oldódást azonban csakhamar mély lehangoltság követte, ami olykor öngyilkossággal végződött.

Mindezt hosszú ideig képzelgésnek tartották, most a legutolsó évtizedben azonban egy svájci laboratórium két vegyészének, Hofmann-nak és Cerletti-nek sikerült a legendás „isteni gombok” hatóanyagát kiválasztania és elkülönítenie. De már ennek előtte, még 1938-ban, Hofmann egy hazai gombából is hasonlóan ható szert állított elő, amikor kivonta belőle a lizerg-sav dietilamid-ot (LSD—25). Igaz, hogy csak öt évre rá fedezte fel ennek részegítő és hallucinációkat előidéző hatását, amikor a vegyport véletlenül belegegezte. (Itt csak megjegyzem, hogy *Idegrendszerünk* című könyvében a magyar Ákos Károly is beszámol erről.) A hatás abban nyilvánult meg — közölte akkoriban Hofmann —, hogy a körülötte lévő tárgyak fantasztikusan színes, varázsos szépségű képekké mosódtak szét, majd kaleidoszkópszerűen változó formákat öltöttek, ő maga pedig lebegéseket és különös mozgásérzeteket élt át; időérzéke is megzavarodott, s úgy tűnt föl előtte, mintha szelleme nem sejtett távlatokra nyílt volna meg; a benső harmóniának és a felfokozott öntudatnak ezt az állapotát azonban egy megelőző szétépettséggel kellett megvásárolnia, amely önmaga szétesésének révületével és megnevezhetetlen szorongással töltötte el. Ruff hozzáfűzi, hogy ez a leírt állapot annyira emlékeztet némely lelki betegség fellépésére, hogy a szakemberek nyelvén „modell-pszichózisról” beszélhetünk.

Az LSD hatását Timothy Leary, a Harvard-egyetem tanára akként jellemzi, hogy „ősi, egyenesen szent erőket szabadít fel az emberi agy ellenőrzése alól”. Érthető így — úgymond —, hogy mint „kulcsot a benső univerzumhoz” főleg értelmiségiek használják ezt a szert. Sokan közülük társaságokba is tömörültek és a szer együttes élvezetét keleti vallási szertartásokkal kapcsolják össze. A szer által kiváltott mámorban a személyiség elhalását, majd újjászületését, az alany és a tárgy tökéletes azonosulását kívánják átélni. Minthogy azonban az LSD százszor olyan hatásos, mint a „meszkalin”, amellyel élete vége felé a miszticizmusra hajló Aldous Huxley önmagán kísérletezett, az északamerikai szövetségi egészségügyi hivatal az Egyesült Nemzetek ajánlása nyomán az idei év, 1967 februárjától kezdődően erre is kiterjesztette a kábítószerekre vonatkozó előírásokat.

Másfelől egyes lélekelemzők ennek a vegyszernek segítségével a korai gyermekévek élményanyagát próbálják felébreszteni, abból a célból, hogy rejtett téves felfedéseket önismeret útján feldolgozhatóvá tegyenek. Ámbár az LSD ilyen alkalmazása is kétséges és vitatható értékű — szögezi le Ruff —, a kísérletezések mégis ösztönzést adtak a lelki folyamatokat befolyásoló gyógyszerek hatásának és következményeinek, végeredményben a biokémiai folyamatok és a pszichikai jelenségek összefüggésének komoly tanulmányozására. Közben a különféle „nyugtató” és „serkentő” szerek annyira népszerűek lettek, hogy a gyógyszeripar aggasztó mértékben tért rá gyártásukra. Az üzleti reklám is elterjesztette azt a nézetet, hogy e tabletták útján mindenki megszerezheti magának a társadalmi emelkedéshez szükséges lelki beállítottságot, fellépést és teljesítőképességet, mindenki megoldhatja átalakul a való élethez való alkalmazkodás nehézségeit. Arról viszont csak kevés szó esett, hogy az ilyen „ártatlan” szerek, ha orvosi ellenőrzés nélkül szedik azokat, milyen nem kívánatos, sőt veszélyes következményekkel is járnak. Ezek a másodlagos hatások ugyanis nemcsak a testi szervezetet rongálhatják, hanem a lelki működésnek is ártalmára lehetnek, és jóvátehetetlen ferdüléseket idézhetnek elő a személyiség alkatában.

Az említett felfedezéseket, kísérleteket, vitákat és eredményeket azonban Ruff főleg abból a szempontból tekinti fontosnak és részben pozitív jellegűnek, hogy a modern világ ma holnap legnagyobb tömegbetegségének, a lelki zavaroknak gyógyszeres gyógyítása terén döntő és reményt keltő fordulattal biztatnak, egyben pedig arra is lehetőséget látszanak nyújtani, hogy gyógyszerekkel befolyásolják az emberi magatartást és a szellemi tevékenységet. Ami alapot ad erre, azoknak a tudományos megismeréseknek növekedése, amelyek az idegrendszer anyagi alkatának és a lelki folyamatoknak összefügg-

géseire vonatkoznak. Ruff igen behatóan foglalkozik ezekkel az összefüggésekkel, mi azonban itt csak a leglényegesebb mozzanatokat emeljük ki.

Amikor látunk, hallunk, tapintunk valamit, akkor látó, halló és tapintó szerveinkre, mindannyiszor tehát idegsejtek halmazára gyakorol ingert valami a környezetből. Ezeket az idegsejt-halmazokat, amelyek pontos rendszert alkotnak, a tudomány *receptoroknak* nevezi. Fényre érzékeny receptor a szem, levegőrezgésre a fül. Ha a receptort kellő erősségű inger éri, abban elektrokémiai állapotváltozás, vagyis elektromos kisülés, más szóval „ingerület” keletkezik. Ez megfelelő intenzitás esetén a szomszédos idegsejtekre is áttérjed, mikor is elektromos kisülések futnak végig az idegpályákon. Mielőtt azonban a felületről kiinduló ingerület elérné az idegrendszer legmagasabb funkció-rétegeit, át kell haladnia az agytörzsen, ahol minden befutó impulzus a test érzés-szférájára vagy a nagyagykéregben fekvő tudatközpontokra kapcsolódik át. Az ingerületek itt egymáshoz rendeződnek és kifutó, az egyes szerveket működésbe hozó impulzusokká alakulnak át. Az idegrendszer központi rétegei azonban, ami feldolgozó képességüket illeti, már eleve sérültek lehetnek, s emiatt téves reakciók keletkezhetnek. Súlyosabb esetekben már lelki zavarok támadnak.

Míg a narkózis az egész idegrendszert befolyásolja és megbénítja, a pszichikai gyógyszerek többé-kevésbé meghatározott céllal nyúlnak bele az egész bonyolult szabályozási rendszerbe. Macskákon és patkányokon végzett kísérletek az agytörzset, azaz a befutó ingerületi impulzusok központi kapcsoló állomását mutatják a gyógyszerhatások döntő jelentőségű területének. Különféle nyugtatók feltűnően fékezik az előzőleg felfokozott tevékenységet, csökkentik például az agresszivitást vagy a rettegést, serkentő gyógyszerek pedig az ellenkezőjét váltják ki.

Hangsúlyosan kiemeli Ruff, hogy a pszichikai gyógyszerek elsődlegesen csak a központi idegrendszeren belül hatnak. Ez a bonyolult szabályozó rendszer a maga 10–15 milliárd idegsejtjével anyagi alapja a lelki tevékenységeknek is. A magasabb lelki tevékenységeket azonban akkor sem lehet az idegsejtek elektro-kémiai potenciál-változásával, vagy a biológiai szabályok körén belül lezajló és matematikailag meghatározható folyamatokkal magyarázni, ha tartalmuk és megnyilvánulásuk szerint rá is vannak utalva az anyagi struktúrára, azaz hozzá vannak kötve az idegrendszer elektromos és kémiai folyamataihoz.

A személyiség egészen belül a különböző lelki tevékenységek oly módon szövednek össze, hogy a magasabb tevékenységek (gondolkodás, megismerés, akarás) és az alacsonyabbak (ingerlékenység, valamint az ösztönnel és lelkiállapottal kapcsolatos tevékenység) kölcsönösen befolyásolják egymást. Ez az egymásra irányuló hatás egyaránt kimutatható az idegrendszer alacsonyabb és magasabb struktúrájában. Az agytörzsből kísérletileg előidézett potenciál-változás például a nagyagykéregből levezethető elektromos hullámképet is megváltoztatja. A különböző lelki tevékenységeket nem tudjuk biztosan az agy valamely körülírt helyére lokalizálni. Megjelölhetők ugyan agytartományok, amelyeknek elektromos izgatásával bizonyos pszichikai jelenségeket meg lehet zavarni, de ezek a zavarok mégis csak az egész idegrendszer, illetve az egész személyiség választát jelentik.

A pszichikai gyógyszerekkel előidézett változások az ingerlékenységre, illetve az idegstruktúra területére, közvetett módon a magasabb lelki tevékenységre is hatnak. Ha például a csillapító szerekkel a pszichomotorikus ingerlékenységet és az élmény-tevékenységet erősebben csökkentik, akkor változások jelentkezhetnek a megismerésben, a gondolkodásban és az akarásban is. Az érzés és a megismerés körében beszűkülhet a figyelem, a megváltozott hangulat nyomán átszíneződhet az érzés és a megismerés, úgyannyira, hogy a megismerés mennyisége és minősége is kárt szenved miatta. A gondolkodásban a lassúbbodáson kívül a képzelet oly mértékben elszegényedhet, hogy ez már károsan hat ki az ítélőképességre is. Végül a csökkenő cselekvési impulzusok miatt az akarásban is igénytelenség és lefokozódás állhat fenn.

Egyes pszichikai gyógyszerek alkalmazása nyomán még a lélek súlyosabb elváltozásai is bekövetkezhetnek, amilyenek a mániákus, a depresszív, a deliráló, a hallucináló állapotok. Feltehető azonban, hogy az illető egyéneknek már megelőzően lappangó hajlamuk volt az ilyen lelki betegségekre s a gyógyszer csupán felszínre hozta azokat. S itt mutatkozik meg, mennyire döntő a betegség egyedi jellege, vagy a személy testi-lelki állapota az egyes gyógyszerek hatása szempontjából. Nemcsak annak van tehát jelentősége, hogy a pszichikai gyógyszerek miként hatnak a lélekre, hanem annak is, hogy maga a lélek miként hat vissza a gyógyszerre. Azt, hogy a gyógyszeres terápia nem ritkán csődöt mond, nyilván azzal magyarázhatjuk, hogy ilyenkor figyelmen kívül hagyták a betegség egyedi jellegét. H. W. Janz azt is hangoztatja, hogy „azok a törvények, amelyeknek alapján az ember a maga biokémiai állapotát érintő beavatkozásokra válaszol, minőségileg mégis mások, mint azok a törvények, amelyek szerint valamely reakció a kísérleti állatoknál vagy éppen egy kémcsőben megy végbe”. Vannak szerek, amelyek az állatkísérletek során ártatlannak bizonyultak, az embernek mégis súlyos károkat okozhatnak. Olyan tény ez — emeli ki Ruff —, amelynek emlékeztetnie kellene a gyógyszeripart a pszichikai vegyszerek kipróbálásának nagy felelősségére, az orvosokat pedig mérsékletre kellene készítenie az ilyen gyógyszerek rendelésénél.

Az ember valamely betegségének egyedi jellege határozza meg a lelki funkciók lehetséges megváltoztatásának azt a mértékét is, amely pszichikai gyógyszerekkel elérhető, s ezzel a személyiség esetleges átrendezésének a fokát is. Egészséges emberekkel általában nem kell tartani súlyosabb károktól a magasabb lelki rétegekben. A különösen erős hatású pszichikai gyógyszerek azonban lehetővé teszik a lelkiműködés manipulálását, s ezzel a személy szabadságának korlátozását és a személyiség egységének megbontását. Egyik súlyos és veszélyes következménye lehet az ilyen eljárásnak, hogy felszabadulnak azok a lappangó ferde hajlamok, amelyek minden emberben többé-kevésbé kifejezetten megvannak.

Míg a normális ember önmagát önmagával azonosítja, uralkodik magán és így környezetével szabad és tudatos vonatkozásban él, addig a lelki beteg, a súlyosan zavart ember nem tudja önmagát kritikailag elkülöníteni a külvilágtól. Megzavart kapcsolatait a lelki beteg maga is érzi abban az időszakban, amikor a folyamatszerűen lezajló betegség a küszöb alatt marad. Akut rohamban azonban az ilyen belátás csaknem szükségszerűen elmarad, úgynyírvira, hogy az ilyen ember alig képes, vagy egyáltalán nem képes a betegséggel való szembeszállásra, a szabad választásra, vagy felelősségvállalásra.

Sajnálatos mindenestre, hogy a gyógyszeres kezelések voltaképpen célja, vagyis a defektusos személyiség átforgalmazása alig érhető el a magasabb lelki funkciókat is érintő kisebb-nagyobb beavatkozás nélkül. Igaz, hogy ez még nem jelenti a személy és a személy méltósága iránt való tisztelet sérelmét — állapítja meg Ruff —, mert a lelkileg zavart embert ezzel a terápiával súlyos béklívóktól szabadítja meg, és az orvos éppen arra törekszik, hogy a beteg ismét lelki öntudatára ébredjen és újra szabadon gyakorolja önrendelkezési képességét. Mindamellet nem szabad figyelmen kívül hagyni a személyiségi átalakításának olykor súlyos és nem kívánatos következményeit sem. Napjainkban a lelki rétegek külső beavatkozással már oly mélyrehatóan változtathatók meg, hogy a beteg visszafordíthatatlan állapotba, teljes passzivitásba, lelki-érzelmi feszültségektől való mentességbe juthat, ez pedig egyfajta elszemélytelenedéssel jár együtt. Ezért, de más okok miatt sem korlátozódhat tehát a lelki zavarok kezelése csupán gyógyszeres eljárásra. Mint eddig is, ezután is szükség van mindazokra a nevelő, segítő és jóiránvban befolyásoló erőkre, amelyeket a szeretetteljes és meleg emberközi viszonyok kiépítése jelent. (Szigeti Endre)

Igy hát az emberkéz alkotta épületek csak kőhalmazok. És minden templom, székesegyház és hasonlók el fognak pusztulni. Egyedül az a templom marandó, amelyben Isten lakozik: s ez az ember.

Paracelsus

S O M M A I R E

Maurizio Flick: Le péché originel et l'évolutionisme 2. — *György Tamás*: La pensée de la téléologie dans la science naturelle d'aujourd'hui — *Iván Ósz*: Poème — *János Jajczay*: Art précurseur de Giotto — *Pál Toldalagi*: Poèmes — *Péter Vasadi*: Poèmes — *Mária Bozóky*: La mort de Nancy (nouvelle) — *Jean de Beer*: Madeleine ou la résurrection — *Dezső Keresztury*: Poème — *György Rónay*: Une vie modeste (petit roman) — *Vid Mihelics*: Idées et faits (Dialogue de Mariánské Lázně) — *Kamill Borbély*: Le petit sentier (Indifférence et charité).

JOURNAL. Écho des nouvelles nominations de cardinaux (V. M.) — Principes directeurs de l'oecuménisme catholique (*Mihály Medvigy*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*Károly Dorombo*) — Beaux-arts (I. D.) — Chronique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — Faut-il croire aux apparitions? (*Ferenc Sinkó*) — Les phénomènes psychiques peuvent-ils être influencés par des médicaments? (*Endre Szigeti*).

Informations sur la couverture.

LE DIALOGUE DE MARIÁNSKÉ-LÁZNÉ

par Vid Mihelics

Dans la première partie de son compte-rendu publié dans le numéro précédent, l'auteur de l'article avait conclu qu'aujourd'hui déjà, de nombreux représentants notables du marxisme apprécient différemment la religion et particulièrement le phénomène de la foi chrétienne que dix ans auparavant. Mais pour la suite, la question se pose si les participants au dialogue se déclarent prêts à en retirer aussi mutuellement les exigences pratiques?

Dans cette deuxième partie de son compte-rendu, l'auteur parle surtout des rapports et des communications du français *Garaudy*, de l'espagnol *Azcarate*, de l'italien *Gruppi*, des tchécoslovaques *Machovec*, *Prucha* et *Cvekl*, de l'autrichien *Hollitscher* et du hongrois *József Lukács*, d'autre part des allemands de la RFA *Kellner*, *Schwan*, *Metz*, *Fries* et *Mottmann*, des italiens *Miano* et *Girardi* ainsi que du français *Congar* qui ont éclairé les problèmes évoqués dans la discussion au point de vue marxiste, respectivement chrétien.

Du côté chrétien, on a confirmé en le soulignant le changement observé par les orateurs marxistes dans l'attitude du catholicisme et de l'Eglise. *Schwan* a expliqué qu'il n'y a pas de doctrine sociale uniforme et obligatoire chrétienne sur laquelle on pourrait construire de façon concrète quelque aménagement social pouvant être qualifié de „chrétien”. *Metz* a parlé de cette question dans ses détails. La vocation temporelle de la religion chrétienne — a-t-il dit — est d'exercer une critique constructive sur la société de tous les temps, et non d'essayer de créer un Etat ou un système économique sur la base d'un „ordre social chrétien”. Dans le commandement central de la charité chrétienne se cache un potentiel de critique sociologique, et nous devons aussi considérer l'Eglise comme „l'institution de la critique sociale constructive”. Ces paroles soulevèrent une vive approbation et *Garaudy* s'empressa de remarquer: „C'est le plus important de ce que nous avons entendu jusqu'ici, car par là de toutes nouvelles portes s'ouvrent devant nous”.

La possession des moyens de production en tant que propriété privée surgit ici comme un problème fondamental. L'exigence de mettre les biens

économiques au service de la communauté avec un contrôle effectif qui non seulement excluerait les inégalités de la répartition mais encore empêcherait toute domination que les hommes pourraient exercer sur d'autres hommes à travers ces biens, est en parfaite harmonie avec la doctrine morale chrétienne — a constaté *Girardi*. Qu'est ce qui assure plutôt cela? La propriété privée ou la propriété collective? „Il est difficile de décider — énonça *Girardi* — si le christianisme est essentiellement relié à telle ou telle solution du problème, bien qu'au cours de l'histoire, en général, il ait défendu la propriété privée. Car si d'une part, on croit que le socialisme entraîne fatalement la dictature, d'autres peuvent être convaincus que le régime de la propriété privée conduit fatalement à l'oppression économique et politique. L'histoire présente assez d'arguments pour chacune de ces deux convictions. Les chrétiens sont absolument libres, continua *Girardi*, de se prononcer pour l'un ou l'autre sens, à leur propre responsabilité, sans pour autant rattacher les enseignements de l'Eglise à un modèle social déterminé. En définitive, les difficultés ne résident pas dans la doctrine, mais dans l'ordre pratique. „Il n'y a non plus de difficultés particulières à l'égard du socialisme — déclara *Girardi* — même si dans les pays socialistes la conscience religieuse est souvent gravement lésée.”

L'identité des tendances entre chrétiens et marxistes à l'égard du droit relatif à la propriété privée peut encore se développer, c'est l'opinion qui s'est constituée au cours de la discussion. *Girardi* a encore ajouté: „Si le droit naturel relatif à la propriété privée des moyens de production n'est souligné ni par la constitution du Concile, ni par l'encyclique *Populorum Progressio*, ce n'est pas sans raison.”

Le problème de la liberté religieuse est passé au premier plan du dialogue sous une forme concrète et décidée. *Fries* a résumé le point de vue chrétien en ces termes: „Si les marxistes reconnaissent que la religion et la foi chrétiennes ont un rapport essentiel avec l'humanisme créateur et la formation de l'avenir, ils ne peuvent avoir d'autre opinion que celle que les chrétiens doivent vivre humainement, c'est à dire en liberté dans leur foi et leur religion. Et cela exige que le théisme dispose des mêmes possibilités et perspectives de liberté que l'athéisme.” En tous cas, continua très justement *Moltmann*, il faut que les chrétiens ne puissent faire valoir leur exigence de liberté que s'ils entrent eux-mêmes en lice pour la liberté universelle, étant donné que la liberté ne peut jamais être exigée au détriment de celle des autres.

L'auteur de l'article considère comme le plus grand résultat du dialogue le fait que les marxistes qui s'étaient étendus plus largement sur la question, ont pris position sans exception pour la liberté de religion effective prise dans le sens des droits fondamentaux de l'homme. Sous ce rapport, *Cvekl* a déclaré: „Les chrétiens et les marxistes aussi se rendent compte du danger sans cesse renouvelé qui découle de leur universalisme. C'est pourquoi ils s'efforcent d'élucider leurs rapports avec le monde et la vie actuels, et de réparer la tragique partialité dont, pour le christianisme l'inquisition est le symbole, et pour le marxisme la pratique antihumaniste du stalinisme.” *Hollitscher* déclara ouvertement qu'au cours de la construction du socialisme les exigences de liberté avaient subi des préjudices qui ne peuvent être justifiés par les besoins de la lutte contre le capitalisme. „A vrai dire, ils étaient conditionnés, mais pas nécessités par l'histoire.” Selon *Azcarate*, le marxisme entraîne l'élargissement de la liberté humaine, ce qui naturellement comprend l'assurance de la liberté de religion, le respect du culte, en un mot toutes les libertés que les marxistes revendiquent pour eux-mêmes. *Machovec* a déclaré que lorsque le christianisme est en voie de transformation, le communisme doit aussi se transformer. „Chacune des parties doit rompre avec le fanatisme, la tactique et le machiavélisme.”

Logiquement, c'est là qu'on a évoqué la „neutralité idéologique” du pouvoir public qui l'année dernière avait soulevé de nombreuses discussions. Comme des deux côtés on était d'accord sur le point qu'il n'est pas possible de réglementer le bonheur individuel de l'homme, *Prucha* esqua son point

de vue en ces termes: „Il est manifeste qu'un État qui s'efforce d'établir le socialisme marxiste et qui s'engage contre l'idéologie bourgeoise proclamera les idées liées à la formation du marxisme et à son développement. Mais les préférences pour quelque idéologie, qui d'ailleurs ne sont pas uniquement propres aux États socialistes, n'offrent aucune base à la transformation de quelque tendance philosophique en philosophie d'État officielle ni à une lutte culturelle contre d'autres points de vue idéologiques, pour établir un monopole qui non seulement porterait préjudice à la philosophie, mais aussi à l'État.” *Gruppi* a nettement pris position pour „un État réellement et absolument laïque. Nous sommes aussi opposés à l'État confessionnel qu'à l'athéisme de l'État”, a-t-il déclaré. *Azcarate* a également dit: „Nous acceptons le pluralisme idéologique et la libre confrontation des idéologies.”

Selon l'auteur de l'article, il n'y a vraiment pas eu de discussion relativement à cette question, car, pour l'essentiel, un accord pour ainsi dire parfait s'est établi entre chrétiens et marxistes. Le même accord s'est manifesté à l'égard de ce que, pour le bien de toute l'humanité, catholiques et marxistes doivent trouver la voie de la coopération. Ils doivent s'engager activement pour résoudre les problèmes qui sont ceux de l'humanité tout entière, tels qu'en premier lieu la paix et la liberté du monde.

À la fin de son compte-rendu, l'auteur constate avec satisfaction que les publications catholiques de l'étranger ont prêté une beaucoup plus grande attention à la dernière conférence de la *Paulus-Gesellschaft* qu'aux deux premières. Il y eut des remarques que l'auteur trouve déplacées ou même tendancieuses, mais somme toute l'entretien a été jugé positif, sans exception. En tous cas, il faut prendre note de ce que les pensées développées au cours du dialogue n'expriment pas nécessairement la conception de tous les chrétiens, ni celle de tous les marxistes. Malgré tout, le résultat est aussi très grand et réjouissant.

INFORMATIONS

Nouveaux livres: Les nouvelles publications suivantes sont arrivées à notre rédaction: „Le IIe Concile du Vatican” par György Vitányi, 429 pages, édition Ecclesia. — Oraisons universelles (*Oratio fidelium*), 94 pages Edition de la Société Szent István. — „Les fondements de la vie morale” par Pál Kecskés, 277 pages, Edition de la Société Szent István.

Le 25 juin à 6 h de l'après-midi à l'occasion de l'anniversaire de l'intronisation du pape Paul VI un Te Deum solennel a été organisé par la présidence nationale de l'Actio Catholica à la basilique Szent István de Budapest. La sainte messe a été célébrée par Sándor Kovács, évêque du diocèse de Szombathely, et le sermon a été prononcé par István Vajay, chanoine protonotaire d'Esztergom.

À sa deuxième conférence de cette année tenue le 31 mai et présidée par Lajos Shvoy assistant au trône, évêque de Székesfehérvár, en sa qualité de doyen, le corps épiscopal catholique hongrois a chaleureusement fêté Sándor Klempa, administrateur apostolique de Veszprém à l'occasion du 70ème anniversaire de sa naissance et du 10ème anniversaire de ses fonctions d'administrateur apostolique. La conférence a discuté le nouveau règlement de l'état-civil ecclésiastique, le projet de la réforme des séminaires, la limite d'âge la plus basse de la première communion et de la confirmation, la publication de l'ordonnance uniforme relative à l'incinération des morts, la nouvelle traduction hongroise de l'Écriture Sainte, ainsi que diverses propositions concernant l'art religieux et la liturgie. Le secrétaire du corps épiscopal a annoncé que le Saint-Père avait approuvé une résolution plus ancienne de la conférence du corps épiscopal hongrois en vertu de laquelle l'évêque Pál Brezanóczy, administrateur apostolique d'Eger, secrétaire du corps épiscopal, représentera le corps épiscopal hongrois au synode épiscopal qui se réunira au Vatican, le 29 septembre de cette année. La conférence épiscopale a également décidé l'édition en langue hongroise de l'encyclique „*Populorum Progressio*”.

Le 31 mai, la Société Szent István a tenu sa 119ème assemblée générale, à laquelle ont assisté le corps épiscopal hongrois, presque au complet, et de nombreuses éminentes personnalités ecclésiastiques. A l'assemblée, Miklós Dudás, évêque diocésain de rite byzantin de Hajdudorog, a prononcé une conférence intitulée „Nos tâches œcuméniques”. Le vice-président József Félegyházy a fait un compte-rendu des activités d'édition de la Société au cours de l'année passée. Selon son rapport, en 1966 la Société a édité 125 000 exemplaires de catéchismes, 90 000 livres de prières, 15 000 exemplaires d'ouvrages scientifiques, 507 800 publications liturgiques, 18 000 exemplaires de documents conciliaires en traduction hongroise, ainsi que 39 500 exemplaires d'ouvrages de musique, parmi lesquels figure la „Messe hongroise”, dernière composition de Zoltán Kodály. Dans l'histoire de l'année passée de la Société un important événement a été l'attribution à la Société du caractère „editio typica” des nouvelles publications liturgiques, par le Conseil Liturgique siégeant à Rome.

Au cours du grand chapitre tenu à Assise, l'ordre des Franciscains a élu Ferenc Pacifique Király, curé de la communauté paroissiale Szent Kereszt de Budapest, membre d'un des sept définiteurs généraux. Dans la direction de l'ordre Ferenc Király représentera les franciscains qui fonctionnent sur le territoire de la République Populaire Hongroise aussi que sur celui des peuples slaves du nord et du sud.

En vertu des dispositions officielles, les inscriptions à l'enseignement religieux dans les écoles générales et les lycées pour l'année scolaire 1967/68 ont eu lieu le 21 et le 22 juin. L'inscription s'est déroulée à l'école que l'élève fréquentera pour ses autres études en présence d'un de ses parents ou de son tuteur, du directeur de l'école ou du pédagogue qui procède aux inscriptions, de vive voix, ou par écrit en cas d'absence.

Le Conseil Catholique des Monuments Historiques et l'Intendance Nationale des Monuments Historiques ont tenu une conférence commune. De la part de l'Eglise, plusieurs évêques ont assisté à la réunion, dont le but était de coordonner les travaux des deux organes. Les conférences prononcées à l'assemblée ont exposé l'organisation de l'Intendance des Monuments Historiques ainsi que la possibilité de coordination des nouvelles ordonnances liturgiques et des intérêts de la protection des monuments historiques, elles ont aussi discuté les questions de la peinture des églises.

Au cours d'une conférence nationale, la communauté de travail des professeurs de théologie hongrois constituée il y a six ans dans le cadre de l'Opus Pacis et de la commission catholique du Conseil National de la Paix a discuté la rénovation de l'éducation des prêtres dans l'esprit du IIe Concile du Vatican.

Le 29 mai, à l'Académie de Théologie Catholique Romaine de Budapest a eu lieu la promotion solennelle au doctorat de Klaus Gamber, directeur de l'Institut Liturgique de Regensburg. L'historien de liturgie internationalement réputé, membre honoraire de l'Institut Liturgique Pontifical de Rome, a choisi Budapest comme lieu de sa promotion au doctorat en partie à cause de ses relations amicales, d'autre part parce que ses recherches spéciales se rapportent surtout aux anciens livres de cérémonies et aux manuscrits de la région du Danube. Comme il l'a déclaré à la presse, il était heureux de pouvoir connaître le peuple et les gens dont les trésors culturels l'ont si souvent enthousiasmé au cours de ses travaux.

Le Bureau d'Information de la Présidence du Conseil a autorisé l'édition d'un périodique de théologie catholique intitulé „Teológia”. Le 14 juin Polykarp Radó, doyen de l'Académie de Théologie, professeur de la chaire de liturgie, en qualité de rédacteur responsable, et le prévôt Imre Várkonyi, directeur national de l'Actio Catholica, comme éditeur responsable, ont pris possession du document y relatif. Le nouveau périodique catholique paraîtra chaque trimestre et le premier numéro sera publié au mois d'octobre de cette année.

K Ö Z L É S E K É S V Á L A S Z O K

Új könyvek. Szerkesztőségünkbe az alábbi új kiadványok érkeztek: *Vitányi György*: „A II. vatikáni zsinat”; Ecclesia kiadó, 429 oldal, 105,— Ft. — Egyetemes könyörgések (Oratio fidelium); Szent István Társulat kiadása 94 oldal, 35,— Ft. — *Kecskés Pál*: „Az erkölcsi élet alapjai”; Szent István Társulat kiadása, 277 oldal, 60,— Ft.

VI. Pál pápa koronázásának évfordulója alkalmából június 25-én, vasárnap délután 6 órakor ünnepi hálaadás volt a budapesti Szent István bazilikában, az Actio Catholica országos elnökségének rendezésében. A főpapi szentmisét Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök mutatta be, az ünnepi szentbeszédet Vajay István esztergomi protonotárius kanonok mondta.

A magyar katolikus püspöki kar május 31-én tartott idei második konferenciáján, amelyen mint rangidős, *Shvoy Lajos* pápai trónálló, székesfehérvári püspök elnökölt, meleg ünneplésben részesítették *Klempa Sándor* veszprémi apostoli kormányzót életének 70. és egyházkormányzásának 10. évében. Az értekezleten az egyházi anyakönyvvezetés új szabályzatával, a szemináriumi reformjavaslattal, az elsőáldozás és a bérmlás alsó korhatárának megállapításával, a halotthamvasztással kapcsolatos egyöntetű rendelkezés kiadásával, a szentírás új magyar fordításával, valamint egyházművészeti kérdésekkel és liturgikus javaslatokkal foglalkoztak. A püspökkari titkár bejelentette, hogy a Szentatya jóváhagyta a magyar püspökkari konferencia egy régebbi határozatát, amelynek értelmében az ezévi szeptember 29-én a Vatikánban összeülő püspöki szinóduson a magyar püspöki kart *Brezanóczy Pál* püspök, egri apostoli kormányzó, püspökkari titkár fogja képviselni. A püspökkari konferencia határozott a „Populorum Progressio” pápai körlevél magyar nyelvű kiadásáról is. \

A Szent István Társulat május 31-én tartotta 119. évi közgyűlését, amelyen majdnem teljes számban jelent meg a magyar püspöki kar és még sok vezető egyházi személyiség. A közgyűlésen *Dudás Miklós* hajdúdorogi megyéspüspök tartott ünnepi előadást „Ökuménikus feladataink” címmel. A Társulat elmúlt évi kiadói tevékenységéről *Félegyházy József* alelnök számolt be. Jelentéséből kiderült, hogy a Társulat 1966-ban 125 000 példány hittankönyvet, 90 000 darab imakönyvet, 15 000 példány tudományos munkát, 507 800 darab liturgikus kiadványt, 18 000 példányszámban zsinati kiadványt magyar nyelvre fordítva, valamint 39 500 példányban zenei műveket adott ki. Ez utóbbiak sorában *Kodály Zoltán* utolsó kompozícióját a „Magyar Misét” is. Jelentős esemény volt a Társulat múlt évi történetében, hogy a püspöki kar javaslatára a Rómában székelő Liturgikus Tanács a „Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia”, az új liturgikus kiadványok „editio typica” jellegével ruházta fel a Társulatot.

A ferences rend Assisiben megtartott nagykáptalanján a rend hét definitor generálisának egyikévé *Király Ferenc* Pacificot, a budapesti Szent Kereszt egyházközség plébánosát választották meg. *Király Ferenc*, a Magyar Népköztársaság területén, valamint az északi és déli szláv népek között működő ferenceket képviseli majd a rend vezetésében.

Közös értekezletet tartott a Katolikus Műemléki Tanács és az Országos Műemléki Felügyelőség. Az összejövetelen egyházi részről több püspök is megjelent. Az értekezlet célja az volt, hogy összehangolják a két szerv munkáját. Az értekezleten előadások ismertették a Műemléki Felügyelőség szervezetét, az új liturgikus rendelkezések és a műemlékvédelmi érdekek összeegyeztetésének lehetőségét, valamint a templomfestészet kérdéseit.

A Budapesti Központi Szemináriumnak a nyári hónapokban megürülő helyiségeiben az idén is megrendezik az országos nyári kántorképző tanfolyamot.

VI. Pál pápa pápai áldásában részesítette *Mandl Józsefet*, a mezőörsi templom sekrestyését abból az alkalomból, hogy most ünnepelte templomi szolgálatának 40. évfordulóját, ami egybeesett házasságkötésének 40 éves évfordulójával.

A **budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémián** május 29-én, ünnepélyes keretek között avatták doktorrá *Klaus Gamber-t*, a regensburgi liturgikus intézet vezetőjét. A nemzetközileg elismert neves liturgiátörténész, aki a római Pápai Liturgikus Intézetnek is tiszteleti tagja, részben baráti kapcsolatok révén, részben pedig azért választotta Budapestet doktorátusának színhelyéül, mert szakkutatásainak keretében főleg a Duna-térség régi szertartáskönyveivel és kézírataival foglalkozik. Mint sajtónyilatkozatában elmondotta, boldog, hogy megismerkedhet azzal a néppel, azokkal az emberekkel, akiknek régi kulturális kincsei munkája során annyiszor fellelkesítették.

A **hivatalos rendelkezés** értelmében az 1967—68-as iskolai tanévre az általános iskolákban és az általános gimnáziumokban június 21-én és 22-én voltak a hittani beiratások. A beiratást ugyanabban az iskolában, amelyben a tanuló egyébként is tanul, az egyik szülő, illetőleg a gyám, az iskola igazgatója vagy a beiratást végző pedagógus előtt szóban, vagy meg nem jelenés esetén írásban kérhette.

A **budapesti Hittudományi Akadémia** megüresedett I. számú bölcseleti tanszékének tanszékvezető nyilvános tanárává *Paskai Lászlót*, a Központi Szeminárium lelki igazgatóját nevezte ki a püspöki kar.

A **magyar katolikus teológiai tanároknak** az *Opus Pacis* és az Országos Béketanács katolikus bizottsága keretében hat évvel ezelőtt megalakult munkaközössége országos értekezleten tárgyalta meg a papnevelésnek a II. vatikáni zsinat szellemében történő megújítását.

A **Szentatya Péter és Pál** emlékérmét küldött a dámóci görögkatolikus egyházközség legöregebb tagjának és saját aláírásával ellátott emlékképeket az egyházközség több fiatal tagjának, akik az egyházközség legutóbbi jubileumi ünnepségének megrendezésében tevékenyen résztvettek.

Kovács Vince püspök, váci apostoli kormányzó legutóbbi körlevelében tette közzé a magyar püspöki karnak azt a határozatát, amelynek értelmében hamvasztás esetében nemcsak a hamvasztás előtt szentelhető be a holttest, hanem a ravatalozóban beszentelhetők a hamvak is, majd a szertartástvégző pap elkísérheti őket a kolumbáriumba, ahol mint sírhelyet, a fülkét is meg lehet áldani egyszerű szertartással.

A **Magyar Kulturális Intézmények** vendégeként néhány napot Budapesten töltött *Alfredo Silva Santiago* c. érsek, a chilei Santiago katolikus egyetemének rektora. Az érsek annak a tanulmányi csoportnak tagjaként érkezett Magyarországra, amely a Szovjetunió santiagoói nagykövetségének meghívására tett hosszabb tanulmányutat a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon.

„**Teológia**” címmel új katolikus hittudományi folyóirat megjelenését engedélyezte a Miniszterelnökség Tájékoztatási Hivatala. Az erre vonatkozó okmányt június 14-én vette át *Radó Polikárp*, a Hittudományi Akadémia dékánja, a liturgia tanszékének professzora, mint felelős szerkesztő, és *Várkonyi Imre* prépost, az Actio Catholica országos igazgatója, mint felelős kiadó. Az új katolikus folyóirat negyedévenként jelenik majd meg, az első száma ez év októberében.